LUCIAN BOIA

STRANIA ISTORIE A COMUNISMULUI ROMÂNESC

(și nefericitele ei consecințe)

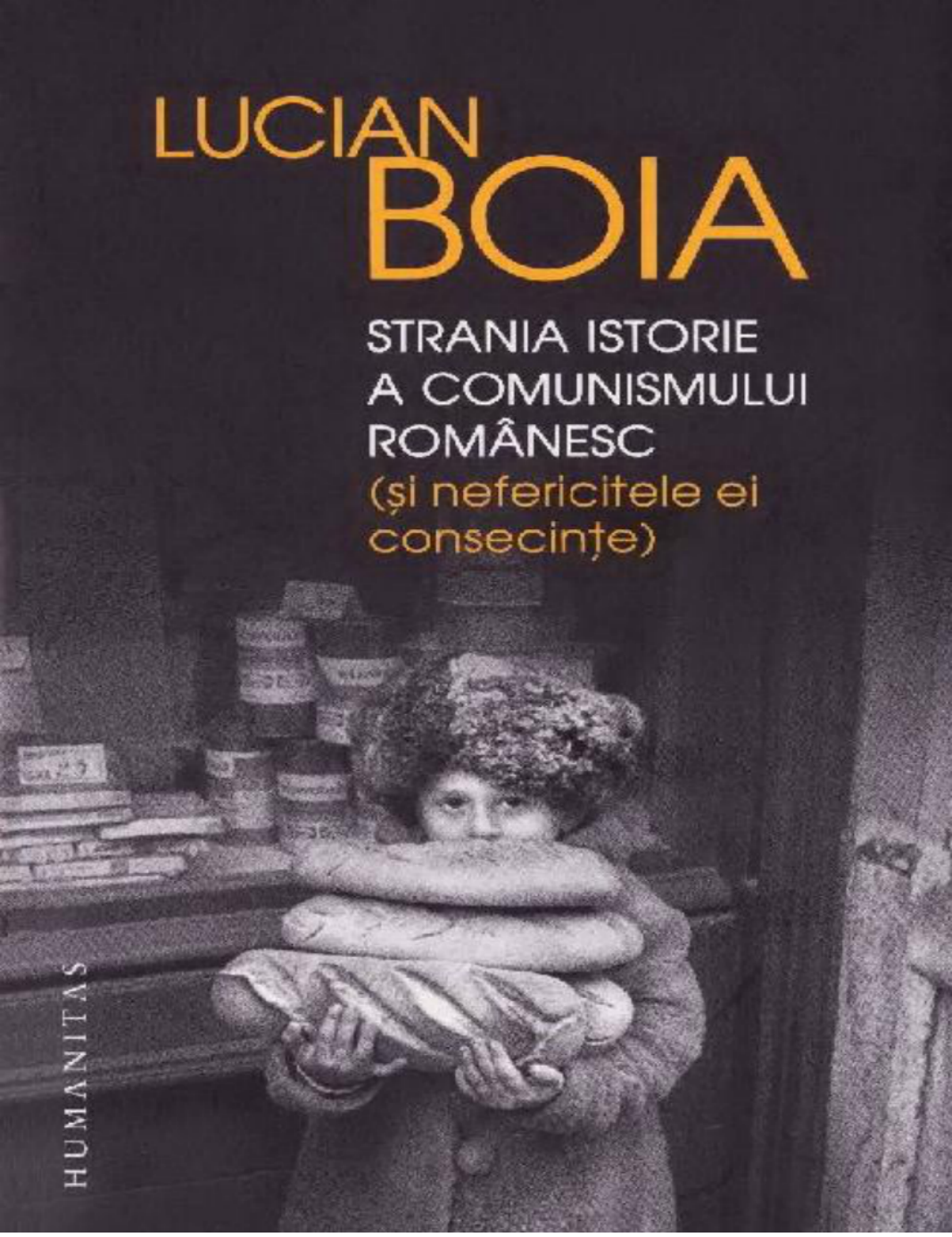

HUMANITAS

LUCIAN BOIA

STRANIA ISTORIE A COMUNISMULUI ROMÂNESC

(şi nefericitele ei consecinţe)

EDITURA HUMANITAS
2016

ISBN 978–973–50–5278–2 94(498)

CUPRINS

Introducere

România, mereu altfel
Terminologie: „comunism”, sau „socialism”?

I. Ţara cu o mie de comunişti
II. Cucerirea puterii
III. Logica perversă a utopiei
IV. Mai sovietici decât sovieticii
V. Represiunea şi răsturnarea elitelor
VI. Evrei „internaţionalişti” şi români „patrioţi”
VII. Rezistenţa
VIII. „Comunismul de omenie”
IX. Stalinism, sau ceauşism?
X. Femeia: emancipată şi asuprită
XI. De la „primăvara” pragheză la „toamna” românească
XII. Superindustrializare, sau subdezvoltare?
XIII. „Dacă demolăm tot Bucureştiul, va fi frumos”
XIV. De la Burebista la Ceauşescu: manipularea prin istorie
XV. O mică mare putere mondială
XVI. Biserica
XVII. România în frig şi întuneric
XVIII. Decembrie 1989
XIX. Despărţirea de comunism… cât mai încet cu putinţă
XX. Cu ce ne-am ales
Addenda

Introducere

România, mereu altfel

În urmă cu câţiva ani, am lansat ipoteza unei Românii *altfel*[1]. Firește, toate ţările şi toate popoarele sunt *altfel*, cu alte cuvinte fiecare dintre ele prezintă, pe lângă ceea ce se înscrie în fondul comun al umanităţii, şi o serie întreagă de trăsături specifice, de natură să le individualizeze. Părerea pe care am susţinut-o – şi nu mi-am modificat-o între timp – este aceea că România înfăţişează, în multe privinţe, trăsături deosebitoare încă şi mai accentuate, în raport cu Europa în ansamblu sau chiar cu naţiunile aflate în imediata ei vecinătate.

De la bun început, e singurul popor latin care s-a format şi a evoluat în jumătatea „cealaltă", jumătatea slavă a continentului european: „o insulă latină într-o mare slavă". Româna e o limbă romanică, dar împânzită cu numeroase alte elemente: probabil cea mai amestecată dintre limbile europene. Statele româneşti, Ţara Românească şi Moldova, au apărut neînchipuit de târziu pe harta Europei, atunci când ţările vecine – Bulgaria, Ungaria, Polonia – aveau o întreagă istorie în urma lor. Ce au făcut românii până în secolul al XIII-lea este aproape un mister; lipsa informaţiei a permis imaginarea unor scenarii complet contradictorii. Fapt este că Evul Mediu începe la români atunci când în restul Europei e pe sfârşite. „Întârzierea istorică" şi-a pus puternic amprenta asupra societăţii româneşti, rămasă multă vreme în cadre rurale tradiţionale. Spre deosebire de toţi ceilalţi latini, românii sunt ortodocşi; au îmbrăţişat până târziu cultura slavonă, apoi au primit o importantă infuzie culturală grecească. S-au detaşat însă brusc de Orient în secolul al XIX-lea, preluând, la nivelul elitelor, modelul cultural şi politic occidental. România e o creaţie relativ recentă, alcătuită din mai multe ţări şi regiuni, locuite în majoritate de români, dar nu numai de români, şi care au parcurs istorii diferite: „mica Românie" datează de la 1859, iar „România Mare" abia din 1918.

Nu e de mirare că şi comunismul românesc a avut nu puţine trăsături specifice. Desigur, nu a fost un cu totul alt comunism. Comunismul de pretutindeni porneşte de la aceleaşi texte fondatoare (Marx, Engels, Lenin, fără a-l uita, la vremea lui, pe Stalin) şi se supune unor condiţii obligatorii, dincolo de care şi-ar pierde identitatea (spre deosebire de ceea ce numim cu destulă aproximaţie „fascism", prin extinderea termenului aplicat iniţial regimului mussolinian din Italia, asupra unor ideologii şi regimuri, relativ înrudite, dar şi destul de diferite între ele, precum nazismul german, legionarismul românesc, franchismul spaniol, salazarismul portughez…). Totuşi, în măsura în care şi comunismul a permis un oarecare joc între anumite limite, niciun experiment comunist – cel puţin în peisajul european – nu a fost atât de „special" şi cu evoluţii atât de neaşteptate şi de „divergente" precum comunismul românesc. Se va vedea astfel cum ţara cu cei mai puţini comunişti a devenit ţara cu partidul comunist cel mai numeros (în termeni relativi); cum o societate abia atinsă de ideologia comunistă s-a comunizat în profunzime, până într-atât încât s-a despărţit mai greu de comunism ca oricare alta; cum, virulent antinaţional într-o primă fază, comunismul a sfârşit prin a deveni ultranaţionalist; cum s-a inventat în România comunismul dinastic, fără echivalent în Europa şi comparabil (fără a-şi pierde nota de originalitate) doar cu regimul din Coreea de Nord; cum România, după ce ani de zile părea a fi societatea care s-a opus cel mai puţin regimului comunist, s-a ridicat împotriva lui Ceauşescu printr-o revoluţie sângeroasă (singura de acest gen în spaţiul comunist) – împotriva lui Ceauşescu, dar nu neapărat şi împotriva alcătuirilor comuniste: într-adevăr, pentru ca paradoxul să fie complet, cea mai violentă revoluţie „anticomunistă" s-a prelungit prin cea mai lentă şi mai incompletă desprindere de comunism!

Toate aceste paradoxuri au o explicaţie. Sau şi-o caută. E ceea ce-şi propune cartea de faţă: dincolo de simpla descriere, o interpretare a fenomenului comunist românesc.{2}

Terminologie: „comunism", sau „socialism"?

În această carte, comunismului i se va zice, simplu şi invariabil, *comunism*: ceea ce trebuie să admitem că a şi fost. Multiplicarea termenilor – fără suficiente explicaţii – riscă să provoace confuzii.

Se spune, astfel, frecvent, în numeroase lucrări, „socialism", în loc

de comunism. Regim socialist, ţări socialiste, industrializare socialistă… Termenul e preluat din teoria comunistă şi din limbajul folosit în epocă. Normal e însă să vorbim în limba noastră, nu în limba lor, şi mai ales să definim termenii fără echivoc. Socialismul, în cazul acesta, nu e socialism, ci tot… comunism. Potrivit „învăţăturii marxist-leniniste", în „orânduirea comunistă" s-ar fi succedat două faze, socialismul mai întâi, apoi comunismul „desăvârşit": socialismul fiind, în fond, etapa de trecere spre comunism, în care „forţele de producţie" nu ating încă dezvoltarea maximă preconizată şi nici gradul de bunăstare nu face încă posibilă egalitatea absolută a condiţiilor de viaţă, prin aplicarea principiului „de la fiecare după capacităţi, fiecăruia după nevoi". Doar că astea sunt pur şi simplu ficţiuni! Să spunem „socialism" fiindcă n-am intrat încă în comunism? Dar nu vom intra niciodată, şi nimeni nu va intra nicicând! Adevăratul şi singurul comunism, cu suficiente trăsături caracteristice (abolirea proprietăţii private, ideologie unică, partid conducător…), este exact ceea ce unii continuă să numească, impropriu, „socialism". Cu atât mai neadecvat cu cât se poate ajunge uşor la confuzia între aşa-zisul socialism comunist şi socialismul de tip occidental. E ca şi cum am confunda Suedia, guvernată timp de decenii de un partid social-democrat, cu România lui Ceauşescu!

Nu cred că e cazul să înlocuim sistematic „comunismul" nici prin termeni precum „leninism" sau „stalinism". Se induce astfel ideea că ar exista sau ar fi posibil şi un comunism care să nu fie nici leninist, nici stalinist. Un proiect „pur" căruia unii sau alţii „i-au întinat nobilele idealuri", cum spunea Ion Iliescu acuzându-l pe Ceauşescu pentru o asemenea denaturare a comunismului originar. Or trebuie constatat că, în materie de comunism, toţi cei care s-au apucat să-l construiască „i-au întinat nobilele idealuri". Comunism „neîntinat" nu există şi nu poate exista. Nu lipsesc, desigur, nici teoreticienii unui comunism „cu faţă umană", dar ei rămân strict teoreticieni. „Primăvara de la Praga", dacă ar fi reuşit şi ar fi mers până la capăt, ar fi dus la ieşirea din comunism (ceea ce sovieticii au înţeles prea bine – şi de aceea au intervenit cu tancurile). Gorbaciov, cu perestroika lui, nici n-a apucat să meargă atât de departe, şi întreg sistemul s-a năruit. Comunism fără dictatură nu se poate (sau se poate, dar atunci încetează să mai fie comunism!). Proiectul comunist e o soluţie imaginară care face parte din marea familie a *milenarismelor*: doctrine şi mişcări potrivit cărora omenirea îşi va găsi împlinirea într-o sinteză finală de pace, dreptate, egalitate şi armonie. Istoria, în acest caz, se împleteşte cu utopia, iar utopia, fie ea şi generoasă la origini, odată ce se vrea materializată, conduce inevitabil spre opresiune, teroare şi crimă; fiind o construcţie artificială, nu poate fi transpusă în realitate decât prin forţă şi menţinută prin forţă. Un comunism

„deschis”, permiţând diversitatea opiniilor, concurenţa partidelor şi libertatea alegerilor, ar fi încă mai utopic decât comunismul „final” preconizat de Marx.

Desigur, dictatura comunistă nu s-a manifestat mereu cu aceeaşi intensitate. A fost când mai „blândă”, când împinsă la extrem, la teroarea generalizată şi la cultul exacerbat al personalităţii, şi atunci putem vorbi de stalinism. Esenţa regimului a rămas însă neschimbată. Chiar cel mai „liberal” comunism tot regim totalitar este. Aşa că pentru a-l defini, în trăsăturile lui constante, un singur nume e de-ajuns.

I.
Ţara cu o mie de comunişti

Cu nici 1.000 de membri în 1944, anul când îşi începe marşul irezistibil spre putere, Partidul Comunist Român era cel mai puţin numeros dintre partidele comuniste europene şi, probabil, şi cel mai puţin reprezentativ pentru societatea în mijlocul căreia (sau, mai bine zis, la marginea căreia) se afla. Până şi Bulgaria alinia cifra de 8.000 de comunişti, Iugoslavia – 15.000, Polonia – 20.000, Ungaria – 30.000, iar Cehoslovacia – 80.000.{3} Sub acest aspect, Cehoslovacia şi România ilustrau două cazuri complet opuse în spaţiul central şi sud-est european: pe de o parte, o ţară puternic urbanizată şi industrializată, iar pe de altă parte, o ţară încă predominant, chiar covârşitor, rurală. Potrivit recensământului din 1930, aproape 80% dintre români (79,9% mai precis) trăiau în mediul rural; oraşele abia depăşeau, aşadar, 20%. E o primă explicaţie a neaderării la ideologia comunistă, a cărei ţintă predilectă o reprezenta proletariatul urban. Ţăranul, de regulă mic proprietar (în plus, în cazul României, beneficiar al amplei reforme agrare din 1921, în urma căreia practic a dispărut marea proprietate moşierească), era deocamdată greu de atras spre o ideologie colectivistă *(deocamdată;* mai târziu… vom vedea); în fond, ca mic proprietar, dorea să-şi rotunjească proprietatea, nu să şi-o piardă! Muncitori industriali – adunând cifrele din 1930 ale salariaţilor din industria extractivă şi prelucrătoare – erau vreo 400.000 (sau nu mult peste această cifră); de raportat la populaţia activă totală a României, de 5.817.000, şi la populaţia activă din sectoarele neagricole, de 2.172.000 de persoane.{4} Dintre muncitori, şi aşa relativ puţini, marea majoritate lucrau în întreprinderi mici sau în ateliere meşteşugăreşti (în timp ce mediul cel mai prielnic pentru organizaţiile comuniste îl reprezentau întreprinderile mari, cu mulţi angajaţi). Pe de altă parte, puţin peste jumătate din populaţia activă implicată în industrie nu era alcătuită din români etnici. Procentul „neromânilor" era foarte ridicat în regiunile alipite în 1918 (Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş, Bucovina, Basarabia); în cadrul acestora, românii, majoritari în ansamblu, erau minoritari în oraşe, şi încă şi mai minoritari în

activităţile industriale (pe ansamblul ţării, etnicii români reprezentau 71,9% din populaţie, dar numai 58,6% din locuitorii oraşelor, şi sub 50%, cum am văzut, din personalul industrial; în Transilvania propriu-zisă, românii erau 57,6% români citadini 35,9%, iar populaţie activă românească în industria de transformare 31%; în Banat, procentele respective erau de 54,3%, 35% şi 25%…).{5} Problema cu minoritarii în România Mare stătea în faptul că, înglobaţi foarte recent în statul român, iar unii dintre ei deveniţi „dominaţi" din „dominanţi" (maghiarii şi germanii în Transilvania, germanii în Bucovina, ruşii şi ucrainenii în Basarabia, bulgarii în Cadrilater), integrarea lor în naţiunea româna era aproape inexistentă; erau percepuţi şi se considerau ei înşişi mai curând „străini" decât părţi alcătuitoare ale naţiunii române.

Realitatea socială dominantă era, aşadar, lumea satului, nu a oraşului, iar în plan simbolic supremaţia „rurală" căpăta o pondere suplimentară. Român „adevărat" se socotea a fi ţăranul, oraşele fiind prin excelenţă cosmopolite (chiar şi cele din Vechiul Regat, unde românii erau majoritari, dar şi „neromânii", foarte numeroşi, mai ales în sectoarele economice, precum evreii în Moldova). Se explică astfel puternica orientare „rurală" din cultura şi ideologia românească, observabilă nu numai la „dreapta", de la tradiţionalismul „sămănătorismului" de început de secol la mistica ţărănească a legionarismului, ci şi la „stânga", de la „poporanismul" lui Constantin Stere la „statul ţărănesc" teoretizat de Virgil Madgearu şi de alţi ideologi ai Partidului Naţional-Ţărănesc. Chiar în anii '30, perioadă de intensificare a industrializării şi „modernizării", simbolistica ţărănească e afişată cu ostentaţie: regele Carol II, un suveran care s-a vrut ancorat în modernitate, se prezintă ca „rege al ţăranilor"; şcoala sociologică românească, patronată de Dimitrie Gusti, se concentrează cu prioritate asupra satului; iar un exponent de seamă al tinerei generaţii intelectuale precum Mircea Vulcănescu susţine teoria „celor două Românii": satul românesc *versus* oraşul „înstrăinat".

Cei mai mulţi dintre intelectuali se simţeau, într-adevăr, mai apropiaţi sufleteşte de mediul rural; nu iubeau prea mult burghezia şi nici soarta proletariatului nu-i preocupa în prea mare măsură.

La prima vedere, structura societăţii româneşti se arăta a fi foarte asemănătoare cu cea a Rusiei de dinainte de revoluţie: ambele ţări cu un foarte accentuat profil rural şi agricol (încă şi mai pronunţat în Rusia, unde pe la 1900 populaţia citadină se ridica la doar 14%) şi cu enorme discrepanţe sociale între masa săracă şi analfabetă şi elita aristocratică şi intelectuală. Diferenţele dintre cele două ţări erau totuşi mai mari decât ar rezulta dintr-o statistică abstractă. Ţăranul rus avea un spirit „colectivist" care lipsea ţăranului român; pământul nu era proprietate individuală, ci aparţinea fiecărei comunităţi săteşti,

care îl împărţea membrilor săi (organizare comunitară cunoscută sub numele de *mir)*. Cum s-ar zice, în straturile profunde ale societăţii ruseşti se manifesta deja un fel de „comunism”. Pe de altă parte, sub impulsul statului, industria rusească cunoscuse o dezvoltare accentuată începând din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea; uriaşul imperiu aspira să devină şi o însemnată putere industrială (nu bolşevicii, aşadar, au lansat programul de industrializare; l-au preluat şi, desigur, l-au intensificat). Rezultatul a fost concentrarea industriei mari în câteva oraşe, crearea unor puternice centre muncitoreşti, tot atâtea focare de agitaţie revoluţionară. În sfârşit, tipologia intelectualului rus era cu totul alta decât a intelectualului român, caracterizându-se printr-un grad înalt de angajare socială, spirit mesianic şi disponibilitate revoluţionară (răspuns, fireşte, la înăbuşitorul autocratism ţarist). Cum se vede, Rusia era mult mai pregătită pentru o răsturnare, inclusiv pentru ceea ce avea să se întâmple: revoluţia bolşevică.{6} Ajunge să comparăm cele două explozii sociale majore aproape concomitente: revoluţia rusă din 1905 (cu prelungiri până în 1907) şi răscoala din 1907 din România, în Rusia, freamătul cuprinde întreaga societate, îmbinându-se revendicările liberal-democratice cu cele muncitoreşti, socialiste sau chiar comuniste. În România se petrece strict o „jacquerie” ţărănească, izbucnire anarhică, de tip întru totul tradiţional: manifestare a unei stări de disperare, fără vreun proiect de societate.

Teren neprielnic, aşadar, în România pentru ideile comuniste. Şi nu doar Partidul Comunist a fost dezavantajat de o asemenea lipsă de receptivitate. Nici Partidul Social-Democrat n-a reuşit să se impună pe scena politică românească, rămânând tot timpul o forţă politică de rang modest. Dovadă, rezultatele electorale: 1,81% în 1927, 3,25% în 1931 (şi şase deputaţi în Parlament), 3,38% în 1932 (şi şapte deputaţi), 1,26% în 1933, 1,42% în 1937…{7}

Atât cât şi-au putut atrage aderenţi – adică nu prea mulţi stânga socialistă şi comunistă i-a tentat în mai mare măsură pe minoritari. Printre aceştia erau mai numeroşi cei cu sensibilitate „citadina” şi muncitorească. În 1933, Partidul Comunist din România (de observat că se numea „din România”, nu „român”) avea în rândurile sale 440 de maghiari, 375 de români, 300 de evrei, 140 de bulgari, 100 de ruşi, 70 de „moldoveni”, 70 de ucraineni şi 170 de alte origini{8}; români erau, aşadar, mai puţin de un sfert.

Intelectualii români se ţineau şi ei departe. Mulţi dintre ei, printre cei tineri îndeosebi, dornici de „schimbare”, aveau să se îndrepte până la urmă spre extrema dreaptă legionară. Mai puţini spre stânga, şi un număr infim spre mişcarea comunistă. Totuşi, în anii ’30, stânga intelectuală nu e chiar atât de slab reprezentată. Doar că mulţi dintre cei care o animă nu sunt etnici români (şi, încă o dată, aceasta e o

distincţie care conta în România interbelică). Cu cât mergem mai departe spre stânga, cu atât se împuţinează românii şi se înmulţesc minoritarii, evrei îndeosebi. Dacă intelectualul-tip român e de dreapta, intelectualul-tip evreu e de stânga (şi nu rareori cu simpatii şi legături comuniste sau chiar încadrat în mişcarea comunistă); firește, sunt şi tot felul de excepţii de la regulă. Fenomenul e izbitor şi în presă. *Adevărul* şi *Dimineaţa*, cele doua mari gazete de stânga, cu o foarte largă difuzare, au patroni evrei, după cum evrei sunt şi cei mai mulţi dintre jurnaliştii redacţiilor respective.

De altfel, în această privinţă, România nu e un caz special, decât poate printr-o mai accentuată subreprezentare a etniei majoritare. Altminteri, relaţia dintre evrei şi comunism (sau socialism) e veche: începând chiar de la Karl Marx. Comunismul a promis multe multora; iar pe evrei i-a asigurat că vor avea parte de ce îşi doreau: o lume fără discriminări de niciun fel. Îi întâlnim şi în primele rânduri ale revoluţiei din Rusia: Troţki, Zinoviev, Kamenev…

Înfiinţat în 1921, Partidul Comunist din România a fost de la bun început nu un partid autonom, ci o secţie a Internaţionalei a III-a (comunistă), cu sediul la Moscova. A acceptat fără să crâcnească definirea României ca ţară multinaţională şi, pornind de aici, principiul autodeterminării, până la despărţirea de stat (sovieticii, evident, urmărind să recupereze Basarabia; principiul afecta în aceeaşi măsură şi Bucovina, Transilvania sau Cadrilaterul). Suficient pentru ca în 1924 Partidul Comunist să fie scos în afara legii. Atenta, în mod evident, la suveranitatea şi integritatea teritorială a României. De remarcat că, dacă cel dintâi secretar general al Partidului, Gheorghe Cristescu, zis „Plăpumarul” (după meseria pe care o practica), a fost român, începând din 1924 şi până în 1944 în această funcţie s-au succedat numai minoritari sau de-a dreptul străini: maghiarii Elek Koblos şi Ştefan Foriş, ucraineanul Vitali Holostenko, polonezul Alexander Ştefanski, bulgarul Boris Ştefanov. Partidul, se vede, nici măcar nu ţinea să dea impresia că ar fi românesc. De altfel, după 1924 congresele sale s-au ţinut în afara României şi mai mulţi lideri ajung să se stabilească în Uniunea Sovietică (unii, printre cei mai de vază, precum Cristian Rakovski, Alexandru Dobrogeanu-Gherea sau Marcel Pauker, au căzut victime ale terorii staliniste din 1937–1938).

Între 1921 şi 1924, efectivele P.C.R. au oscilat între 2.000 şi 2.500 de membri; după trecerea partidului în ilegalitate, abia s-au mai depăşit 1.000. Se înţelege că, dacă ar fi activat în condiţii legale, ar fi reuşit să adune mai mulţi aderenţi. Şi încă mai mulţi dacă n-ar fi avut un program „antinaţional”. Un român, chiar cu simpatii accentuate de stânga, cu greu putea fi convins să se alăture unei organizaţii cu evident profil „neromânesc” şi care privea cu seninătate eventuala dezmembrare a României.

Mult mai departe, oricum, n-ar fi ajuns. Blocul Muncitoresc Ţărănesc, o organizaţie legală controlată de Partidul Comunist, a reuşit să obţină următoarele procente electorale: 1,49% în 1926, 1,14% în 1927, 1,35% în 1928, 2,52% în 1931 (şi 5 deputaţi aleşi), 0,32% în 1932…{9} Nu e cazul, desigur, să idealizăm alegerile din epocă, rezultatele lor fiind afectate pe de o parte prin presiunile autorităţilor, iar pe de altă parte prin lipsa totală de cultură politică a majorităţii locuitorilor. Oricum, procentele menţionate sunt frapant de mici. În plus, atât comuniştii, mai mult sau mai puţin deghizaţi, din Blocul Muncitoresc Ţărănesc, cât şi Partidul Social Democrat adună cea mai mare parte din voturi nu în Vechiul Regat, unde sunt aproape inexistenţi, ci în provinciile alipite, şi cu deosebire în judeţele cu populaţie minoritară numeroasă, uneori majoritară; astfel, la procentul pe ţară de 3,25% în 1931, P.S.D. Înregistrează în judeţul Sălaj 21,26%, în Satu Mare, 13,78, în Ismail, 15,88%; iar B.M.Ţ., în acelaşi an, faţă de procentul său naţional de 2,52%, reuşeşte să obţină 10,03% în Timiş-Torontal, 11,67% în Bihor, 12,5% în Cernăuţi…{10} Asta înseamnă că minorităţile sunt cele care trag într-o anumită măsură spre stânga, în timp ce românii, cu foarte slabe excepţii, par să nici nu fi auzit de socialism sau de comunism!

România precomunistă prezintă probabil cea mai accentuată fractură socioculturală printre toate ţările din regiune. Ţăranii sunt în marea lor majoritate proprietari… însă săraci. În perioada 1930–1935, 18,6% dintre proprietăţile agricole au o suprafaţă de sub un hectar, iar 33,6% se situează între 1 şi 3 hectare; peste jumătate dintre familiile ţărăneşti – 52,2% – trăiesc, aşadar, într-o stare accentuată de sărăcie. Dacă trasăm ceva mai sus, la 5 hectare, „limita considerată drept necesară pentru asigurarea subzistenţei unei familii medii", procentul ţăranilor săraci creşte la 75%.{11} Se adaugă, desigur, şi sărăcimea oraşelor. Majoritatea românilor trăiau, aşadar, la un nivel material foarte scăzut.

La fel de scăzut era şi nivelul cultural. România, în 1930, se afla pe unul dintre ultimele locuri în Europa în ceea ce priveşte ştiinţa de carte. Doar 57% dintre locuitori ştiau să scrie şi să citească. Cei mai mulţi dintre aceştia – 85% – nu depăşiseră însă ciclul primar (o bună parte dintre ei, cu două-trei clase absolvite, fiind, de fapt, semianalfabeţi – e şi cazul cuplului Ceauşescu!). Ponderea absolvenţilor de liceu şi eventual de facultate abia depăşea 10%.{12} Un contrast de o asemenea amploare cu greu se mai putea întâlni în vreo ţară europeană. La nivelul de sus, o elită intelectuală strălucitoare – aflată în anii '30, incontestabil, la cel mai de sus nivel european iar la nivelul de jos, marea majoritate a populaţiei, cufundată într-o gravă stare de incultură.

Sărăcia şi incultura, firește, se combinau. Fractura socioculturală era

imensă. Bulgaria, o ţară apropiată în multe privinţe – la fel de rurală ca România şi având un produs intern brut pe cap de locuitor asemănător –, se prezenta sensibil mai echilibrat. Nu era atât de sus ca România la nivelul cel mai de sus, dar nici atât de jos la cel mai de jos. Gospodăriile ţărăneşti erau mai rentabile, iar procentul de alfabetizare în mediul rural se prezenta ceva mai bine.{13}

Fractura societăţii româneşti şi lipsa de repere culturale şi politice a unei mari părţi din populaţia ţării aveau să contribuie considerabil la implantarea comunismului. Privind situaţia existentă înainte de 1944, România era ţara cea mai puţin pregătită pentru experimentul comunist; nu era însă totodată, cât ar fi de paradoxal, şi ţara cea mai expusă, cea mai susceptibilă de a se lăsa capturată şi remodelată?

II.
Cucerirea puterii

Într-un interval extrem de scurt (trei ani şi câteva luni, de la 23 august 1944 la 30 decembrie 1947), România a schimbat complet direcţia. Ţara cea mai puţin atinsă de ideologia comunistă a ajuns la dispoziţia unui regim comunist de cea mai strictă obedienţă moscovită. Ca în orice proces istoric, mai mulţi factori au concurat la acest deznodământ; totuşi, determinant a fost unul singur: expansiunea imperiului sovietic – în condiţiile înfrângerii Germaniei naziste – într-o bună parte a Europei Centrale şi Sud-Estice. Regimurile comuniste s-au instaurat până acolo unde a ajuns Armata Roşie. Aşa se face că toate ţările ocupate (ţări învinse, ca România, Ungaria şi Bulgaria, sau, dimpotrivă, aliate, ca Polonia şi Cehoslovacia) au mers spre comunism în acelaşi ritm, indiferent de profilul lor socioeconomic, politic şi cultural mai mult sau mai puţin diferit. Totul se petrece pretutindeni cam la fel între 1944/1945 şi 1947/1948, cu decalaje nesemnificative (cel mai mult – câteva luni în plus! – rezistând Ungaria, unde cucerirea deplină a puterii de către comunişti s-a încheiat „abia" în primăvara anului 1949). Putea România să reziste? Puteau societatea românească şi factorii politici să se opună în mai mare măsură decât au făcut-o? N-au rezistat cu mai mult succes nici ţări care în deceniile următoare aveau să-i dea de furcă într-adevăr comunismului (Ungaria în 1956, Cehoslovacia în 1968, Polonia, mai tot timpul…). În această primă fază, presiunea a fost mult prea mare. Nimic nu s-ar fi putut opune tăvălugului sovietic.

Cum România nu cunoscuse ocupaţia germană, fiind, dimpotrivă, aliata lui Hitler, chiar principala sa aliată pe frontul de est, statul român, cu toate instituţiile sale, se înfăţişa intact la încheierea războiului. Armata română, de asemenea, reprezenta încă o forţă, în ciuda marilor pierderi suferite; după ce fusese cel mai de seamă auxiliar al maşinăriei de război germane, se distinsese, în ultimul an al conflictului, în ofensiva finală împotriva Reichului (a patra armată a coaliţiei antinaziste ca importanţă, România situându-se în această privinţă după Uniunea Sovietică, Statele Unite şi Marea Britanie şi înaintea Franţei). Monarhia, la rându-i, rămânea un simbol puternic,

tânărul rege Mihai bucurându-se de simpatie şi popularitate (lucru recunoscut şi de sovietici, care l-au tratat tot timpul cu aparentă consideraţie). Toate acestea ar fi putut să fie (până la urmă, n-au fost) atuuri ale României în încercarea de a se opune schimbării brutale a cursului său istoric preconizate de Uniunea Sovietică şi de comunişti. La fel de evidente apar însă şi vulnerabilităţile României. Fusese, totuşi, aliata fidelă a Germaniei, timp de mai bine de trei ani (iunie 1941 – august 1944), în războiul antisovietic; armatele române ajunseseră până la Stalingrad şi în Caucaz. Pentru aceasta, România era condamnată să plătească, întoarcerea armelor şi contribuţia sa „inversă" în ultimul an de război compensând doar parţial angajamentul ei iniţial. De altfel, la Conferinţa păcii, România a fost tratată ca ţară învinsă, nereuşind să obţină înscrierea ei în tabăra învingătorilor. Nici pentru occidentali, România nu era prima grijă. Era, de fapt, ultima. Churchill îi propusese lui Stalin următoarea împărţire a zonelor de influenţă: Ungaria şi Iugoslavia, 50% pentru occidentali, 50% pentru sovietici; Bulgaria – 75% sovieticii, 25% occidentalii; România – 90% sovieticii, 10% occidentalii (în Grecia, dimpotrivă, raporturile s-ar fi inversat: 90% occidentalii, 10% sovieticii). Nu trebuie considerat – cum s-a interpretat adesea – că Occidentul ar fi trădat sau ar fi „vândut" micile ţări trecute sub influenţă sovietică. Puterile occidentale n-au avut pur şi simplu, posibilitatea să se opună. Cum să-i scoţi pe ruşi din teritoriile unde deja se instalaseră? Declanşând al treilea război mondial, când cel de-al doilea abia se terminase? Era de neconceput. Nu doar ţările învinse au fost abandonate, ci şi aliaţii pentru care Occidentul intrase de fapt în război: Polonia şi Cehoslovacia, ţări „transferate" direct de sub ocupaţia germană sub ocupaţia sovietică (numită, în termenii noilor stăpânitori, „eliberare"). Dacă ar fi putut să întreprindă ceva, Occidentul ar fi făcut-o, măcar pentru o ţară ca Polonia. România era oricum ultima pe lista preocupărilor occidentale. Presupunând că s-ar fi convenit ca una singură dintre aceste ţări să rămână sub control sovietic, aceasta ar fi fost cu siguranţă România. I se imputa rolul ei pe frontul de est; avea de achitat sovieticilor o imensă datorie de război; şi chiar aşezarea ei pe hartă, în prima linie, „lipită" de imperiul sovietic, o desemna ca victimă „privilegiată" (iar ca ţară ortodoxă, în ochii occidentalilor, părea oricum a fi mai apropiată de ruşi!).

Lipsa de receptivitate a românilor la ideologia comunistă – evidentă până la 1944 – ar fi putut să constituie o pavăză împotriva împingerii ţării spre comunism. Şi în această privinţă exista însă un revers al medaliei. Românii nu doar că se ţinuseră departe de comunism, dar, într-un procent foarte mare, nu aveau niciun fel de cultură politică (de asta şi erau comuniştii atât de puţini!). Tradiţia democratică, limitată

şi destul de şubredă, era pândită la tot pasul de reflexe autoritare. Ascensiunea spectaculoasă a legionarilor în anii ’30 ilustrase un nivel îngrijorător de adeziune la soluţiile autoritare sau de-a dreptul totalitare. Democraţiei, aşa aproximativă cum era, i se pusese punct odată cu instaurarea dictaturii regale a lui Carol II în 1938. Fapt este că democratizarea actului politic, concretizată în acordarea votului universal (masculin) imediat după încheierea Primului Război Mondial, nu fusese însoţită şi de o creştere corespunzătoare a conştiinţei politice. Prea mulţi români alcătuiau o simplă masă de manevră uşor de manipulat şi de folosit de unii sau de alţii. Dacă punctul de plecare al comuniştilor se aflase foarte aproape de zero, condiţiile sociale ale ţării le ofereau posibilitatea unei ascensiuni rapide. Aveau toate şansele să atragă de partea lor larga categorie a celor cufundaţi în sărăcie şi incultură, mult mai numeroşi decât mia de membri ai Partidului Comunist aliniată la începutul cursei, în 1944.

Nu trebuie confundată tresărirea de democraţie de după răsturnarea regimului Antonescu cu ceea ce s-ar fi cuvenit să fie un regim democratic autentic. Din primul moment, comuniştii s-au arătat a fi „mai egali” decât ceilalţi. Epurările şi procesele s-au ţinut lanţ, cu excesele obişnuite în condiţiile unor răsturnări de o asemenea amploare. Libertatea de opinie nu a inclus şi dreptul de a spune lucruri „neconvenabile” la adresa ocupantului sovietic sau a comunismului în genere: exact ce ar fi fost de spus pentru apărarea democraţiei. Iar direcţia evidentă, de la un an la altul, nu a fost spre mai multă libertate, ci spre tot mai puţină. Deja în primul guvern post-antonescian, prezidat de generalul Sănătescu şi alcătuit în principal din militari, partidele politice dispunând doar de câte un post de ministru fără portofoliu, singurii care au pus mâna pe un departament, şi încă pe unul important, mai ales în context, au fost comuniştii, prin Lucreţiu Pătrăşcanu, la Ministerul Justiţiei. Lovitura cea mare au dat-o însă în urma brutalului ultimatum sovietic, prin care s-a forţat instalarea guvernului Petru Groza, la 6 martie 1945. Groza venea cu propriul partid, Frontul Plugarilor, organizaţie „ţărănească” fără mare importanţă în sine, cu orientare de stânga: un aliat sau, mai corect spus, satelit al Partidului Comunist. Să se fi lăsat regele prea uşor intimidat de „pumnul în masă” aplicat atunci de Vîşinski, trimisul Sovietelor? E o chestiune de apreciere, fără mare semnificaţie însă în ceea ce priveşte deznodământul, care ar fi fost oricum acelaşi. Guvernul Groza se inspira din strategia „fronturilor populare”, pusă la punct în deceniul anterior, care preconiza, ca primă etapă spre cucerirea puterii, coalizarea unor forţe politice cât mai largi, comunişti şi socialişti, fireşte, dar şi partide sau grupări burgheze „disponibile”. Aşa se face că, în guvernul de la 6 martie 1945,

numărul doi a devenit Gheorghe Tătărescu, fost prim-ministru, aşezat acum în fruntea unei consistente disidenţe liberale, rolul lui fiind de a-i linişti pe cei care se temeau de confiscarea puterii de către comunişti. Ţelul declarat era acela al democratizării, nu al comunizării. Comuniştilor, de altfel, le reveneau puţine portofolii. Gheorghe Gheorghiu-Dej, liderul partidului, deţinea Ministerul Comunicaţiilor şi al Lucrărilor Publice (cum fusese muncitor la Căile Ferate, apărea de-a dreptul ca specialist în domeniu). Cheia era însă la Ministerul de Interne, trecut sub conducerea lui Teohari Georgescu, alt comunist de prim-plan; în condiţiile unei guvernări cu aparenţe democratice, dar în fapt de mână forte, Internele îl indicau pe deţinătorul real al puterii (nimic original: în toate ţările ajunse sub călcâiul sovietic, s-au constituit guverne de aceeaşi factură, şi peste tot cu Ministerul de Interne la comunişti; coordonarea dintr-un singur centru de decizie e cât se poate de evidentă).

În răstimp de trei ani, din august 1944 până în 1947, numărul comuniştilor s-a înmulţit vertiginos: 1.000 de membri de partid în 1944; 110.041 în iunie 1945; 675.744 în noiembrie 1946; 714.024 în martie 1947; 799.351 în ianuarie 1948.{14} De 800 de ori mai mulţi decât fusese nucleul originar! O societate considerată aproape imună la comunism a devenit brusc foarte receptivă. Greu de spus în ce proporţii masa aceasta de noi membri de partid a fost motivată de o adeziune efectivă la programul afişat de comunişti, sau mai curând de oportunism, ori pur şi simplu de teama de a se pune rău cu un regim care părea să se fi instalat pentru multă vreme. În numeroase instituţii se fac primiri pe bandă rulantă, angajaţii neîndrăznind să refuze invitaţia de a se înscrie în partid. Aşa cum nota în jurnalul său (la data de 17 decembrie 1945) scriitorul Pericle Martinescu, pe atunci funcţionar la Direcţia Presei: „Astăzi, la primul contact cu St., mi-a întins adeziunea de înscriere în P.C.R […] Nu mă aşteptam să fiu luat aşa de repede. Dar am văzut că nu eram singurul, fiindcă toţi funcţionarii vechi şopteau prin birouri că li s-au făcut aceleaşi oferte. Dar toţi conchideau: Trebuie să semnăm, căci altceva n-ai ce să faci. Se ştie că nu o facem de bunăvoie, fiindcă acelaşi lucru, aceleaşi presiuni se întâmplă peste tot. Fiecare membru de partid e obligat să aducă, repede, alţi doi membri, pentru a întări cadrele deficitare”.{15}

Nu înseamnă că n-au fost şi adeziuni sincere. Progresul economic şi dreptatea socială – coordonatele principale ale propagandei comuniste – erau de natură să atragă îndeosebi păturile defavorizate. Partidul Comunist a reuşit să preia iniţiativa politică, dovedind mai multă imaginaţie şi iscusinţă tactică decât adversarii săi liberali şi naţional-ţărănişti, care, rămaşi în defensivă şi prea dependenţi de modelul interbelic, au putut fi taxaţi de „reacţionari”, în contrast cu forţele „progresiste” şi „democratice” grupate în jurul comuniştilor. Noii

guvernanţi au dat un prim semnal puternic prin reforma agrară, legiferată în martie 1945 (la numai două săptămâni după instaurarea guvernului Petru Groza); 918.000 de ţărani săraci au primit astfel pământ, în suprafaţă totală de 1,1 milioane de hectare (din aproape un milion şi jumătate de hectare expropriate). Ce e drept, nu li s-a spus ţăranilor că peste numai câţiva ani aveau să-şi piardă cu toţii proprietăţile, contopite în sistemul „gospodăriilor agricole colective". Tot acum, femeile au căpătat drept de vot; nici lor nu li s-a spus că degeaba l-au căpătat, fiindcă alegeri autentice n-aveau să mai fie multă vreme în România. Iar reinstaurarea administraţiei româneşti în Ardealul de Nord – cadou făcut de sovietici noului guvern – a fost de natură să pună într-o lumina „patriotică" un partid care avusese mai curând „reputaţia" lipsei de patriotism.

Trebuie spus că, până în 1947, comuniştii n-au dat de înţeles că foarte curând vor proceda la o răsturnare completă socială şi politică. Păreau a accepta proprietatea privată şi valorile democraţiei „burgheze", şi chiar doreau să li se dea crezare în această privinţă, ceea ce explică alianţa lor cu liberalii lui Tătărescu. La alegerile din noiembrie 1946, nici măcar nu s-au pus în faţă, preferând să se înfăţişeze, modest, doar ca una dintre cele şase componente ale Blocului Partidelor Democrate (B.P.D.). Au mers până într-acolo încât şi-au rezervat chiar mai puţine procente decât cele acordate unora dintre parteneri. Cu prilejul unei întâlniri la vârf româno-sovietice, Gheorghiu-Dej l-a informat pe Stalin cu privire la modul de împărţire a mandatelor: Frontul Plugarilor – 24%; Partidul Social-Democrat – 23%; Partidul Comunist Român – 21%; Partidul Naţional Liberal (Tătărescu) – 20%; Partidul Naţional-Popular – 7%; şi aşa-zisul Partid Naţional-Ţărănesc Anton Alexandrescu (de fapt, o neînsemnată grupare disidentă din P.N.Ţ.) – 5%. Stalin i-a replicat că aşa nu se poate: comuniştii riscă să apară mai slabi decât partenerii lor; s-a convenit să-şi mai adauge câteva procente şi să mai scadă ceva de la alţii. În fapt, comuniştii, încă nesiguri pe ei, avansau acoperiţi; o bună parte dintre candidaţii partidelor-satelit proveneau tot din Partidul Comunist (ceea ce Gheorghiu-Dej îi şi explică lui Stalin: „Noi avem un număr de membri de partid în celelalte partide, aşa că vom avea mai multe mandate").{16}

Alegerile din 1946 au fost câştigate de Blocul Partidelor Democrate la un scor zdrobitor: 83,81% din voturi şi 347 de mandate (din totalul de 414); li s-a alăturat şi Uniunea Populară Maghiară, cu 7,01% din voturi şi 29 de mandate. Partidul Naţional Ţărănesc condus de Iuliu Maniu n-a reuşit să obţină decât 7,97% din voturi, respectiv 33 de mandate, în timp ce Partidul Naţional Liberal-Brătianu a devenit aproape invizibil, cu 0,72% din voturi şi numai 3 mandate.

Istoricii sunt cu toţii de acord în această privinţă: alegerile au fost

falsificate. Desigur, nu *doar* falsificate. Blocul Partidelor Democrate reuşise să atragă o parte din votanţi (nu însă o majoritate). Pe de altă parte, cu un guvern care controla practic totul, şi administraţia, şi mijloacele de informare, campania electorală a opoziţiei a fost aproape inexistentă. Chiar şi aşa, B.P.D. n-ar fi reuşit să câştige. Frauda electorală e incontestabilă, nesigure rămân doar proporţiile ei. Potrivit unui calcul efectuat de Dinu C. Giurescu, coaliţia guvernamentală n-ar fi obţinut, în realitate, decât 21,17% din voturi. Alt istoric, Petre Ţurlea, consideră rezultatul ceva mai echilibrat: 53% în favoarea opoziţiei, respectiv 47% pentru coaliţia guvernamentală. {17} În ambele variante, comuniştii şi sateliţii lor erau în incontestabil progres faţă de procentele interbelice. În ambele, ar fi pierdut însă scrutinul. Cota lor reală de popularitate rămâne imposibil de apreciat, în condiţiile unor alegeri trucate, cu o presă ţinută sub control şi cu tot mai mulţi români care preferau să-şi ascundă gândurile sau să mimeze ataşamentul faţă de noul curs al ţării.

De-a lungul anului 1947, evenimentele se precipită. Încheierea tratatelor de pace cu statele-satelit ale Germaniei (10 februarie 1947) a pus capăt posibilităţilor occidentale (şi până atunci foarte limitate) de a mai interveni în vreun fel în ţările respective. Uniunea Sovietică îşi desăvârşeşte stăpânirea asupra naţiunilor „eliberate". Comuniştii renunţă repede la programul „larg democratic" de până atunci pentru a trece la cea mai pură ortodoxie stalinistă. Semnalul sfârşitului ficţiunii democratice e dat în vara anului 1947, când întreaga conducere a Partidului Naţional Ţărănesc e arestată; urmează un proces încheiat cu condamnări grele, inclusiv la închisoare pe viaţă (pentru liderii partidului, Iuliu Maniu şi Ion Mihalache). Liberalii tătărescieni, ultima „rămăşiţă burgheză", ies de la guvernare în noiembrie 1947. La 30 decembrie 1947, regele Mihai este obligat să abdice. Se proclamă Republica Populară Română, ţara trece astfel sub controlul deplin al Partidului Comunist: o istorie care va dura mai mult de patru decenii, până în decembrie 1989.

III.
Logica perversă a utopiei

Istoria comunismului este încă foarte dependentă de memoria oamenilor: a celor care l-au trăit sau a celor care îl cunosc şi îl judecă din relatările celor care l-au trăit. Fiecare duce cu sine o experienţă personală sau de grup. De aici şi contrastul extrem al opiniilor şi interpretărilor: de la totala repudiere (comunismul „criminal") la nostalgia unei lumi socotite mai bună decât cea în care trăim în prezent. Pe de o parte, despărţirea de comunism şi adoptarea unui set de valori cu totul diferit se manifestă printr-o strategie de respingere, inclusiv prin conectarea (imaginară) a României de azi la istoria anterioară comunismului: monarhia, perioada interbelică… ocolindu-se adevărul cât se poate de evident că România actuală se trage direct şi masiv din comunism, în mult mai mare măsura, în orice caz, decât din anii interbelici. Pe de altă parte, comunismul e reabilitat, explicit sau implicit, în multe dintre componentele sale, atunci când unii sau alţii se referă, în chip favorabil, la înfăptuirile economice, la învăţământ şi la cultură, la nivelul de trai… şi la multe altele. Şi atunci: a fost rău comunismul, sau, până la urmă, n-a fost chiar atât de rău?

Cea mai aspră condamnare – e drept, doar în vorbe – a fost pronunţată de Comisia prezidenţială pentru analiza dictaturii comuniste din România (instituită de preşedintele Traian Băsescu), care, în voluminosul său *Raport final* din anul 2007, a declarat comunismul drept regim „ilegitim şi criminal". Au protestat, fireşte, forţele politice strâns legate de vechiul sistem, în frunte cu Partidul România Mare. Dar s-au exprimat şi numeroase alte obiecţii, de pe diverse poziţii intelectuale şi ideologice, faţă de o abordare considerată de criticii săi superficială şi unilaterală.

Privirea dintr-un singur unghi pare a fi, de altfel, aproape o regulă atunci când se vorbeşte despre comunism. Punctele de vedere opuse ar putea fi însă considerate mai curând complementare. Odată ce reprezentările sunt atât de diferite, tocmai diversitatea lor trebuie să dea de gândit cu privire la complexitatea unui fenomen istoric susceptibil de a se proiecta şi perpetua într-o asemenea gamă de

reprezentări divergente.

Regimul comunist are, incontestabil, un punct de pornire ilegitim şi o persistentă latură criminală. Dar nu se reduce la atât. Ar fi o rezolvare prea simplă, aproape caricaturală, pentru a defini o realitate istorică prelungită atâta vreme şi care a cuprins o bună parte din omenire.

Ascensiunea la putere a Partidului Comunist s-a petrecut, evident, prin mijloace ilegitime. Pe căi corecte şi legale n-ar fi reuşit niciodată să monopolizeze puterea. S-ar fi afirmat poate ca o componentă, fie ea şi importantă, a vieţii politice, dar nu în măsura în care să devină stăpân absolut peste ţară. Soluţiile impuse de la Moscova, alegerile falsificate, zdrobirea opoziţiei, abdicarea forţată a regelui – toate acestea s-au petrecut în dispreţul absolut al normelor constituţionale şi al celei mai elementare legalităţi. Dacă luăm lucrurile aşa – şi numai aşa –, întreaga construcţie comunistă e lovită, în termeni juridici, de nulitate; regele Mihai ar fi fost în drept să revină pe tron în clipa următoare, după prăbuşirea comunismului, şi ţara întreagă, în toate componentele ei, s-ar fi întors la ceea ce fusese „înainte". Istoria nu merge însă niciodată îndărăt. Bine sau râu, drept sau nedrept, ea merge înainte. Legitimitatea nu e hotărâtă o dată pentru totdeauna; se renegociază permanent. Referindu-se la naţiune, Renan o caracteriza drept „un plebiscit de fiecare zi"; la fel, „un plebiscit de fiecare zi" e şi sistemul sociopolitic. „Contractul social" nu este unul, pe vecie; se revizuieşte şi chiar se rescrie, în timp. Ceva s-a petrecut între 1947 şi 1989 în chestiunea legitimităţii. Vechiul contract social s-a şters, luându-i locul unul nou, şi acesta denunţat în 1989, dar nu pentru a se reveni la punctul de ruptură. Cel puţin înainte de dereglările cumplite ale anilor '80, cei mai mulţi dintre români ajunseseră să considere sistemul existent ca o stare de normalitate. E drept, nu avem cum să măsurăm gradul de încredere al românilor în comunism: lipsesc, se înţelege, sondajele de opinie, iar rezultatele „alegerilor", cu un singur partid şi cu „victorii" electorale la un scor apropiat de 100%, n-au niciun fel de relevanţă. Singura „măsură" la care ne putem raporta e procentul de 85% din voturi obţinut de Ion Iliescu în 1990. În ciuda dezastrului final şi a sângelui vărsat la Revoluţie, românii au optat atunci, în mare majoritate, pentru o desprindere lentă şi incompletă de comunism. Nici vorbă (decât pentru un mic număr) de vreo revenire la România dinainte.

Trebuie renunţat la mitul unei Românii fundamental anticomuniste. În raport cu comunismul s-au conturat în fapt două Românii, foarte diferite. Majoritară, până la urmă, s-a dovedit a fi nu România care s-a „încăpăţânat" în anticomunism, ci România care sau a profitat de pe urma sistemului, sau s-a acomodat noilor realităţi. Ne e teamă să afirmăm aşa ceva? Fiind majoritari, înseamnă că au avut dreptate?

Bineînţeles că nu au avut, în faţa istoriei cel puţin, şi în faţa viitorului ţării, dacă nu şi în raport cu propriile interese.

Crimele şi abuzurile comunismului sunt nenumărate şi de tot felul, începând cu atentatul la libertatea şi viaţa indivizilor: atâţia oameni întemniţaţi, torturaţi, ucişi, atâtea destine frânte sau ciuntite. Pentru unii, aceasta e marca principală a regimului. Pentru alţii, dimpotrivă: nu crimele ar defini comunismul. Îl citez pe Daniel Barbu: „… Represiunea pare să nu fi jucat rolul politic central care-i este îndeobşte atribuit. După 1948, urmărirea, arestarea, judecarea, condamnarea, internarea şi întemniţarea nu s-au constituit în practici sociale capabile să definească natura şi obiectivele puterii. Astfel, chiar îndelung discutatul deceniu 1950–1960 nu a fost marcat decât în chip marginal de represiune”.{18} Aceasta deoarece, potrivit unui calcul sumar, victimele comunismului, împreună cu familiile respective, n-ar fi reprezentat decât cel mult 8% din populaţia României. Cifra e probabil subestimată, dar nu aici e problema. Evident că cei mai mulţi dintre locuitorii ţării, imensa majoritate s-ar putea spune, n-au fost nici întemniţaţi, nici ucişi. Aşa stau lucrurile şi în Germania lui Hitler, şi în Uniunea Sovietică a lui Stalin. Niciun regim politic (exceptându-i, poate, pe khmerii roşii) nu a fost atât de dement încât să-şi persecute majoritatea populaţiei. Dar nu înseamnă că represiunea ar fi fost un fapt secundar. E, dimpotrivă, o piesă centrală a arsenalului comunist. Chiar regimul proclama, cât se poate de explicit, lupta necruţătoare împotriva „duşmanului de clasă”. Violenţa revoluţionară era, aşadar – cel puţin într-o primă fază un principiu asumat. Vechiul regim trebuia nimicit, ceea ce însemna în primul rând distrugerea sau neutralizarea elitelor. Apoi, reprimarea unora era un bun exemplu pentru toţi ceilalţi care, chiar fără a fi „reprimaţi”, înţelegeau că regimul nu tolera nici cea mai mică împotrivire.

Când e vorba de crime în masă, discuţia asupra numărului de victime riscă să devină indecentă. Nu putem pretinde că, dacă mai scădem ceva din număr, crimele sau nedreptăţile ar deveni acceptabile.

Violenţa şi represiunea nu sunt deloc secundare în procesul instalării comunismului. Sunt chiar obligatorii. Ceea ce se poate spune e că nu reprezintă un scop în sine, ci un mijloc, pus în slujba unui proiect de mare anvergură: schimbarea lumii din temelii. Un proiect de o asemenea amploare nu se putea realiza fără violentă, dar nici doar prin violenţă. Pretindea convingerea şi participarea oamenilor.

E simplificator să ne referim la comunism doar ca la o dictatură. Comunismul este un regim totalitar, ceea ce înseamnă şi dictatură, dar înseamnă, privind sistemul în ansamblu, mult mai mult, şi chiar altceva decât o simplă dictatură. Ca regim totalitar, e înrudit cu

fascismul şi cu nazismul, dar se prezintă încă şi mai totalitar decât acestea. Sistem totalitar perfect nu există decât în teorie sau în ficţiune (de pildă, aşa cum l-a imaginat Orwell în *1984),* însă printre totalitarismele reale, comunismul este acela care s-a apropiat cel mai mult de perfecţiunea „ideală".

Totalitarismele se sprijină pe o filosofie. Îşi propun să reclădească societăţile şi să le lanseze într-o istorie diferită. Istoria „normală" e frământată de inegalităţi şi contradicţii şi stă sub semnul neprevăzutului. Istoria „construită" a totalitarismelor instaurează unitatea, ordinea, coerenţa şi armonia, într-o formulă care se vrea definitivă. O ieşire din istorie sau un sfârşit al istoriei. Tentaţia e veche. Timp de secole, s-a manifestat sub veşmântul religios al ideologiilor mesianice şi al mişcărilor milenariste care preconizau intrarea într-un mileniu „postistoric", prin instaurarea împărăţiei divine pe Pământ. Cum istoria reală e o generatoare permanentă de excluderi şi nedreptăţi, nemulţumiţi şi revoltaţi dornici de „altceva" s-au găsit dintotdeauna din belşug şi se vor găsi la nesfârşit. Fapt este că epoca modernă, prin revoluţia industrială îndeosebi, a amplificat considerabil contrastele sociale, imprimând totodată convingerea că stă în puterea omului să schimbe cursul istoriei în sensul dorit. Milenarismele s-au secularizat, modificându-şi argumentaţia, dar păstrându-şi sensul profund: schimbarea radicală a ordinii existente şi perenitatea noii alcătuiri. În Italia mussoliană s-a instaurat „era fascistă", anii numărându-se începând cu victoria fascismului în 1922. Iar „Reichul de o mie de ani", preconizat de Hitler, este o „splendidă" formulă milenaristă.

În faţa comunismului însă, toate celelalte totalitarisme pălesc. Filosofia lor e prea îngust naţională (Italia, Germania…), prea sumară (statul şi ficţiunea imperială romană, în cazul fascismului italian, unitatea de rasă la nazişti) şi mult prea voluntaristă, condiţionată de un act de voinţă menit să forţeze cursul istoriei. Comunismul, dimpotrivă, se înfăţişează ca o viziune completă asupra lumii, riguros elaborată. Ceea ce deosebeşte comunismul utopic de comunismul „ştiinţific" întemeiat de Karl Marx este tocmai pretinsa încărcătură ştiinţifică a celui din urmă. Marx e primul gânditor (şi poate ultimul!) care a pus în istorie o ordine desăvârşită. Istoria devine prin el o ştiinţă cât se poate de sigură, condusă de legi şi cu mers ascendent, etapă după etapă, de la comunismul primitiv, trecând prin societăţile bazate pe „exploatarea omului de către om", spre lumea egalitară a comunismului de mâine. Voluntarismul comunist se manifestă, aşadar, pe fondul unui profund determinism. Comuniştii nu fac decât să dea o mână de ajutor legilor istoriei, care oricum funcţionează de la sine. Încheierea comunistă a evoluţiei omenirii apare astfel ca inevitabilă, ştiinţa istoriei o dovedeşte, şi cine se poate împotrivi ştiinţei, cine se

poate împotrivi istoriei?

Comunismul depăşeşte celelalte formule totalitare nu doar prin arsenalul său filosofic şi ştiinţific, ci şi prin amploarea transformărilor pe care le preconizează. Este schimbarea dusă până la capăt, răsturnarea completă a lumii. Pasul decisiv, pe care celelalte totalitarisme nu şi l-au propus, constă în abolirea proprietăţii private, şi implicit într-o egalizare deplină a indivizilor, începând cu condiţia lor materială. E răspunsul pe care comunismul, doctrină de secol XIX, l-a dat „liberalismului sălbatic" al aceluiaşi secol XIX. Libertate *versus* egalitate: ajungem la Tocqueville.

Marele teoretician al democraţiei a identificat – încă din primele momente ale afirmării spiritului democratic modern – contradicţia fundamentală a acestei irezistibile aspiraţii.{19} Democraţia înseamnă în esenţă două lucruri: libertate şi egalitate. Necazul este că libertatea şi egalitatea nu prea se înţeleg una cu alta. Un sistem dominat de libertate va produce din plin inegalităţi. Şi invers, o societate egalitară restrânge în mod corespunzător spaţiul libertăţilor. Într-o zonă de mijloc, se poate încerca cu oarecare succes realizarea unui echilibru între cele două mari principii, însă, cu cât se accentuează unul dintre ele, cu atât celălalt pierde din substanţă.

Tocqueville încearcă un răspuns la întrebarea: ce vor, de fapt, oamenii, mai curând: libertate, sau egalitate? Le vor, desigur, pe amândouă. Dacă ar fi însă obligaţi să aleagă, cei mai mulţi ar opta totuşi pentru egalitate, în defavoarea libertăţii.

Cum Occidentul a avut şi are încă principalul cuvânt în definirea valorilor lumii în care trăim, înţelegem de regulă democraţia în termeni occidentali. Prin prisma, în primul rând, a libertăţilor. Într-o asemenea perspectivă, evident, un regim totalitar nu are cum să fie democratic; e, dimpotrivă, total nedemocratic. De remarcat că Occidentul a rezolvat, atât cât s-a putut în condiţii de libertate, şi problema egalităţii. În termeni abstracţi, în lumea occidentală toţi oamenii sunt riguros egali. Egalitatea „juridică" e garantată; de asemenea, cel puţin teoretic, egalitatea şanselor. Flagrantă rămâne însă inegalitatea de avere (dedramatizată parţial prin nivelul de trai mai ridicat faţă de alte zone ale lumii); departe de a se atenua, diferenţa dintre bogaţi şi săraci nu face decât să crească.

Cât ar părea unora de scandaloasă o asemenea apreciere, trebuie spus că şi comunismul este democratic. Nu în privinţa libertăţilor, fireşte! E democratic în sensul accentului apăsat pus pe egalitate. Chiar dacă regimurile comuniste n-au reuşit să-şi ducă până la capăt proiectul de „egalizare", este incontestabil că au mers mai departe în această direcţie decât oricare alt sistem sociopolitic. Nu egalitate deplină, dar mai multă egalitate ca oricând şi oriunde în istorie! Aşa se explică şi forţa de convingere a ideologiei comuniste în societăţile

marcate de o polarizare socială accentuată şi cu o parte considerabilă a populaţiei aflată sub pragul sărăciei (inclusiv cazul României).

Scenariul comunist al viitorului era simplu şi optimist. Într-o primă fază, violenţa revoluţionară se dovedea absolut necesară pentru zdrobirea instituţiilor burgheze şi a vechii clase dominante. Apoi, superioritatea noii orânduiri şi-ar fi spus cuvântul. Economia etatizată şi centralizată, proprietate a întregului popor, urma să funcţioneze mult mai bine decât anarhica economie capitalistă, afectată de dezechilibru structural şi supusă unui sir nesfârşit de crize. Comunismul a fost – sau a vrut să fie – şi o soluţie de modernizare, de modernizare rapidă, cu accent pus pe dinamica industrială; România trebuia să se transforme rapid dintr-o ţară agrară înapoiată într-o ţară industrială avansată, în consecinţă, ar fi domnit nu doar egalitatea, ci şi bunăstarea. Deşi aproape toate ţările cu regim comunist porniseră de la un nivel de dezvoltare foarte scăzut, într-un termen extrem de scurt – două, trei decenii, cel mult – urmau să depăşească cele mai bogate economii capitaliste. S-ar fi rezolvat şi problema delicată a libertăţilor, îngrădite în faza de tranziţie; odată ce clasele exploatatoare ar fi dispărut şi toată lumea se va fi lămurit cu privire la avantajele noului tip de societate, libertatea va consta în dreptul nelimitat al fiecăruia de a-şi manifesta deplina satisfacţie. Cine ar mai fi atât de nebun încât să conteste binefacerile regimului! (Mă voi referi mai încolo la un foarte sugestiv discurs al lui Ceauşescu, axat pe această temă.)

Pe hârtie, pariul se putea susţine. Nu exista niciun precedent istoric pentru a-l confirma sau a-l infirma. În fond, de ce n-ar fi mers mai bine o economie etatizată, ţinută sub strictă supraveghere? Iar egalitatea nu era totuşi mai bună decât inegalitatea? „Meritul" comunismului real a fost acela de a fi lămurit chestiunea. Ştim astăzi, în urma experimentului comunist, că o economie de acest tip în cel mai bun caz merge prost, iar în cel mai rău nu mai merge deloc. Pentru funcţionarea convenabilă a mecanismului socio-economic, libertatea în diversitate pare a fi un ingredient absolut necesar. În locul egalităţii în bunăstare pe care o promisese, comunismul a oferit până la urmă egalitatea în sărăcie.

Ar fi totuşi un abuz de interpretare să considerăm că asta a şi urmărit regimul comunist: să-şi persecute propriul popor. Dacă reprimarea „duşmanului de clasă" a fost brutală şi, încă o dată, criminală, comunismul şi-a propus totuşi să atragă de partea sa o majoritate, îndeosebi categoriile defavorizate (mai receptive, în termeni „tocquevillieni", la egalitate decât la libertate). Şi odată încheiat masivul val iniţial al represiunii, a trecut într-un plan secundar „lupta de clasă", proclamând unitatea întregului popor în opera de construire a unei societăţi mai drepte şi mai prospere. Spre

deosebire de o dictatură banală care se mulţumeşte să oprime, comunismul a vrut să *transforme*, prin forţă, desigur, dar şi cu dorinţa de a convinge şi de a mobiliza categorii cât mai largi. Sunt două feţe ale comunismului, opuse, dar în fapt complementare: comunismul opresiv şi criminal, comunismul social şi modernizator. Cum proiectul a eşuat, şi încă lamentabil, partea întunecată a regimului iese mai puternic în evidenţă, însă o interpretare istorică echilibrată nu poate face abstracţie de complexitatea fenomenului.

Interpretările divergente preiau şi teoretizează contradicţia originară. Totul se trage până la urmă din logica perversă a utopiei. Utopia funcţionează perfect în registru imaginar, dar se încăpăţânează să nu mai funcţioneze atunci când se forţează transpunerea ei în realitate. Comunismul a fost o utopie.{20} Şi, ca orice utopie, nu s-a putut implanta decât prin constrângere, şi tot prin constrângere a durat atât cât a durat. Lăsată în voia ei, orice societate, oricât de „comunizată", ar fi generat (cum s-a şi întâmplat în final) proprietate privată, diferenţieri sociale, pluralism ideologic… În timp ce „viitorul luminos" a sfârşit prin a se dovedi o iluzie, constrângerea s-a permanentizat, devenind, din mijloc, un scop în sine. Preocuparea majoră a comunismului a ajuns să fie strict aceea de a supravieţui.

Şi atunci? A fost comunismul o întreprindere criminală? Aş răspunde la această întrebare împrumutând o faimoasă replică a lui Talleyrand: mai mult decât o crimă, a fost o greşeală. Ceea ce nu înseamnă o diminuare, ci o amplificare a vinovăţiei. Crima îi afectează pe cei vizaţi direct şi pe apropiaţii lor; greşeala însă, o greşeală de asemenea proporţii, a dereglat pe termen lung întregul organism social. Toţi plătim pentru comunism, chiar cei care nu-şi dau seama sau continuă să creadă în binefacerile lui. Şi vor mai avea probabil de plătit şi cei care nu s-au născut încă.

IV.
Mai sovietici decât sovieticii

În mod curios, Karl Marx, întemeietorul „comunismului ştiinţific”, s-a arătat foarte discret în privinţa trăsăturilor societăţii perfecte, pe care el însuşi o imaginase. A mai completat schiţa, dar nu cu prea multe detalii, prietenul şi colaboratorul său, Friedrich Engels. Calea spre comunism era sigură şi obligatorie, tabloul comunismului rămânea însă în ceaţă. Oricum, avea să fie foarte bine! Nu vor mai exista statul şi instituţiile lui constrângătoare, iar oamenii vor munci din plăcere, fiecare după posibilităţile sale, şi vor primi tot ce le trebuie, fiecăruia după nevoi. Curat ştiinţific!

Marx e, aşadar, autorul unui vag comunism teoretic. Comunismul real a fost opera lui Lenin şi a bolşevicilor săi: ideea comunistă implantată în Rusia şi inevitabil adaptată condiţiilor ruseşti. Uniunea Sovietică, versiunea comunistă a Rusiei, s-a rupt de Rusia ţaristă, dar în acelaşi timp a şi continuat-o.

Se pot face diverse presupuneri cu privire la ce s-ar fi întâmplat dacă sistemul comunist s-ar fi instaurat nu în Est, ci în Vest, nu în încă înapoiata Rusie, ci în ţările avansate ale continentului. E şi argumentul ultim al celor care nu vor să renunţe la iluzia celei mai drepte societăţi. Comunismul ar fi fost o idee bună, dar rău aplicată. Vina n-ar fi a lui Marx, ci a lui Lenin (şi, bineînţeles, a lui Stalin), nu a comunismului, ci a Rusiei. Le dăm o veste proastă: ca alcătuire utopică, comunismul n-ar fi funcţionat convenabil nicăieri.

Marx miza, evident, pe un comunism occidental; nutrea, de altfel, pentru Rusia un dispreţ nedisimulat. Ironia istoriei a făcut ca tocmai această ţară să-i preia mesajul. Orânduirea cea mai avansată s-ar fi cuvenit să izvorască din societăţile cele mai avansate; şi-a găsit însă, dimpotrivă, terenul favorabil acolo unde modernitatea făcea abia primii paşi. „Ce-ar fi fost dacă…?” e o chestiune greşit formulată. Occidentul n-avea cum să meargă în direcţia indicată de Marx (dovada cea mai bună e că nici nu a mers). Revoluţia industrială „sălbatică”, mizeria maselor proletare şi „lupta de clasă” în forma sa acută sunt trăsături caracteristice fazei dintâi a modernităţii; din ele şi-a extras Marx scenariul său conflictual şi vizionar. „Punctul critic” avea să fie

însă depăşit în Occident, graţie creşterii economice şi perfecţionării mecanismelor democratice. Comunismul a rămas o „soluţie" pentru societăţile „semidezvoltate", aflate în prima etapă a industrializării, marcate de puternice contraste sociale şi cu un deficit de cultură democratică. Ca orice revoluţie, comunismul a preluat, dar a şi conservat. Totalitarismul comunist s-a instalat comod pe fundamentul absolutismului ţarist (până şi temuta poliţie politică a trecut, cu nume schimbat, de la un regim la altul). Iar extinderea mondială a comunismului, dirijată de la Moscova, s-a aşezat, nu mai puţin firesc, în continuarea tradiţionalei şi neîncetatei expansiuni ruseşti de-a lungul veacurilor.

Regimurile comuniste instaurate în Europa Centrală şi Răsăriteană seamănă foarte bine între ele, toate fiind copii ale modelului sovietic. Cum terenul pe care s-au aşezat nu a fost chiar identic, s-au manifestat, de la ţară la ţară, şi unele particularităţi. Sub acest aspect, România pare a fi fost cea mai apropiată de modelul sovietic originar, transpus până la detalii. Nu e de mirare, fiindcă, structural, societatea românească semăna destul de bine cu societatea rusească de dinainte de revoluţie: ponderea covârşitoare a masei ţărăneşti, analfabetismul, slaba tradiţie democratică… Aidoma Rusiei (şi Bulgariei), era şi o ţară predominant ortodoxă, aşa că nici pe Biserică nu se putea conta pentru a mai atenua rigiditatea sistemului (ortodoxia având o lungă şi nedezminţită tradiţie de conformism politic). Va fi fost iniţial şi presiunea sovietică mai apăsătoare, asupra unei ţări cu puternice sentimente naţionaliste şi antiruseşti, care trebuiau extirpate. A contribuit, evident, la copierea servilă a modelului sovietic şi ponderea modestă pe care o avuseseră socialismul şi comunismul în istoria şi cultura românească; în lipsa unui fond „revoluţionar" autohton, totul era de împrumutat. De altfel, dintre comuniştii români din „vechea gardă", cei mai mulţi nici nu erau etnici români, cultura românească fiindu-le străină; cât despre cultura comuniştilor de origine română, să nu mai vorbim; ajunge cât l-am auzit vorbind pe Ceauşescu! (Lucreţiu Pătrăşcanu, un intelectual de nivel mediu, a putut face figură de intelectual de marcă – chiar exagerat de intelectual! – printre comuniştii autohtoni, deşi ideile lui nu străluceau prin originalitate; Vladimir Tismăneanu subliniază, pe bună dreptate, „slăbiciunea intelectuală a comunismului românesc interbelic".){21}

În toate ţările cu regim comunist, puterea a aparţinut exclusiv partidelor comuniste. Majoritatea ţărilor-satelit ale Uniunii Sovietice îngăduiseră totuşi şi existenţa altor partide, subordonate, fireşte, partidului conducător şi cu un rol pur „decorativ". Regimurile comuniste respective au considerat că e util să păstreze iluzia unei minime diversităţi. Nici vorbă de aşa ceva în România; ca şi în Uniunea Sovietică, s-a aplicat cu străşnicie principiul partidului unic.

Mai întâi, în februarie 1948, comuniştii i-au înghiţit pe socialişti, singura „concesie” pe care au făcut-o fiind aceea de a-şi schimba denumirea din Partid Comunist în „Partidul Muncitoresc Român” (revenind în 1965 la titulatura iniţială de Partid Comunist). Partidele adverse (naţional-ţărăniştii şi liberalii) au fost desfiinţate, iar micile formaţiuni aliate s-au „autodizolvat”. Ultimul a dispărut Frontul Plugarilor, în 1953 (lăsându-l pe Petru Groza fără partid, dar instalat, după ce fusese prim-ministru între 1945 şi 1952, în fruntea statului, ca preşedinte al Prezidiului Marii Adunări Naţionale, din 1952 până la moartea sa în 1958). Fapt este că în România regimul n-a simţit nici măcar nevoia să arunce praf în ochi opiniei publice printr-un „pluralism” politic de faţadă.

La fel de ortodoxă s-a arătat a fi – urmând întocmai modelul sovietic – şi organizarea economică a ţării. Naţionalizarea „principalelor mijloace de producţie” a fost decretată la 11 iunie 1948, urmând alte valuri de naţionalizări, până nu a mai rămas practic nimic din proprietatea privată. „Colectivizarea” agriculturii s-a declanşat în 1949, încheindu-se în 1962, când s-a proclamat, cu emfază, victoria deplină a socialismului la oraşe şi la sate (au rămas necolectivizate doar unele zone montane şi peticele de pământ de pe lângă casele oamenilor). Se făcea distincţia între proprietatea privată – scoasă din istorie – şi proprietatea personală, aceasta din urmă legitimă şi putându-se materializa, la cotele ei maxime, într-un apartament înghesuit de bloc şi, eventual, un automobil, cumpărat după o lungă aşteptare pe „liste”.

Spre comparaţie, au fost ţări cu regim comunist care au înţeles să recurgă la unele „acomodări” în chestiunea proprietăţii. În Polonia şi Ungaria, după 1956, colectivizarea a fost stopată, menţinându-se, alături de formele colective, şi o consistentă proprietate individuală ţărănească. Dar chiar şi în Cehoslovacia, Bulgaria şi Germania de Est, unde colectivizarea a mers până la capăt, s-a dat dovadă de mai multă supleţe în organizarea producţiei agricole, tolerându-se şi existenţa unor loturi individuale şi urmărindu-se în mai mare măsură cointeresarea ţăranilor. Rigiditatea sistemului românesc îşi are echivalentul doar în Uniunea Sovietică şi în stalinista Albanie.{22}

În ultimele decenii de regim comunist, s-au făcut peste tot încercări de a infuza o doză de „economie de piaţă” unui sistem economic sclerozat prin propria-i natură. Ungaria a mers cel mai departe sub raportul liberalizării economice (inclusiv prin lărgirea cadrului proprietăţii private). România, la extrema cealaltă, s-a remarcat până la capăt prin excesiva centralizare. Iarăşi, modelul sovietic, în toată puritatea lui, aplicat cu nestrămutată convingere chiar şi atunci când Uniunea Sovietică, sub impulsul lui Gorbaciov, începuse să se desprindă de propriul model. (Maxima „îndrăzneală” economică a fost

în România experimentul „mandatarilor”, pe la sfârşitul anilor ’60; aceştia nici nu erau proprietari, ci doar închiriau un spaţiu de la stat, în vederea desfăşurării unui mic comerţ, gen „cofetărie de cartier”; şi asta a părut prea mult, aşa că povestea mandatarilor s-a încheiat la scurt timp după ce începuse.)

Sovietic, întru totul, şi profilul industrial al României comuniste. Accentul a căzut tot timpul, cum se spunea în anii ’50, pe „industria grea, cu pivotul ei, industria constructoare de maşini”. Era un gen de modernizare care privea cam mult spre trecut, spre secolul al XIX-lea. Excelenţa industrială se măsura în indicatori precum nivelul producţiei de oţel. O adevărată mitologie a oţelului, exprimată până şi în numele (fabricat ideologic) al liderului suprem Iosif Vissarionovici Stalin („stal” însemnând în ruseşte „oţel”). Oţel sovieticii puteau fabrica din belşug, dispunând de imense zăcăminte de fier şi de cărbune. Nu era şi cazul României, mai săracă în asemenea materii prime. Modelul sovietic trebuia însă respectat şi, mai mult chiar, aplicat cu strălucire. Aşa că s-a recurs la importuri masive de minereu de fier şi de cărbune, ceea ce a determinat şi deplasarea în bună măsură a industriei siderurgice dinspre centrele tradiţionale apropiate de zăcămintele autohtone (Reşiţa, Hunedoara) spre axa Dunării (Galaţi, Călăraşi), mai potrivită pentru acest gen de aprovizionare. Una peste alta, România a ajuns să producă mai mult oţel pe cap de locuitor decât oricare dintre marile puteri industriale, inclusiv Uniunea Sovietică! Faţă de oţel şi alte produse „grele”, bunurile de consum au fost tot timpul vitregite în economiile comuniste. Se vorbea cu o notă de dispreţ despre „societatea de consum”, caracteristică lumii occidentale. Comunismul se construia prin producţie, nu prin consum. Şi sub acest aspect, România a rămas până la capăt fidelă – chiar peste măsură – modelului originar. Când până şi mâncarea ajunsese să lipsească din farfuriile oamenilor, oţelul şi cimentul afişau invariabil o producţie în creştere.

Şi încă un exemplu, strâns legat de producţie, de veşnica obsesie a producţiei: *ingineria*. Cea mai apreciată profesie în comunism a fost aceea de inginer. Iată specialistul chemat să transforme lumea, să construiască „noua realitate”. Sovieticii, care au dat tonul societăţii „inginereşti”, ajunseseră la o promoţie de ingineri reprezentând cam jumătate din numărul absolvenţilor de învăţământ superior. Imens. Dar şi aici România şi-a depăşit modelul. În ultimii ani ai regimului comunist, peste două treimi dintre studenţii români (68,8% în anul universitar 1988/1989){23} urmau facultăţi cu profil ingineresc: un record mondial absolut! (După 1989, foarte mulţi ingineri s-au reprofilat, adesea în activităţi complet diferite de pregătirea lor iniţială.)

De remarcat, totuşi, un paradox. Reclădindu-şi societatea – atât de

servil – după modelul sovietic, românii n-au ajuns să-şi şi simpatizeze marele vecin. Nici printre liderii comunişti nu s-au aflat prea mulţi îndrăgostiţi de Moscova. Limba rusă, deşi devenită (până în 1964) materie obligatorie de studiu încă din clasa a IV-a primară, n-a ajuns să fie cunoscută temeinic decât de puţini români. România s-a sovietizat masiv, dar s-a dovedit impermeabilă la rusificare. Cum s-ar spune, comunismul sovietic, de cea mai pură ortodoxie, a fost tradus din ruseşte în româneşte.

V.
Represiunea şi răsturnarea elitelor

Milenarismele sunt de felul lor intolerante, represive şi, fără reţineri, sângeroase. Au o latură criminală pe care şi-o asumă cu bună ştiinţă şi cu conştiinţa împăcată, pătrunse de convingerea că nu fac altceva decât să pună în aplicare deciziile supreme ale istoriei. Societatea ideală şi definitivă cu care istoria se va încheia în toată splendoarea merită oricât de multe jertfe şi suferinţe. Este o operaţiune de curăţire radicală, la capătul căreia se întrevede desăvârşirea.

Cât de ridicolă pare astăzi invocarea perenităţii Reichului nazist, a cărui existenţă s-a mărginit la 12 ani! Dar cei implicaţi în această monstruoasă construcţie credeau cu tărie în veşnicia ei. Cu atât mai mult în cazul comunismului, justificat printr-o „impecabilă" schemă istorică, potrivit căreia societatea fără clase va fi sfârşitul: universal şi definitiv. Ce mai contau atunci sutele de mii, milioanele, zecile de milioane de victime? Moartea însăşi, de felul ei teribil de concretă, devenea o abstracţiune, prinsă în serii statistice şi pe deplin justificată prin exigenţele istoriei. În asemenea condiţii, vina nu mai era a călăilor, simpli executanţi ai unui plan superior, ci a victimelor, purtătoare ale unui rău care trebuia extirpat. Impunitatea celor cu mâinile mânjite de sânge era, evident, asigurată, odată ce roata istoriei nu avea cum să se mai întoarcă. Din comunism nu se putea ieşi.

Totuşi, şi după prăbuşirea sa, comunismul are parte de un tratament incomparabil mai blând decât nazismul şi celelalte regimuri de tip „fascist". Chiar dacă cercetările istorice au dovedit că mult mai mulţi oameni au pierit din pricina comunismului decât a tuturor fascismelor luate la un loc. E un paradox, explicabil printr-o serie întreagă de motive. Mai întâi, telul ideal al comunismului, egalitatea şi armonia socială, este, în sine, mai respectabil decât proiectul inegalitar şi opresiv, cinic proclamat de diversele fascisme, şi de nazism în primul rând. Marx, oricât l-am contrazice, e mai respectabil decât Hitler, iar *Capitalul* oferă totuşi o lectură mai elevată decât *Mein Kampf* (ceea ce nu înseamnă că fondatorul comunismului ştiinţific ar avea, fie şi

indirect, mai puţine victime pe conştiinţă decât fondatorul celui de-al Treilea Reich). „Bunele intenţii” ale comunismului reuşesc încă, în ochii multora, să-i salveze, parţial, „onorabilitatea”, în ciuda comportamentului său abuziv şi a efectelor dezastruoase. Mai e şi faptul că „fascismul” a pierdut războiul decisiv, pe când comunismul, prin Uniunea Sovietică, l-a câştigat. Iar mai târziu, când i-a venit şi lui rândul, comunismul n-a fost nimicit din afară, ci s-a prăbuşit el însuşi, din interior, incapabil să mai supravieţuiască. Regimul s-a prăbuşit, dar elita creată de el a rămas la putere. E ca şi cum Germania, după 1945, s-ar fi democratizat cu vechii nazişti în posturile de comandă. În asemenea condiţii, nici vorbă de un proces al comunismului. Nici Occidentul n-a presat în această privinţă; dimpotrivă, a susţinut politica de „reconciliere” postcomunistă, pronunţându-se fără echivoc împotriva „vânătorii de vrăjitoare”. De altfel, Occidentul însuşi avusese zeci de ani relaţii echivoce cu regimurile comuniste, şi nu puţini occidentali fuseseră contaminaţi de ideologia „viitorului luminos”. Aşa se face că, între comunism şi fascism, marele vinovat în faţa istoriei rămâne fascismul, în timp ce comunismului vinovăţia i se diluează în fel şi chip, acordându-i-se tot soiul de circumstanţe atenuante.

Să o spunem de la bun început: crimele comunismului nu sunt de aceeaşi natură cu ale nazismului (cele două totalitarisme criminale concurente). Caracteristic nazismului e în primul rând (desigur, nu exclusiv) *genocidul*, eliminarea grupurilor etnice considerate impure, evreii cu deosebire. În comunism, represiunea are un caracter de clasă, îndreptată cu precădere împotriva claselor adverse, a vechilor elite; de fapt, chiar dincolo de limitele de clasă, împotriva tuturor celor consideraţi adversari sau suspecţi din punct de vedere politic. Unii n-au putut rezista tentaţiei de a folosi, şi în cazul comunismului românesc, termenul „genocid”, considerat, se vede, mai „valorizant” şi de natură să conducă mai uşor la condamnarea crimelor comunismului, prin asimilarea formala cu fărădelegile nazismului (peste toate, crima de genocid fiind şi singura imprescriptibilă, potrivit dreptului internaţional). Aşa se face că, până şi în *Raportul final* al Comisiei prezidenţiale pentru analiza dictaturii comuniste, capitolul care tratează despre acest subiect se intitulează *Genocidul comunist în România*, iar termenul „genocid” e folosit în repetate rânduri{24} (să ne amintim că şi Ceauşescu, la faimosul său pseudo-proces, a fost acuzat de genocid, invocându-se cu seninătate date fabricate). Aici, lucrurile trebuie puse la punct cu toată claritatea: n-a fost în România comunistă niciun fel de genocid. Asta nu înseamnă că sare cineva în apărarea memoriei defunctului regim. Crimele au fost mari şi multe, dar nu de natura genocidului. Genocidul priveşte, potrivit definiţiei universal acceptate, distrugerea, totală sau parţială,

a unui grup naţional, etnic, rasial sau religios. Or, o asemenea acţiune nu a existat în România comunistă (şi n-a fost, în principiu, caracteristică filosofiei comuniste, cu excepţiile de rigoare, precum deportările pe criterii etnice în Uniunea Sovietică pe vremea lui Stalin). Crimele comunismului românesc n-au avut un caracter specific etnic sau religios, ci social şi politic. Pentru a marca distincţia, unii autori folosesc termenul „politicid" (cuvânt cam barbar, dar prezentând cel puţin avantajul de a defini corect sensul represiunii). {25} Comunismul n-a fost mai puţin criminal decât nazismul (în cifre absolute, chiar îl depăşeşte la acest capitol); a fost însă *altfel* criminal: cu alte motivaţii şi cu alte criterii de „selecţie" a victimelor.

Disputa s-a încins şi în jurul cifrelor represiunii. Câţi oameni au fost întemniţaţi sub regimul comunist? Datele disponibile sunt incomplete, şi concluziile, inevitabil, contradictorii, influenţate şi de opinia pe care fiecare autor o are cu privire la esenţa comunismului (unii accentuându-i caracterul represiv, alţii relativizându-l). Mai sigură este periodizarea: etapa dură şi masivă a represiunii se încheie în 1964 (odată cu amnistierea deţinuţilor politici). Nici această primă etapă nu este omogenă, cunoscând un vârf al prigoanei politice în anii 1948–1952, apoi o relativă relaxare în jurul anului 1955, după care urmează un nou val represiv în 1958–1959 (revoluţia din Ungaria din 1956, cu ecouri şi în România, şi retragerea trupelor sovietice în 1958 determinând regimul să-şi afirme autoritatea, înăsprind măsurile de siguranţă). Potrivit unui document oficial din 1968, în intervalul 1950–31 martie 1968, au fost arestate în România 91.333 de persoane (dintre care condamnate 73.636). {26} E în mod cert o subevaluare. La extrema cealaltă, reflectând în genere perspectiva foştilor deţinuţi pe motive politice, supraevaluarea e la fel de evidentă, ajungându-se la două sau chiar trei milioane de persoane întemniţate. Cele mai multe estimări se opresc pe „linia de mijloc", la 5–600.000 de persoane. Dar toate calculele sunt simple extrapolări, cu totul nesigure, în ciuda, uneori, a „exactităţii" afişate. Astfel, combinând tot felul de date, Dinu C. Giurescu ajunge la un total de 394.216 (niciunul în plus sau în minus) de deţinuţi şi deportaţi politici în intervalul 1948–1962, cu specificarea că „cifra reprezintă desigur un minim şi se va modifica prin noi cercetări, care pot duce totalul până spre 500.000". E posibil însă ca cifra reală – pe care probabil n-o vom şti niciodată – să fi fost simţitor mai mică. {27}

Şi mai obscură este statistica celor morţi în detenţie. Dorin Dobrincu a pus cap la cap listele oficiale disponibile; rezultatul: 1.406 condamnaţi la moarte şi executaţi sau decedaţi în închisori, în intervalul 1945–1958. {28} Recent, Televiziunea Română a comunicat o cu totul altă cifră: din totalul de 3 milioane de persoane presupus întemniţate, ar fi pierit nu mai puţin de 800.000! {29} Documentele

oficiale sunt cu siguranţă incomplete, dar şi imaginarul represiunii atinge uneori cote greu de închipuit.

Dificultatea unui bilanţ statistic provine şi din faptul că nu toţi deţinuţii au fost condamnaţi „cu acte în regulă". Unii au trecut prin anchete fără a suferi până la urmă o condamnare. S-au aplicat, mai ales, pe scară largă, „internările administrative", arestarea fără vreun motiv anume şi fără judecată, cu dublul scop de a-i timora pe recalcitranţi şi de a popula lagărele de muncă. Tot o formă de detenţie sau de muncă forţată au fost şi detaşamentele de muncă în care, în loc de a efectua serviciul militar normal, erau încorporaţi tinerii cu origine socială „nesănătoasă". Iar în ceea ce priveşte morţii, mulţi oameni au fost ucişi în acţiunile represive ale Securităţii, fără a mai ajunge la închisoare sau la judecată.

Un capitol special îl reprezintă deportările, aplicare şi în acest domeniu a cunoscutului model sovietic, moştenit şi el din Rusia ţaristă. Spre deosebire de ruşi, românii nu dispuneau de o Siberie; trebuiau să-şi inventeze una, obligatoriu la scară redusă. A fost aleasă câmpia Bărăganului. Aici aveau să fie deportate între 1949 şi 1964 circa 60.000 de persoane. Fenomenul de masă s-a petrecut în iunie 1951, când 44.000 de oameni, din regiunea limitrofă graniţei cu Iugoslavia, au fost ridicaţi într-o noapte de la casele lor, înghesuiţi în vagoane de vite, duşi la sute de kilometri depărtare, în Bărăgan, şi azvârliţi acolo pe pământul gol; şi-au săpat singuri bordeie, apoi şi-au zidit case, şi astfel a apărut o întreagă constelaţie de sate de deportaţi. Motivele acestei stranii măsuri: erau ţărani înstăriţi şi susceptibili de a fi „contaminaţi" de vecinii lor iugoslavi, care, conduşi de cel numit deja „călăul Tito", se rupseseră de lagărul sovietic… Sunt totuşi „argumente" greu de înţeles, chiar încercând să intrăm în logica lor strâmbă. Mai adecvată mi se pare explicaţia „mimetică": ruşii deportau, trebuiau să o facă şi românii. Să aibă şi România comunistă Siberia ei, mica ei Siberie!

Modelul sovietic bate la ochi şi în cazul Canalului Dunăre-Marea Neagră, a cărui construcţie a fost începută în 1949. Nu de un asemenea canal avea nevoie atunci România. De altfel, lucrările aveau să fie abandonate în 1953 (pentru a fi reluate, la ordinul lui Nicolae Ceauşescu, două decenii mai târziu, în 1973). Era tot o invenţie rusească: canalul-colonie de muncă. Exemplu strălucit: Canalul Volga-Don, cu scop economic, pe de o parte, dar nu mai puţin cu scopul pedepsirii şi exterminării deţinuţilor politici puşi la lucru pe şantier în condiţii inumane. În toate, comuniştii români s-au dovedit elevi conştiincioşi.

Numărul, desigur, nu este indiferent. Mai mare sau mai mic, rămâne oricum inadmisibil de ridicat (inadmisibilă fiind şi condamnarea nejustificată a unui singur om; cutremurul provocat în Franţa, la

sfârşitul secolului al XIX-lea, de „afacerea Dreyfus” a marcat în această privinţă un precedent semnificativ). Mai importantă însă – în perspectivă istorică – decât „cantitatea” represiunii este dimensiunea calitativă a fenomenului. Comunismul a vânat în primul rând elitele: mai puţin numeroase, evident, decât masa populaţiei, dar reprezentând „structura de rezistenţă” a oricărei societăţi. I-a vânat pe cei ataşaţi vechilor valori şi pe cei care înţelegeau să gândească şi să trăiască în mod liber. Represiunea a urmărit, şi în bună măsură a reuşit, să distrugă România existentă, pentru a pune în locul ei o altă Românie.{30}

200 de oameni au fost întemniţaţi la Sighet între 1950 şi 1955. Nu foarte mulţi, s-ar zice. Erau însă aproape toţi înalţii demnitari pe care îi avusese România: prim-miniştri, miniştri şi alte personalităţi marcante (majoritatea întemniţaţi fără proces, prin simplă decizie administrativă). 53, peste un sfert dintre ei, au murit în timpul detenţiei; printre cei dispăruţi, ca nume cu puternică rezonanţă simbolică, Iuliu Maniu, liderul istoric al Partidului Naţional-Ţărănesc şi fost prim-ministru, şi renumitul istoric Gheorghe Brătianu.

Ani de zile, moara comunistă de măcinat destine a funcţionat din plin. Vizate au fost cu deosebire elitele de tot felul, politice, administrative, religioase, economice, intelectuale… Elitele satelor, ţăranii mai întreprinzători şi cu o stare materială mai bună, etichetaţi drept „chiaburi” (echivalentul românesc al *kulak*-ului sovietic) şi încadraţi în rândul „exploatatorilor” („duşmanul de clasă”) au fost o ţintă privilegiată. Dar n-au scăpat de persecuţii şi închisori nici mulţi ţărani săraci sau „mijlocaşi”, învinuiţi de tot felul de delicte economice cu iz politic, precum neachitarea cotelor obligatorii sau neînsământarea terenurilor (la ce bun să mai semeni, când toată recolta o lua statul!).

Metoda „amalgamului” a fost o caracteristică a proceselor politice. Erau constituite „loturi”, alcătuite din persoane de cele mai diverse extracţii sociale şi orientări politice, care în foarte multe cazuri nici nu se cunoşteau între ele, artificial reunite în scenarii fictive de înaltă trădare, spionaj, sabotaj, uneltire împotriva ordinii sociale… Pentru a lovi cât mai tare – cu aparentă justificare –, regimul avea nevoie de argumente conspiraţioniste, amplificând conştient pericolul reprezentat de „rămăşiţele” fostei clase „exploatatoare”.

Când, după o uşoară perioadă de relaxare, se părea că unii intelectuali ar putea îndrăzni să ridice capul, s-a înscenat, în 1960, faimosul proces Noica-Pillat, încheiat cu peste 20 de condamnări, pe termene mergând până la 25 de ani de muncă silnică pentru „delictul” de a fi scris sau numai de a fi citit texte considerate „contrarevoluţionare”.

Represiunea nu s-a limitat de altfel la arestări şi condamnări.

Oamenilor li s-au confiscat proprietăţile, locuinţele, au fost aruncaţi în drum, daţi afară din slujbe, fiilor şi fiicelor lor li s-a interzis accesul în universităţi şi câte altele…

Dincolo de drama atâtor familii, e de consemnat rezultatul istoric. România a devenit alta. Vechea elită politică a dispărut cu totul. La fel, elita economică. Elita intelectuală a supravieţuit parţial, dar timorată şi obligată să se supună comandamentelor regimului.{31}

Repede, s-a încropit o nouă „elită", prin promovarea celor consideraţi cu „origine sănătoasă", ceea ce însemna „jumătatea" cea mai săracă a ţării. Problema este că cei mai săraci erau şi cei mai inculţi, iar a fi incult în România însemna a fi incult de-a binelea (Ceauşescu şi soţia sa, academiciana, rămân în această privinţă cel mai bun exemplu). Se va spune că vina acestei stări de lucruri aparţinea vechiului regim, dar asta nu schimbă cu nimic situaţia: ridicarea bruscă a unei mase de oameni care nu aveau nici cea mai elementară pregătire.

Se putea astfel raporta – deja în 1949 – că, în Ministerul de Externe (un loc care pretinde totuşi profesionalism şi un anume grad de „cizelare" socială), „aproape unanimitatea funcţionarilor sunt proveniţi din câmpul muncii şi n-au făcut parte din vechiul aparat de stat. Din cei 746 salariaţi ai Ministerului, 714 provin din câmpul muncii, adică 96%, şi numai 32 salariaţi au făcut parte din vechiul aparat de stat, adică 4%… Din totalul de 746 salariaţi, 174 sunt muncitori, adică 23,33%, 212 sunt ţărani, adică 28,42%, 351 funcţionari, adică 47%, şi 9 aparţin altor categorii (burghezi), adică 1,2%".{32}

La Direcţia Generală a Securităţii Poporului, procentajul era similar: din 4.336 de salariaţi, 4.221, adică 97,35%, proveneau din „câmpul muncii" (62,8% muncitori, 5,5% ţărani).{33} Şi în armată, vechiul corp ofiţeresc a fost aproape în întregime eliminat: s-a creat o nouă ofiţerime, provenită din rândurile „clasei muncitoare" şi ale „ţărănimii muncitoare".

Alte departamente mai aveau de recuperat, dar procentul de „însănătoşire" era în curs.

Ani de-a rândul, viitoarele cadre au luat drumul Uniunii Sovietice, pentru a căpăta chiar de la sursă formaţia cuvenită. Firește, originea sănătoasă era o condiţie obligatorie. În toamna anului 1949 sunt menţionaţi 571 de studenţi şi 247 de aspiranţi care urmau să plece la studii în marea ţară prietenă.{34} Nu lipsea nicio specializare, de la siderurgie şi energie electrică la pedagogie, cinematografie şi sănătate; erau şi locuri la specialitatea „machiaj" (pentru filmări) sau la tăbăcirea şi prelucrarea pieilor. La revenirea în ţară, însoţiţi adesea de o soţie rusoaică, deţinătorii de diplome sovietice aveau cariera asigurată.

Unii s-au prăbuşit, alţii s-au ridicat. Şi atunci, e de înţeles că avem interpretări radical diferite ale comunismului. Probabil că cei care consideră că au avut de câştigat (chiar cu riscul ca întreaga societate să piardă) sunt mai numeroşi decât cei care au pierdut. Faţă de restrânsa elită anterioară, comunismul, regim prin excelenţă birocratic, a multiplicat gama carierelor disponibile: administraţie, aparat de partid, Securitate, ca să nu mai vorbim de nesfârşita armată industrială, cu directorii şi inginerii ei de tot felul. În prima lui fază îndeosebi, comunismul a determinat o extraordinară mobilitate socială ascendentă. Li s-a dat multora sentimentul că sunt importanţi, că au făcut paşi înainte în viaţă. Precum maselor de ţărani deplasaţi la oraşe şi deveniţi muncitori industriali. Cu atât mai mult celor ajunşi şefi şi şefuleţi la Partid sau la Securitate sau în diversele sectoare economice. Numărul posesorilor de diplome a crescut vertiginos: de zece ori mai mulţi absolvenţi de liceu în 1970 faţă de 1938; şi un salt, în acelaşi interval, de la 17 la 75 de studenţi la 10.000 de locuitori{35} (nu sunt totuşi de idealizat rezultatele învăţământului comunist: înmulţirea numărului de studenţi s-a petrecut în toate ţările, iar România, în ciuda sporului realizat, se afla, la sfârşitul epocii comuniste, exact pe ultimul loc printre ţările europene!).

VI.
Evrei „internaţionalişti” şi români „patrioţi”

E destul de curentă ideea că prima etapă – cea mai rea – a comunismului nu a fost opera românilor, ci a „celorlalţi”: stăpânul sovietic, mai întâi, apoi uneltele acestuia din interior, străine de poporul român. Desigur, comunizarea României s-a făcut respectându-se punct cu punct directivele Moscovei şi sub atenta îndrumare şi supraveghere a consilierilor sovietici aflaţi la fata locului. Nimic nu dovedeşte însă că, atunci când se lovea în tot ce însemna tradiţie istorică şi culturală românească, lideri comunişti precum Gheorghe Gheorghiu-Dej şi Nicolae Ceauşescu, români pursânge şi viitori purtători ai stindardului naţional, ar fi gândit în termeni mai româneşti decât alţii (singurul care s-a declarat mai întâi român şi apoi comunist a fost Lucreţiu Pătrăşcanu, şi acesta e unul dintre motivele care l-au costat viaţa). Nu s-au dovedit comuniştii etnici români mai români decât comuniştii de alte origini; şi-au descoperit românismul mai târziu, atunci când, aspirând să scape de tutela Moscovei, au trebuit să găsească un alt slogan mobilizator; şi ce puteau pune altceva decât naţionalismul în locul internaţionalismului de până atunci?

Acestea fiind zise, nu se poate trece cu vederea ponderea enormă a „neromânilor” în aparatul comunist, şi mai ales în funcţiile-cheie, de-a lungul primului deceniu al noului regim: evrei, maghiari, ucraineni şi aşa mai departe. Explicaţia e destul de simplă: mai întâi, ponderea mare a „neromânilor” corespundea compoziţiei „tradiţionale” a Partidului Comunist; chiar lărgindu-şi rândurile, şi încă spectaculos, după 1944, acesta a rămas dominat încă, o vreme, de nucleul conducător originar; apoi, în mod evident, „neromânii” erau mai potriviţi pentru punerea în practică a unui proiect antinaţional, zis „internaţionalist”, decât etnicii români, fie ei şi comunişti.

Problema specială, în acest context, îi priveşte pe evrei. A existat sau nu o fază predominant „evreiască” în mersul regimului comunist din România? Unii o afirmă chiar cu „delectare” şi înşiră liste nesfârşite de nume. Alţii, dimpotrivă, îşi propun să atenueze fenomenul: au fost evrei aşa cum au fost şi români, nimic mai mult,

nimic special…

Sunt de fapt două întrebări, care conduc la răspunsuri nu tocmai asemănătoare. Prima dintre ele: au fost evreii, în masa lor, atraşi de propaganda comunistă? Răspunsul este nu: dovadă, amplul curent de emigraţie spre Israel, declanşat din primul moment, în 1948, şi care nu s-a încheiat decât cu sfârşitul, practic, al comunităţii evreieşti din România. Evreii au întors, aşadar, spatele României comuniste, în mai mare măsură decât au făcut-o românii înşişi! Documentele atestă din plin, încă din 1948, îngrijorarea regimului faţă de intenţiile de emigrare ale evreilor şi, cu deosebire, faţă de propaganda sionistă. S-au desfăşurat şi procese pe motive de sionism, încheiate cu numeroase condamnări.{36}

Dacă ne referim însă nu la toţi evreii, ci la comuniştii evrei, lucrurile prezintă atunci o altă faţă. Aceştia sunt în mod evident suprareprezentaţi, şi încă masiv suprareprezentati, la diverse niveluri, şi mai ales la nivelul de sus, în aparatul de stat şi de partid (raportat la o populaţie evreiască de cel mult 2,5% din populaţia ţării). În fruntea partidului, Ana Pauker este, alături de Gheorghiu-Dej, personalitatea cea mai puternică până în 1952. Iosif Chişinevschi, alt membru al Biroului Politic, este şef peste cultură şi propagandă. Evreii sunt la vârf şi în sistemul represiv, alături de „alte naţionalităţi”. Securitatea statului îl are în frunte pe ucraineanul Gheorghe Pintilie (Pantiuşa Bodnarenko), secundat de Vladimir Mazuru (Mazurov), tot un ruso-ucrainean, şi de evreul basarabean Alexandru Nicolschi (Boris Grünberg); Mişu Dulgheru (Dulbergher), şi el evreu, este şeful direcţiei, „Anchete”.

Poziţia „supremă” o ocupă comuniştii de origine evreiască la „Propagandă şi Cultură”. Leonte Răutu (Lev Oigenstein) e înaltul responsabil al acestui domeniu şi principalul ideolog al partidului, în toată perioada Gheorghiu-Dej, din 1948 până în 1965. Literatura este îndrumată pe calea cea nouă de critici literari improvizaţi, precum Ion Vitner şi Nicolae Moraru, în timp ce Mihail Roller se instaurează în poziţia de „mic dictator” al istoriei. Evreii făceau tocmai bine treaba în zona culturală. Românii ar fi fost prea români, iar ungurii sau ucrainenii, prea unguri sau prea ucraineni. Dintre toţi minoritarii, evreii erau cei mai integraţi în cultura românească. Nu putea veni totuşi un ungur să impună o altă literatură română sau o altfel de istorie. Soluţia „evreiască” se impunea de la sine.

Într-un anume sens, evreii aceştia nici nu mai erau evrei. Erau, firește, atei, în timp ce evreul, cum bine se ştie, se defineşte prin apartenenţa sa religioasă. Căpătau astfel un aer „internaţionalist”; nu combăteau naţionalismul românesc de pe poziţia altui naţionalism, ci în sensul depăşirii naţionalismelor de orice fel. Îşi amintea un intelectual evreu, foarte tânăr pe atunci, cum, pus în situaţia de a-şi

preciza naţionalitatea, a declarat, cât se poate de convins: „internaţionalistă”![37] Pornind de aici, ar fi totuşi aberant să spunem că niciun evreu nu s-a aflat în ierarhia comunistă românească. „Internaţionalii” erau totuşi evrei, pornind de la condiţia de evrei deveniseră „internaţionali”.

Tipică pentru demersul antinaţional a fost *Istoria R.P.R.*, voluminosul manual patronat de Mihail Roller. În prima ediţie, din 1947, se intitula încă *Istoria României;* apoi, România a devenit Republica Populară Română, mai pe scurt *R.P.R., o* siglă abstractă, fără vreo conotaţie de ordin naţional sau cultural (după cum şi Ungaria ajunsese să se numească R.P.U. sau Germania de Est, R.D.G.). Era exact întoarcerea pe dos a istoriei tradiţionale. Acolo unde istoricii români insistaseră asupra fondului latin, erau puse, dimpotrivă, în evidenţă influenţa slavă şi permanentele legături cu popoarele slave, cu Rusia în primul rând. Accentul nu mai cădea pe naţiune, ci pe lupta de clasă, adică exact pe opusul solidarităţii naţionale. România însăşi apărea ca o construcţie „impură”: Unirea Principatelor la 1859 s-ar fi înfăptuit în numele intereselor de clasă ale burgheziei şi moşierimii, iar participarea românească la Primul Război Mondial, în urma căruia s-a desăvârşit unitatea naţională sub forma României Mari, era caracterizată drept imperialistă. Schimbarea proiectului de viitor presupunea, în logică comunistă, şi schimbarea corespunzătoare a trecutului. Punct de plecare al unei întregi serii de „cotituri” istoriografice, de fiecare dată istoria trebuind să se adapteze întorsăturilor ideologice şi politice. La fel s-au petrecut lucrurile şi în sfera literară: mari scriitori au fost complet evacuaţi din cultura română, locurile rămase vacante fiind ocupate de autori derizorii (cazul lui A. Toma, şi el evreu, poet de mâna a treia, pus, fără glumă, alături de Eminescu), în timp ce marii clasici, greu totuşi de ocolit, au fost cenzuraţi fără jenă şi complet răstălmăciţi (Eminescu însuşi, din profet naţional, devenind un poet al luptei de clasă!).

Aş spune că Roller (folosindu-i numele ca simbol al întregii orientări antinaţionale în cultura românească) a reuşit să obţină un efect exact invers faţă de cel scontat. Ofensiva antinaţională a determinat – ca într-o amplă mişcare de pendul – o reacţie naţionalistă pe măsură, la fel de excesivă ca antinaţionalismul anterior. În loc să-i vindece pe români de naţionalism, Roller i-a îmbolnăvit de-a binelea.

Schimbarea de direcţie începe să se întrevadă încă de la sfârşitul anilor ’50. În toate ţările comuniste avea să se afirme un plus de identitate naţională, absolut necesară pentru legitimarea regimurilor respective. Dar nicăieri nu s-a mers atât de departe ca în România: la un comunism de-a dreptul naţionalist. Nu doar la o atenuare a „internaţionalismului” iniţial, ci exact la opusul acestuia. O explicaţie este necesară. A fost cartea pe care a jucat-o Gheorghiu-Dej –

împreună cu grupul său de fideli – pentru a se menţine la putere şi a-şi consolida poziţia, în condiţiile „dezgheţului” petrecut în „lagărul socialist” după moartea lui Stalin (1953), de-a lungul deceniului „reformist” (1954–1964) reprezentat de noul lider sovietic Nikita Hruşciov. Aproape peste tot s-au petrecut schimbări la vârful conducerii comuniste, frământările din Polonia şi revoluţia din Ungaria dovedind cu prisosinţă că ceva (şi chiar mai mult) trebuia modificat în strategia de putere a comunismului, în loc să se lase purtat de valul „hruşciovian” care ar fi putut să-l scoată din joc, Gheorghiu-Dej a ales calea legitimării interne, prin detaşarea, pe cât posibil, de politica Kremlinului. Ceea ce a însemnat, pe de o parte, un refuz al reformelor (susceptibile să fragilizeze regimul), iar pe de altă parte, apelul, discret iniţial, dar din ce în ce mai insistent, la valorile naţionale. Cu alte cuvinte, nu vreun „românism”, pe care liderul Partidului şi cei din jurul său l-ar fi ţinut bine ascuns până atunci, ci nevoia unui nou tip de legitimare a condus la readucerea în prim-plan a identităţii naţionale, amplificată apoi la dimensiunile unui naţionalism exacerbat.

Nu pot fi ignorate nici evoluţiile din interiorul Partidului; acesta, foarte „neromânesc” la origine, s-a românizat, pe măsură ce a devenit o organizaţie de masă: la sfârşitul perioadei comuniste ajunsese aproape la 4 milioane de membri… Alt record românesc! Masiva ascensiune socială a unor largi categorii, de obârşie modestă şi, în cea mai mare parte, de cultura rurală tradiţională, a contribuit din plin la afirmarea şi accentuarea sensibilităţii „naţional-autohtoniste”. În condiţiile în care întreaga Românie a trecut printr-un proces de românizare: prin emigrarea masivă a grupurilor etnice, evreii mai întâi, după aceea germanii, într-o anumită măsură şi maghiarii, ca şi în urma procesului de industrializare/urbanizare care a revărsat în oraşele până atunci multietnice o masă considerabilă de români proveniţi din mediul rural. A reuşit comunismul, „internaţionalist” în principiu, să realizeze ceea ce visase extrema dreaptă naţionalistă: o Românie cât mai românească; la 1930, românii etnici reprezentau 71,9% din populaţia ţării, în timp ce la sfârşitul perioadei comuniste au atins 89,5%.{38}

Retragerea trupelor sovietice (în 1958) a marcat începutul dezgheţului naţional, contribuind la conturarea noii imagini a lui Gheorghiu-Dej, aceea de comunist patriot. În ianuarie 1959 s-a dat o mare amploare sărbătoririi – pentru prima dată sub regimul comunist – a Unirii Principatelor, de la care se împlinea un veac; cu numai câţiva ani în urmă, acelaşi eveniment era văzut ca opera interesată a burgheziei şi moşierimii… Una dintre primele măsuri caracteristice noului curs naţional a fost desfiinţarea în 1959 a Universităţii Bolyai din Cluj; fosta universitate maghiară se contopea cu Universitatea

Babeş, devenind o simplă secţie a unei instituţii predominant româneşti (şi tot mai româneşti odată cu scurgerea anilor), chiar dacă purta dubla titulatură „Babeş-Bolyai”. De altfel, treptat, la vârful Partidului şi, în genere, în funcţiile de conducere, se rarefiază, an de an, componenta „minoritară”. Începutul se făcuse în 1952, prin eliminarea din fruntea Partidului a evreicei Ana Pauker şi a ungurului Vasile Luca (însă atunci contase mai mult lupta pentru putere decât naţionalitatea respectivilor). Fată de inflaţia iniţială de maghiari şi de evrei în sectoare-cheie din primii ani ai epocii comuniste, puteau fi număraţi pe degete cei care rămăseseră în funcţie la capătul perioadei Gheorghiu-Dej. „Avantajul” de a nu fi român etnic se transformase treptat în dezavantaj.

Momentul de vârf, cu înaltă încărcătură simbolică, este aprilie 1964: faimoasa *Declaraţie* a Partidului Muncitoresc Român, prin care, refuzându-se susţinerea Uniunii Sovietice în diferendul ei cu China, celălalt gigant comunist, se proclamă în fapt independenţa României. O independenţă, e drept, relativă, ţara rămânând integrată în structurile controlate de sovietici: Pactul de la Varşovia şi organizaţia economica C.A.E.R. Despre cât a fost sau nu de independentă România comunistă în sfertul de veac care a urmat se poate discuta la nesfârşit, după principiul paharului pe jumătate plin sau pe jumătate gol. Cert este că regimul a dorit – şi a şi reuşit într-o bună măsură – să dea impresia că tot ceea ce privea România se decidea de acum înainte la Bucureşti şi numai la Bucureşti. În paralel, trecutul românesc, tradiţia românească, cultura românească au fost reabilitate şi puse în serviciul noului curs politic. În sfârşit, relaţiile cu Occidentul, aproape îngheţate în primele decenii de comunism, au cunoscut o deschidere, notabilă fiind vizita de-a dreptul provocatoare în Franţa (între 27 iulie şi 3 august 1964) a unei delegaţii guvernamentale conduse de prim-ministrul Ion Gheorghe Maurer, în condiţiile în care generalul De Gaulle afirma la rându-i poziţia independentă a ţării sale în sânul alianţei occidentale. România se şi vedea ca o „mică Franţă” în cadrul Tratatului de la Varşovia. În toamna anului 1964 au început să vină în ţară, disponibile la preţuri moderate, ziare şi reviste franţuzeşti, adevărată mană cerească pentru intelectualul român „de tip vechi”. În învăţământ, limba rusă şi-a pierdut monopolul; rămânea să fie solicitată, la alegere, în concurenţă cu celelalte limbi de circulaţie; aşa că cei mai mulţi dintre tinerii români au ajuns să studieze franceza sau engleza. Şi „specializările” în străinătate s-au reorientat brusc dinspre Uniunea Sovietică spre Occident. Din 683 de persoane trimise la specializare în 1965–1966, numai 16,9% au ajuns în ţări comuniste (majoritatea în U.R.S.S.), în timp ce 83,1% au avut ca destinaţie ţări occidentale; pentru 1967 şi 1968 se prevedea trimiterea unui număr de 584 de persoane, doar 45% dintre acestea în Uniunea Sovietică, în

Franţa – 207, Statele Unite – 50, Italia – 50, Republica Federală a Germaniei – 36…{39}

Astăzi vedem mai curând imobilismul regimului decât schimbările prin care a trecut. Atunci a fost însă un cutremur şi un moment de entuziasm, de mare speranţă. Niciun regim comunist n-a cunoscut o întoarcere atât de radicală a reperelor sale culturale. Şi, în plus, fără niciun fel de schimbare de gardă; mereu acelaşi Gheorghe Gheorghiu-Dej, cu acoliţii săi.

VII.
Rezistenţa

S-a afirmat adesea că, printre ţările-satelit ale Uniunii Sovietice, românii sunt cei care s-au opus în mai mică măsură comunismului. Afirmaţie în egală măsură adevărată şi neadevărată; sau neadevărată şi adevărată. Nu e un joc de cuvinte, ci doar o încercare de a sugera încă un paradox românesc.

Acte de revoltă, individuale sau colective, au fost nenumărate, cu deosebire în primul deceniu de comunism. Documentele Securităţii atestă o stare de nelinişte în toate mediile sociale, chiar printre cele în principiu „favorizate" de comunism: muncitorii se plâng de insuficienţa salariilor, ţăranii, de cotele obligatorii care le înghit aproape toată recolta. Un raport al Securităţii – datat 12 august 1950 – nu lasă niciun dubiu în această privinţa. „Muncitorii din întreprinderile Capitalei – se arată aici – sunt frământaţi şi nemulţumiţi în legătură cu o serie de probleme, în special de ordin economic. În primul rând se observă frământări în legătură cu salariile şi scumpetea de pe piaţă, comentându-se că salariile sunt prea mici faţă de costul traiului." Acelaşi raport menţionează „nemulţumirile care au avut loc în rândul ţărănimii muncitoare în legătură cu cotele de colectare", recunoscând şi faptul că „duşmanul de clasă a reuşit în oarecare măsură să influenţeze ţărănimea muncitoare care la un moment dat şovăia în ceea ce priveşte intrarea în colectiv…"{40}

S-au petrecut numeroase acţiuni de protest, trecute sub tăcere de regim şi devenite astfel, într-un fel, „inexistente": greve ale muncitorilor şi, mai cu seamă, răscoale ţărăneşti, unele de amploare, precum cele din vara anului 1949, extinse în judeţele Arad, Oradea, Satu Mare şi Suceava, pentru înăbuşirea cărora au fost trimise trupe ale Ministerului de Interne.

Un raport al Securităţii, din ianuarie 1959, făcea bilanţul unui deceniu şi jumătate, însumând nu mai puţin de 1.196 de „organizaţii şi grupări contrarevoluţionare/subversive" care ar fi fost anihilate în perioada 1944–1959 (cele mai multe începând din 1948).{41}

Fenomenul de rezistenţă cu adevărat spectaculos a fost lupta armată din munţi, imprimată în memoria colectivă ca o adevărată mitologie.

Zeci de grupuri înarmate au acţionat în toate regiunile ţării, şi cu deosebire în zona muntoasă, de-a lungul întregului lanţ carpatic. Confruntările cele mai intense cu forţele regimului se petrec în anii 1948–1950, grupuri răzleţe continuându-şi însă rezistenţa până spre 1960. Numărul luptătorilor cu arma în mână nu a fost prea mare; un grup de rezistenţă era alcătuit adesea din câteva persoane, rareori din câteva zeci. Au fost însă sprijiniţi de o parte din populaţia satelor din zonele respective, ceea ce dă până la urmă imaginea unei răzvrătiri deloc marginale, cu legături puternice mai ales în mediile ţărăneşti.{42}

Ostilitatea faţă de comunism a fost în tot cazul mai răspândită decât ar arăta-o manifestările efective îndreptate împotriva regimului. Nici autorităţile nu erau atât de absurde încât să lovească în atâţia oameni fără să aibă vreun motiv. Închisorile şi lagărele de muncă n-au fost umplute chiar la întâmplare. Acuzaţia curentă de „uneltire împotriva ordinii sociale" depăşea de regulă măsura, întrucât asimila delictul de opinie şi pur şi simplu „libertatea conştiinţei" cu o tentativă efectivă de răsturnare a regimului, însă fapt este că majoritatea celor căzuţi sub tăişul represiunii comuniste întreţineau, în cercul lor, mai restrâns sau mai larg, o atmosferă de ostilitate faţă de regim. Socotindu-i, pur şi simplu, „nevinovaţi", le-am aduce o jignire. Au fost efectiv „vinovaţi" de anticomunism, iar regimul, în logica lui, avea „dreptul", şi chiar obligaţia, să-i reprime.

Din toate acestea, adunate, nu s-a putut cristaliza însă o rezistentă naţională. Atitudinile şi acţiunile anticomuniste nu s-au legat, n-au condus până la urmă nicăieri, de aceea, cu timpul şi privind mai de departe, au putut fi considerate – pe nedrept – ca aproape inexistente. Nu s-a atins în România masa critică, aşa cum s-a întâmplat în Ungaria şi Polonia. Revoluţia din Ungaria a avut totuşi un impact în societatea românească. Un freamăt s-a simţit în întreaga ţară, în special în universităţi, printre studenţi. Dar lucrurile s-au oprit aici, departe de a se constitui într-o mişcare de amploare şi cu ţintă precisă.

De ce un asemenea blocaj? S-ar putea spune că societatea românească şi-a respectat astfel lunga ei tradiţie de pasivitate, de acceptare fatalistă a întorsăturilor istoriei. Strategia românului (supus, de-a lungul timpului, atâtor năvăliri şi stăpâniri) este să stea cu capul plecat, aşteptând să treacă furtuna (după principiul, atât de limpede enunţat de Miron Costin, că „nu sunt vremile sub cârma omului, ci bietul om sub vremi"). E drept, din când în când, însă la intervale mari, societatea românească explodează, dar asta tocmai fiindcă nu se petrece pe parcurs o reglare, tensiunile acumulându-se până la ultima limită. Descărcarea, incredibil de violentă, din decembrie 1989 a fost rezultatul inexistenţei unor răbufniri parţiale, de-a lungul deceniilor de comunism, care ar fi presupus însă o opinie publică responsabilă şi activă, o Putere cât de cât receptivă şi o cultură a negocierii şi

compromisului, adică exact ce a lipsit în România. Mai este şi faptul, care nu trebuie ocultat, că în România comunistă nu întâlnim doar adversari ai comunismului (aşa cum ar rezulta din unele interpretări „anticomuniste" cam rudimentare). Departe de aşa ceva! Au fost, probabil, chiar mai numeroşi cei care au câştigat sau au avut impresia că au de câştigat de pe urma comunismului. Fractura socială şi culturală şi-a spus în consecinţă cuvântul. Şi, în sfârşit, altă particularitate importantă: n-au existat în Partidul Comunist Român grupuri sau personalităţi reformiste – autentic reformiste precum în Ungaria, Polonia sau Cehoslovacia, sau chiar în Uniunea Sovietică, dacă luăm în considerare „dezgheţul" hruşciovian (să nu-i socotim reformişti pe activiştii comunişti înlăturaţi de la putere şi ajunşi, din varii motive, fără voia lor, într-un soi de „opoziţie", cazul notoriu al lui Ion Iliescu). Cu o societate în prelungită aşteptare şi cu o Putere imobilă, cam greu să pui lucrurile în mişcare!

VIII.
„Comunismul de omenie”

Dacă anii ’50 au rămas în memoria colectivă ca o perioadă sumbră („obsedantul deceniu”), anii ’60, dimpotrivă, sunt percepuţi ca perioada cea mai „luminoasă” a erei comuniste. Acesta e comunismul (cu siguranţă, nu cel din anii ’50 sau de mai târziu, din anii ’80) de care îşi amintesc cu tandreţe şi pe care îl regretă românii „nostalgici”. E drept că s-au schimbat atunci multe în raport cu deceniul anterior, şi totul a părut că merge într-o direcţie favorabilă, fără să se întrevadă blocajul care a urmat în anii ’70 şi cu atât mai puţin dezastrul final al anilor ’80. E şi perioada când s-a produs deplina – sau aproape deplina – legitimare a sistemului. Chiar adversarii săi, care speraseră la început într-o schimbare rapidă, eventual prin „venirea americanilor”, s-au convins că noile realităţi sociale şi structuri politice sunt acum bine aşezate şi durabile. Soluţia nu mai era rezistenţa, ci adaptarea la sistem; la un sistem care el însuşi dădea semne de oarecare „bunăvoinţă”.

Regimul îşi îndeplinise practic până la capăt proiectul de restructurare socială. „Clasele exploatatoare” fuseseră anihilate. Colectivizarea agriculturii, etapa ultimă a socializării complete a economiei, s-a încheiat în 1962, proclamându-se atunci, cu emfază, „victoria definitivă a socialismului la oraşe şi la sate”. Regimul se simţea puternic, de neclintit. Spre norocul lui, dar şi al populaţiei, economia mersese înainte, iar nivelul de trai era sensibil mai ridicat decât în urmă cu zece sau cincisprezece ani. Represiunea, cel puţin în formele ei masive, a luat sfârşit în anul 1964, prin eliberarea ultimilor deţinuţi politici (1.464 de persoane eliberate în 1962, 2.543 în 1963, 8.675 în 1964).{43} Anul 1964, după cum am văzut, a fost şi momentul marii întorsături ideologice şi al redefinirii opţiunilor de politică internaţională. Recuperarea tradiţiei şi a valorilor culturale româneşti s-a dovedit decisivă pentru atragerea în sistem a intelectualilor, şi cu deosebire a celor din vechea generaţie. Mulţi dintre aceştia se ţinuseră dârz, pe poziţii anticomuniste, până la începutul anilor ’60, şi nu puţini trecuseră prin închisori. Acum, abia eliberaţi, îşi puteau deja publica lucrările. Era, desigur, rezultatul unui compromis. Renunţau

să spună tot ceea ce gândeau, fiindcă puteau spune măcar o parte. Libertatea, aşa îndiguită cum era, părea un câştig extraordinar faţă de atmosfera de plumb a anilor ’50. Iar dreptul de a afirma răspicat credinţa în valorile naţionale apărea, în contrast cu detestabilul antinaţionalism de până mai ieri, ca o preţioasă expresie de libertate (devenită repede, ce e drept, o obligaţie).

Acest curs al lucrurilor a atins apogeul în 1968, anul faimosului discurs al lui Ceauşescu din balconul Comitetului Central, în apărarea Cehoslovaciei, când pe moment impresia a fost că România se angajase ferm pe un nou drum. Cert este că liderul Partidului se simţea acum în măsură să formuleze regulile (şi limitele) noului „contract social”. Declara, la 1 octombrie 1968: „Pe măsură ce înaintăm spre desăvârşirea socialismului, pe măsură ce vom trece spre comunism, muncitorii, ţăranii şi intelectualii se apropie tot mai mult, vor deveni tot mai uniţi, formând o forţă unică – societatea fără de clase, indisolubil unită, a României comuniste”.{44} Represiunea părea un capitol închis. „Duşmanul de clasă” şi „lupta de clasă” nu mai erau la ordinea zilei. În locul lor, „unitatea întregului popor” în jurul Partidului. Oamenilor li se promitea o viaţă demnă şi prosperă. Cu singura condiţie de a accepta pe deplin regulile jocului.

În fapt, la momentul respectiv exista un surogat de prosperitate. Exista şi un simulacru de libertate. Represiunea aproape încetase, cel puţin în formele sale brutale (şi cu excepţiile de rigoare, nu chiar atât de puţine). Ca metodă principală, îi luase locul controlul, supravegherea atentă a populaţiei. Regimul nu voia să mai aibă deţinuţi politici. În loc să-i aresteze din primul moment pe recalcitranţi (precum în anii ’50), Securitatea începea prin a-i avertiza, apoi, dacă efectul nu era mulţumitor, le înscena un fel de procese („demascări publice”) la locul de muncă. În ultimă instanţă rămânea, bineînţeles, şi soluţia puşcăriei, dar şi aceasta, de multe ori, cu folosirea unor etichete false, pentru a ascunde conotaţiile politice: deţinere ilegală de valută, homosexualitate etc. Fapt este că şi oamenii, cei mai mulţi, se liniştiseră; faţă de numeroşii oponenţi ai anilor ’50, apărea acum, ici şi colo, câte un disident, inevitabil izolat, şi cu atât mai uşor de ponegrit: cum putea să aibă dreptate, de unul singur, împotriva tuturor? (Poate că, într-adevăr – vorba lui Ceauşescu era nebun.)

Ce însuşiri va fi avut această societate încât să-i determine pe mulţi, pe cei mai mulţi, s-o aprecieze sau măcar s-o accepte (iar astăzi, pe unii dintre ei, nu puţini, retrospectiv, să o idealizeze)? Prima ei calitate, deloc neglijabilă, a fost pur şi simplu aceea că exista. Se impusese ca o realitate istorică şi de viaţă. Omul – fiinţă prin excelentă adaptabilă – se obişnuieşte până la urmă cu orice schimbare. Comunismul mai are în această privinţă o curioasă particularitate,

într-o lume în care ştim prea bine că toate se schimbă fără încetare, i-a făcut până şi pe adversarii săi să-i accepte perenitatea. Din comunism nu se mai iese! Într-adevăr, cum să ieşi dintr-un sistem perfect şi închis, în care nimic nu mai putea acţiona independent? Prăbuşirea rapidă şi în bloc a comunismului a provocat stupoare: nimeni nu o prevăzuse!

Tentaţia egalitară şi mobilitatea socială ascendentă explică în bună măsură atractivitatea formulei comuniste. Cei care au profitat sau au avut cel puţin impresia de a fi profitat de pe urma acestui regim au fost cu siguranţă mai numeroşi decât cei care au suferit. Ţăranii deplasaţi de la sat la oraş, deveniţi din agricultori muncitori industriali, au avut sentimentul justificat al unei promovări. Tipul de muncă, condiţiile de locuit, viaţa citadină… ca să nu mai vorbim de valorizarea simbolică a muncitorului în comunism, totul îi plasa mai sus decât locul de unde plecaseră. Şi apoi, tot din rândul celor cu origine muncitorească sau ţărănească s-a ridicat noua elită a ţării: activişti, securişti, militari… şi o bună parte din noua intelectualitate. Ce-ar fi avut oamenii aceştia să reproşeze comunismului? Faptul că stricase vieţile altora?

Chiar cei mai înainte persecutaţi de regim au ajuns să respire, cât de cât, într-o atmosferă care, faţă de puşcărie, părea totuşi a fi o formă de libertate (libertate, evident, sub supraveghere; persoanele care călcaseră cândva „strâmb” s-au aflat tot timpul sub o minuţioasă observaţie). În genere, contrastul dintre anii ’60 şi deceniul anterior a creat un fel de iluzie optică: nu era bine în mod absolut, dar era incomparabil mai bine decât fusese cu doar câţiva ani în urmă.

Până şi intelectualii – cei mai mulţi dintre ei – s-au mulţumit într-un fel cu modesta libertate câştigată sau dăruită. Prin comparaţie cu teroarea anilor ’50 părea a fi chiar o libertate aproape autentică. Ceauşescu însuşi a încurajat – teoretic cel puţin – critica „constructivă”, adică o critică îndreptată spre greşelile şi abuzurile comise, nu de el în orice caz, şi fără să fie pusă în discuţie esenţa însăşi a sistemului. În această privinţă, calul de bătaie avea sa devină „obsedantul deceniu”: anii ’50. Tonul l-a dat însuşi liderul Partidului, tot în acel an atât de special, 1968, când a declanşat, prin reabilitarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu (condamnat la moarte şi executat în 1954), demolarea postumă a lui Gheorghiu-Dej. Dădea astfel satisfacţie unei părţi din opinia publică şi îşi consolida propria statură de conducător respectuos al dreptăţii şi legalităţii. Oamenii se puteau defula acum pe seama epocii Dej, ceea ce îi îndepărta de la critica prezentului (problema acută a societăţii româneşti nemaifiind în fond crimele lui Gheorghiu-Dej, ci aberaţiile lui Ceauşescu!). A fost tema favorită a mai multor scriitori, în cărţi de răsunet, culminând cu romanul lui Marin Preda, din 1980, *Cel mai iubit dintre pământeni.* Desigur, şi critica

trecutului, a unui trecut în fond foarte apropiat, era ţinută sub control: nu trebuia să „degenereze" în condamnare a regimului şi nici nu trebuia să fie înţeleasă ca o aluzie la stări de lucruri ale prezentului. Era o linie, dincolo de care nu se putea trece, pe care unii scriitori încercau să o împingă cât mai departe, iar cenzorii să o tină la locul ei. Acest joc al scriitorului cu Puterea e numit astăzi „rezistenţă prin cultură". Dacă vrem să-i spunem rezistenţă, a fost o rezistenţă echivocă, care presupunea cititul printre rânduri şi descifrarea de parabole, departe în tot cazul de un atac explicit împotriva sistemului. Se putea înţelege mai curând ca o pledoarie pentru un comunism „cu faţă umană" decât ca un proiect de demolare a comunismului. Ceauşescu însuşi prinsese ideea, lansând expresia „comunism de omenie". E de subliniat faptul că *toate* aceste cărţi au fost publicate, trecând printr-o cenzură care nu era totuşi atât de naivă. A fost o „supapă" autorizată, parte a unei strategii care urmărea să dea iluzia libertăţii, ţinând însă în acelaşi timp lucrurile sub cel mai strict control. E de reţinut că, spre deosebire de majoritatea celorlalte ţări comuniste (începând cu Uniunea Sovietică), nu a existat în România o literatură subterană, clandestină, fenomenul numit „samizdat". Scriitorii au fost până la urmă piesă a sistemului, cu un rol-cheie în dialogul (atât cât era) dintre Putere şi societate. Chiar şi cei mai îndrăzneţi au jucat, cu voie sau fără voie, un rol util: mimarea libertăţii. Funcţia socială recunoscută le-a adus de altfel şi destule avantaje, atât de ordin material, cât şi simbolic. Astăzi, când prea puţini îi mai citesc, nu le rămâne decât să viseze la gloria de odinioară.

O formă mai autentică de rezistenţă e ceea ce aş numi „evadarea prin cultură". Sunt intelectuali care îşi amenajează „insule" de libertate, cât mai departe de raza de acţiune a ideologiei oficiale. Nu atacă frontal regimul, dar refuză compromisul, aşa că sunt ţinuţi la margine, iar impactul lor social e inevitabil limitat; îi vom vedea în prim-plan după 1989, uşor de recunoscut prin completa şi fireasca lor detaşare de schemele de gândire comuniste.

De remarcat e faptul că al „doilea" comunism românesc a tolerat o anume diversitate culturală. Acceptând, la limită, şi cu admonestările de rigoare, chiar atitudini de „neutralitate" sau de detaşare. Nu însă şi „rătăciri" ideologice de natură să decredibilizeze sistemul.

Oricum, de pe la mijlocul anilor '60 viaţa devenise acceptabilă pentru mai toată lumea. Şi existenţa cotidiană căpătase un plus de culoare şi de diversitate. Magazinele erau pline, şi cu marfă destul de variată, chiar cu ceva produse „imperialiste" (câte o sticlă de whisky, de pildă). În sălile de cinema, se împuţinaseră, până la dispariţie, filmele sovietice şi se puteau viziona destule producţii occidentale, americane de preferinţă (evident, cenzurate pe ici, pe colo).

Televiziunea oferea, la rându-i, seriale britanice sau americane, pe lângă apreciate emisiuni autohtone de varietăţi sau rubrici culturale precum *Teleenciclopedia.* La nivelul maxim al „bunăstării", atins prin anii '70, un număr crescând de români au devenit proprietari de apartamente (şi astăzi, graţie lui Ceauşescu, România e ţara din Uniunea Europeană cu cei mai mulţi proprietari de locuinţe şi, implicit, cu cei mai puţini chiriaşi) sau ai unui automobil Dacia. Mai mult nu se putea în condiţiile abolirii proprietăţii private.

Apreciată era şi stabilitatea, siguranţa locului de muncă, siguranţa vieţii (exceptându-i, fireşte, pe cei care intrau în conflict cu autorităţile). Nu exista şomaj, cariera fiecăruia era în principiu asigurată. Poate „prea asigurată". Lipsea fermentul libertăţii, dar asta nu-i deranja pe cei mai mulţi.

Mai e ceva foarte important. În comunism, oamenii nu trăiesc doar în sistem, ci, în bună măsură, şi în afara sistemului. În anii '50 era mai greu, dar acum, de regulă, autorităţile închideau ochii. Oamenii îşi completau astfel avantajele sau suplineau unele dintre dezavantajele sistemului.

În primul rând, nicăieri nu e mai simplu – şi mai tentant – să furi decât în comunism. Proprietatea fiind a tuturor, adică nu se ştie prea bine a cui, cei care o administrează, dar şi simplii slujbaşi se înfruptă din ea în mod firesc. Rezultatul: o scurgere de bunuri de proporţii impresionante. În felul acesta, nivelul de trai se mai ridica cu câteva procente, chiar cu multe procente, în cazul unora.

Cu privire la această circulaţie subterană, cred că e util să depun propria-mi mărturie. Ca lector la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti, am participat între anii 1977 şi 1989 la numeroase „comisii de grad" (să fi fost vreo 200 în total). Alcătuite din câte doi universitari (preşedintele fiind profesor sau conferenţiar), plus inspectorul de specialitate din judeţul respectiv, rolul lor era acela de a efectua inspecţia la ore şi de a valida lucrarea alcătuită de profesorul din învăţământul preuniversitar, în vederea obţinerii gradului I (cel mai înalt în cariera didactică). Comisiile se deplasau, fireşte, în întreaga ţară (nouă, celor din Bucureşti, ne revenea jumătatea de sud a teritoriului). La sfârşitul inspecţiei, candidatul se alegea, în aproape toate cazurile, cu nota cea mai mare, iar Comisia cu o cantitate apreciabilă de produse, în genere alimentare. Profesorii titulari, preşedinţi de comisii, aveau în această privinţă o strategie bine pusă la punct. Ajungeau să participe la vreo 30 de asemenea inspecţii pe an, alese cu grijă, în aşa fel încât să acopere toate formele de relief şi zonele naturale, mai puţin pentru a admira frumuseţile patriei în varietatea lor, cât pentru a-şi asigura o aprovizionare cu produse cât mai variate. Mai ales în anii '80, când magazinele începuseră să se golească, aprovizionarea prin inspecţiile de grad devenise aproape

vitală. La ce cantităţi am ajunge socotind toate şcolile şi toate facultăţile din ţară? Presupun că lucrurile nu stăteau altfel, cu siguranţă că stăteau chiar mai bine, sau mai rău (cum vrem să vedem lucrurile), atunci când se deplasau în ţară activişti de partid, responsabili din ministere şi din alte instituţii ale statului… Interesant e că nimeni, din câte ştiu, n-a fost arestat sau măcar anchetat pentru aşa ceva. Nici Securitatea, care le ştia pe toate, n-a avut nimic de zis asupra acestui subiect.

Cu timpul, o economie informală, paralelă, ajunge să „dubleze" economia oficială, controlată – nu chiar atât de riguros! – de statul comunist. Bunuri aduse din străinătate sau primite tot de acolo, „la pachet", ca şi o întreagă varietate de produse „dijmuite" de la stat, alimentează o piaţă „liberă", organizată pe principiul primitiv al trocului sau folosind ca monedă de schimb legendarul „cartuş de ţigări Kent".{45} Aplicând principiul „voi vă faceţi că ne plătiţi, noi ne facem că muncim", oamenii nu se mai epuizează la locul de muncă, economisindu-şi energia pentru a se descurca altminteri, în fel şi chip (precum profesorul care câştigă mai mult din meditaţii – nedeclarate şi neimpozitate – decât din salariu, sau medicul, plătit mediocru de stat, dar întreţinut generos de pacienţi). Şi ne putem imagina cât au adunat securiştii şi alţi privilegiaţi ai statului: „acumulare primitivă" de capital care le-a dat posibilitatea să fie în rândul întâi la marea împărţeală de după 1989.

Altă zonă deficitară în comunism a fost, tot timpul, aceea a informaţiei. Şi aici se putea trece uşor într-o realitate paralelă faţă de cea a comunismului oficial. Românii interesaţi se informau fără dificultate din surse externe, în principal graţie posturilor de radio, Europa Liberă, mai întâi, apoi Vocea Americii şi altele asemenea. În anii '50 fuseseră bruiate, de-abia le puteai auzi. Acum erau „la liber". Şi, în principiu, nimeni nu risca să fie sancţionat pentru acest gen de abatere.

Ce să mai spunem despre bancurile politice? Genul a proliferat în toate ţările comuniste, ca o necesară supapă ideologică. E greu de spus dacă în România circulaţia lor a fost mai intensă; funcţia lor socială a fost probabil mai mare ca în alte părţi, în măsura în care nu exista un discurs alternativ cât de cât conturat; rolul unui asemenea discurs a fost preluat de bancuri, în maniera, de altfel tipic românească, de a face haz de necaz. Se auzeau în toate mediile, chiar în cele apropiate Puterii, iar oamenii, când se întâlneau, îşi comunicau mai întâi ultimele anecdote. Autorul unui studiu bine informat privitor la circulaţia bancurilor în ţările comuniste{46} acordă premiul cel mare, într-o selecţie personală, unui banc românesc din anii '80 (deceniul frigului cumplit din apartamente): „Întrebare: ce este mai rece decât apa rece? Răspuns: apa caldă." Bancurile ajung să-l privească explicit

pe Ceauşescu („La Radio Erevan, un ascultător întreabă: Se moare de cancer la gât? Răspundem: da, se moare, dar nu are”), ca şi pe Elena Ceauşescu („Ce vrăji a mai făcut savanta?”, prin analogie cu simpatica vrăjitoare Samantha, eroina unui apreciat serial de televiziune). „Rezistenţa prin bancuri” a fost mai radicală şi a cuprins o mai mare parte a populaţiei decât „rezistenţa prin cultură”. S-ar zice că a fost, în vremea lui Ceauşescu, principala formă de rezistenţă a românilor. Amuzant, desigur, dar cam derizoriu…

Şi chestiunea religioasă românii au rezolvat-o uşor. Dacă regimul era ateu, să-i fie de bine! Majoritatea oamenilor, inclusiv printre cei ataşaţi regimului, nu înţelegeau să renunţe la practica religioasă, destul de sumară, de altfel, pentru cei mai mulţi, limitată la episoadele esenţiale: botezul, căsătoria, înmormântarea… Până şi activiştii de partid se conformau în această privinţă ritualului tradiţional, păstrând, pe cât posibil, discreţia. Ceauşescu însuşi, ateu, incontestabil, mai mult chiar, dărâmător de biserici, şi-a înmormântat părinţii cu alai bisericesc.

Orwell constata, în societăţile totalitare, amploarea fenomenului, de-a dreptul schizofrenic, al „dublei gândiri”. Mai mult chiar decât „dublă gândire”, a fost, pe toate planurile, o „dublă existenţă”. Oamenii au trăit în comunism, însă au reuşit totodată să evadeze şi în afara comunismului. Adesea, luau în râs sistemul, dar nici nu erau pregătiţi să se debaraseze de el. O desăvârşită confuzie socială, generatoare, inevitabil, şi de confuzie intelectuală.

Aşa a arătat comunismul sub lumina lui cea mai bună, sau cea mai puţin rea. Poate să vă şi placă, mai ales dacă nu ţineţi în mod deosebit la gustul libertăţii şi nici la reguli coerente, asumate şi respectate. Oricum, nu vă temeţi şi nici nu vă faceţi iluzii: nu se mai întoarce!

IX.
Stalinism, sau ceauşism?

Se consideră în genere că, spre deosebire de Uniunea Sovietică şi de ceilalţi sateliţi ai săi, în România nu s-a petrecut un proces de destalinizare. De altfel, tocmai pentru a evita efectele unui asemenea dezgheţ, Gheorghiu-Dej a ales calea independenţei şi a afirmării ideologiei naţionale: naţionalism, în loc de libertate. Vladimir Tismăneanu a găsit o formulă pentru a caracteriza acest gen de imobilism: *stalinism for all seasons*, în variantă românească „stalinism pentru eternitate”.{47} Să nu ne închipuim totuşi că cei care au ieşit din stalinism au ajuns mult mai departe: peste tot deschiderea ideologică a fost stopată (căderea lui Hruşciov în 1964, înăbuşirea Primăverii de la Praga câţiva ani mai târziu, starea de asediu din Polonia…); mai rigid sau mai „înţelegător”, regimul tot totalitar a rămas. Pe de altă parte, nici în România, să-i zicem „stalinistă” în continuare, lucrurile n-au rămas complet îngheţate. De fapt, în materie de comunism – de comunism real, nu de fantasmagorii utopice – alegerea e strict între Stalin şi Lenin, între modelul stalinist şi cel leninist. Stalin înseamnă conducerea concentrată într-o singură persoană, cu cultul corespunzător al personalităţii. Lenin înseamnă conducerea colegială, cu alte cuvinte a câtorva persoane. Unul sau câţiva: mai departe „democraţia” comunistă nu a mers (principiul, cu tărie afirmat, al „centralismului democratic” reunea doi termeni care nu se legau defel: cu cât centralismul e mai accentuat – iar în comunism atinge cote maxime –, cu atât democraţia participativă e anulată sau rămâne strict formală). Decât unul singur, într-adevăr, mai bine câţiva. Totuşi, derizorie alternativă.

Gheorghiu-Dej practicase o formă oarecum moderată de cult al personalităţii, păstrând câte ceva şi din stilul conducerii colegiale. În schimbările de direcţie ale ultimilor ani s-a sprijinit îndeosebi pe Ion Gheorghe Maurer, preşedintele Consiliului de Miniştri. Ceauşescu a preluat noul curs aşa cum îl lăsase predecesorul său; a manipulat apoi istoria recentă pentru a-i face pe oameni să creadă că totul a început odată cu el, adică din 1965. În fapt, şi „independenţa”, şi deschiderea în politica externă, şi recuperarea naţională fuseseră opera sfârşitului

de domnie a lui Gheorghiu-Dej. Ceauşescu doar a preluat moştenirea, rămânând de văzut ce avea să facă cu ea.

Stalinist, Ceauşescu? Dacă vrem, îi putem spune şi aşa. De ce să nu vorbim însă mai curând de *ceauşism*, la fel cum în cazul lui Stalin ne referim la stalinism…? Conducerea de unul singur şi cultul exacerbat al personalităţii îl apropie de Stalin. Deşi „de unul singur" nu e chiar expresia cea mai potrivită. Singur era Stalin, într-adevăr, teribil de singur. Ceauşescu conduce împreună cu familia, inaugurând astfel un fenomen necunoscut regimurilor comuniste europene, dar apropiat de varianta asiatică, nord-coreeană, şi anume *comunismul dinastic*. Pe care, mai puţin misogin decât coreenii, care mergeau strict pe transmiterea puterii de la tată la fiu, l-a aplicat mai întâi în favoarea propriei soţii, Elena Ceauşescu, care şi-a însuşit treptat o parte considerabilă a puterii.

Metoda caracteristică guvernării lui Stalin a fost *teroarea*. Ar fi însă exagerat de spus că românii ar fi trăit în „epoca Ceauşescu" sub teroare. Faţă de teroarea efectivă a anilor '50, relaxarea a fost sensibilă. Mai puţin terorizaţi, românii au fost însă, încă şi mai temeinic, urmăriţi. Armata de securişti, ajutată de o armată de informatori, controla practic orice mişcare, sau cel puţin dădea impresia că nimic nu se mai află în afara controlului.{48} Măsuri drastice se luau însă doar în cazurile considerate grave, de natură să aducă atingere sistemului. În caz extrem se putea întâmpla ceea ce s-a şi întâmplat în decembrie 1989: s-a tras în oameni fără cruţare.

Iniţial, după moartea lui Gheorghiu-Dej, principalele funcţii de conducere s-au împărţit. Ceauşescu a devenit secretar general al Partidului, Chivu Stoica, un apropiat al lui Gheorghiu-Dej, din vechea gardă a muncitorilor ceferişti, preşedinte al Consiliului de Stat (echivalentul preşedintelui Republicii), în timp ce Ion Gheorghe Maurer a continuat să conducă guvernul. Se decisese ca nimeni să nu mai ocupe concomitent funcţii de partid şi de stat. Interdicţia asta a rezistat doar doi ani, până în 1967, când Ceauşescu, îndepărtându-l pe Chivu Stoica, şi-a asumat şi demnitatea de preşedinte al Consiliului de Stat. Apoi, pas cu pas, dintr-un *primus inter pares,* a devenit singur stăpânitor, punându-şi oamenii devotaţi în toate posturile-cheie. Maurer a rezistat până în 1974, când s-a retras şi el din poziţia de preşedinte al Consiliului de Miniştri (luându-i locul Manea Mănescu, un simplu executant al dispoziţiilor lui Ceauşescu). Tot în 1974, Ceauşescu a abandonat titulatura mai puţin impresionantă de „preşedinte al Consiliului de Stat", proclamându-se preşedinte al Republicii Socialiste România (ţara devenise, în 1965, din „populară", „socialistă"). S-a arătat atunci cu un sceptru în mână, prilej de glume, mai ales în urma unei telegrame de felicitare expediate de Salvador Dali, care, ca artist suprarealist, apreciase cum se cuvine episodul. Şi

tot atunci începe să devină vizibilă, şi foarte repede obsedant de vizibilă, Elena Ceauşescu. Ideea fixă a acestei semianalfabete (nu e o insultă, ci doar constatarea nivelului ei intelectual real) a fost aceea de a fi recunoscută drept mare savant, şi nu numai în ţară, ci în întreaga lume. A obţinut, nu se ştie cum (sau se ştie cum), un titlu de doctor în chimie, iar în 1970 a devenit director general al Institutului Central de Chimie. În 1974 (un an bun pentru familia Ceauşescu) e aleasă membru al Academiei Române. Numeroase lucrări, se pare că destul de reuşite, îi poartă semnătura (cu siguranţă, nu mai mult decât semnătura). Numele îi apărea invariabil prins în sintagma: „academician doctor inginer Elena Ceauşescu", cu specificarea „savant de renume mondial", formulare modificată apoi, greu de spus din ce motive, în „savant de largă recunoaştere internaţională". Într-un dicţionar de *Personalităţi româneşti ale ştiinţelor naturii şi tehnicii*, apărut în 1982, e pusă mult deasupra oricărui om de ştiinţă român; şase pagini sunt consacrate excepţionalei chimiste faţă de maximum două şi jumătate în cazul altor figuri ştiinţifice de prim rang. La fel de repede a urcat treptele şi în politică: membră a Comitetului Politic Executiv al Partidului Comunist Român, din 1973, viceprim-ministru al guvernului în 1980, preşedinte al Consiliului Naţional pentru Ştiinţă şi Tehnologie, şi aşa mai departe. Era, în ţară, „numărul doi" („numărul unu" continuând totuşi să fie soţul ei). Chiar în termeni oficiali se vorbea despre cele două centre de putere: „cabinetul 1" şi „cabinetul 2". Ceilalţi oameni politici – de fapt simpli activişti de partid – deveniseră invizibili; de regulă, numele nici nu le mai erau pomenite. Până şi Partidul apărea ca o anexă a celor doi; istoria Partidului (cândva dominată de ceferiştii lui Gheorghiu-Dej) ajunsese acum să se confunde cu biografia lui Ceauşescu, care s-ar fi aflat încă din adolescenţă în fruntea luptelor revoluţionare.

Locul 3 în ierarhia comunistă a României îi era destinat lui Nicu Ceauşescu, fiul cuplului. Căderea comunismului i-a întrerupt ascensiunea (ajunsese până la rangul de membru supleant al Comitetului Politic Executiv). Nimeni nu-i punea la îndoială calitatea, fie şi neoficială, de „prinţ moştenitor". În ultimii ani, apărea tot mai des, la diverse ocazii, alături de cei doi stăpâni ai ţării. Socotit „băiat de viaţă", mulţi români ajunseseră să-şi pună speranţele în el, ca exponent virtual al unui comunism mai decontractat. Tristă fundătură, dacă asta rămăsese singura soluţie!

Să nu-l uităm nici pe Ilie Ceauşescu, unul dintre fraţii dictatorului. Şi el avea competenţe multilaterale, cum se şi cuvenea într-o asemenea familie şi în patria „societăţii socialiste multilateral dezvoltate". Pe de o parte, ajuns general-locotenent, răspundea de controlul politic al armatei; era însă în egală măsură şi istoric, în care calitate aspira, asistat şi de unii specialişti mai puţin scrupuloşi, să dea

tonul în noua versiune a trecutului, marca Ceauşescu.

E o diferenţă între Stalin şi Ceauşescu, chiar din perspectiva ortodox-comunistă. Stalin e rezultatul concentrării maxime a puterii în sânul Partidului. Ca şi Ceauşescu. Dar, în cazul celui din urmă, ce caută familia? Asta ieşea în afara regulilor şi practicilor comuniste. Să-ţi aduci soţia în fruntea treburilor publice şi să laşi ţara moştenire fiului? S-ar fi putut întâmpla aşa ceva şi în altă ţară (europeană, cel puţin), în afara României? Probabil că nu; cert este că nu s-a petrecut. Ieşea încă o dată la iveală „primitivismul" structurilor sociale şi al mentalităţilor româneşti. Ceauşescu n-a fost o simplă întâmplare nefericită. Dacă românii l-au avut e fiindcă l-au meritat (nu toţi, fireşte, şi nu neapărat fiecare în parte, dar societatea românească, definită ca organism global). Ascensiunea lui a fost şi rămâne un simptom îngrijorător, de care e bine ca românii să fie conştienţi, pentru a nu se trezi din nou în situaţii similare. România a fost (şi încă mai este) în prea mică măsură o societate bazată pe instituţii şi pe reguli. Insuficienţa acestora lasă un gol structural în care se pot petrece devieri de tot felul. Lipsită de pârghiile necesare şi de cultura corespunzătoare, societatea nu reacţionează în chip adecvat şi în timp util; doar explodează, din când în când. Aşa se face că, după ce ţara a fost confiscată de Partidul Comunist, Partidul însuşi a ajuns să fie confiscat de un om şi de o familie.

X.
Femeia: emancipată şi asuprită

Filosofie egalizatoare, comunismul nu putea rata emanciparea (deplină) a femeii, înscrisă de la bun început în proiectul său. Discriminată şi asuprită de societatea şi de familia burgheză, femeia avea să devină întru totul egala bărbatului, în noua societate.

Până la urmă, nu a fost chiar aşa. Mai întâi, „eliberarea" femeii s-a petrecut în condiţiile limitării drastice a tuturor libertăţilor; cum s-ar spune, în loc să devină liberă precum bărbatul, a devenit la fel de puţin liberă ca şi acesta (nici închisorile de femei n-au şomat în anii '50). Pe de altă parte, normele vieţii patriarhale, transmise generaţie după generaţie, n-au fost îngropate odată cu comunismul; ele au continuat să apese asupra jumătăţii feminine a societăţii româneşti.

Desigur, în raport cu bărbaţii, femeile porneau cu un handicap, în ceea ce priveşte educaţia şi integrarea în viaţa activă. Să nu se creadă însă că ar fi pornit de la zero. La 1930, 69,2% dintre bărbaţi erau ştiutori de carte, şi numai 45,5% dintre femei; în mediul urban, diferenţa era mai mica: bărbaţii, 84,5%; femeile, 70,3%; la sate era foarte accentuată: bărbaţii, 64,9%; femeile, 38,7%. La gimnazii şi licee ajungeau însă un număr aproape egal de băieţi şi de fete; numărul bărbaţilor care aveau instrucţie secundară era de 367.727, iar al femeilor de 337.381. Diferenţa creştea din nou în universităţi: doar 26.179 de femei cu pregătire de nivel superior, faţă de 106.828 de bărbaţi.{49} Femeile reprezentau ceva mai puţin de un sfert din populaţia activă a ţării: 1.323.351, faţă de 4.492.793 de bărbaţi.{50} Cele mai multe lucrau în agricultură: 772.531 (faţă de 2.872.804 de bărbaţi), dar le întâlnim în multe alte sectoare de activitate: muncitoare, funcţionare, infirmiere, profesoare. În zona intelectuală, profesoarele erau cele mai numeroase, dar strict în învăţământul secundar (foarte puţine în universităţi), la liceele de fete: 42.968 de femei faţă de 44.243 de bărbaţi. Principala ramură industrială majoritar feminină era industria textilă; 13.846 de femei, fată de 11.218 de bărbaţi. Femei în fruntea instituţiilor nu prea erau (exceptând şcolile de fete).

Sub toate aceste aspecte, rezultatele epocii comuniste sunt

incontestabile.{51} În mod clar în sistemul educaţional, unde s-a petrecut o egalizare practic deplină; la toate nivelurile de învăţământ, fetele au ajuns să fie aproape în acelaşi număr cu băieţii: în 1989, 49,8% în licee şi 48,1% în universităţi. Pe „piaţa muncii", egalizarea a fost parţială, dar, oricum, cu procente în creştere accentuată: la sfârşitul perioadei, femeile alcătuiau circa 40% din populaţia activă, cu o prezenţă chiar în domenii care, prin natura lor, păreau a fi destinate exclusiv bărbaţilor. Astfel, în anii '50, „femeia tractorist" a devenit o figură simbolică a egalităţii în muncă, şi chiar o realitate, graţie celor 435 de femei care (în 1956) se remarcau în această inedită postură. Ingineria, de asemenea (promovarea profesională supremă!), a atras un număr crescând de tinere. Doar câteva îndeletniciri au rămas închise, ultime redute rezervate exclusiv bărbaţilor, nu întotdeauna din motive foarte clare. Dacă avem „femeia tractorist", lipseşte însă complet „femeia marinar"! Primele două femei judecător au fost numite în 1945; un deceniu mai târziu, erau deja 500; justiţia se feminizează în procent de 35%. Printre medici, femeile devin majoritare, la fel şi în învăţământ (nu însă şi în învăţământul superior, unde bărbaţii sunt mai numeroşi şi ocupă în principal posturile de profesori titulari).

Tabelul e, cum se vede, nuanţat. Femeile au o pregătire echivalentă cu a bărbaţilor, sunt însă mai puţine decât aceştia în „câmpul muncii", iar disproporţia se accentuează atunci când luăm în considerare funcţiile de conducere. În 1977, femeile ocupa 11% din funcţiile politice de conducere, 13,8% din cele economice, vârful reprezentându-l conducerea cooperativelor agricole, cu 27,6%, şi instituţiile de învăţământ, cultură, asistenţă medicală, cu 38,4%.

Nu trebuie uitat un lucru: şi înainte de comunism, femeia avansa treptat, iar spre sfârşitul perioadei interbelice procesul de emancipare se intensificase. La 1989, „egalizarea" şi promovarea femeii nu se prezentau mai bine în România decât în ansamblul ţărilor europene, fie comuniste, fie capitaliste. Sigur, comunismul le-a făcut pe toate acestea, altminteri cine să le facă? Dar nu era nevoie de comunism pentru a se ajunge aici. Aşa a mers civilizaţia modernă, ducându-i cu ea şi pe unii, şi pe alţii.

La nivel decizional, România a rămas totuşi o ţară a bărbaţilor. Prima femeie ministru a fost Florica Bagdasar, numită în 1946 la Ministerul Sănătăţii. Ana Pauker, aflată deja la vârful conducerii de partid, a devenit ministru de externe, în 1947 – până în 1952, când a fost exclusă din toate funcţiile. Dar Ana Pauker nu e propriu-zis o femeie, e pur şi simplu… Ana Pauker. Apoi, prezenţa feminină la vârful Partidului şi în guvern se rarefiază, până aproape de dispariţie. Cotitura se petrece începând din 1973, când Elena Ceauşescu ajunge în Comitetul Politic Executiv, trăgând-o după ea, ca să nu fie suspect

de singură, şi pe Lina Ciobanu (care ocupă puţin mai târziu şi poziţia de ministru al industriei uşoare). În anii următori, femeile aveau să se înmulţească atât în Comitetul Central al Partidului, cât şi în diversele guverne (rămânând, fireşte, tot minoritare). E greu de spus dacă avem de-a face în toate acestea şi cu un proces autentic de promovare, sau doar cu un alibi pentru înălţarea Elenei Ceauşescu, care trebuia văzută ca femeie excepţională, printre alte femei remarcabile, şi nu strict ca soţie a unui bărbat excepţional.

O femeie pe deplin egală cu bărbatul era firesc să poată dispune asupra propriului corp. Nu mai putea fi, ca în societăţile tradiţionale, o simplă producătoare de copii. Urmând exemplul sovietic din 1955, România (ca şi celelalte ţări din sistem) a liberalizat, în 1957, avortul. De acum înainte, nu numai că întreruperea de sarcină se putea practica la cerere, fără nicio restricţie, dar era şi neînchipuit de ieftină (30 de lei, de raportat la un salariu mediu care urcă în perioada respectivă spre 1.000 de lei). A devenit astfel în România principalul mijloc contraceptiv. În aceste condiţii, avea să cadă ca un trăsnet decizia din toamna anului 1966 de interzicere aproape totală a întreruperilor de sarcină (exceptate fiind femeile trecute de 40 de ani şi cele cu cel puţin patru copii). Încă o ilustrare a modului cum regimul comunist înţelegea să treacă dintr-o extremă în alta, fără să-i pese câtuşi de puţin de oameni. Nu sănătatea femeilor primejduită de avorturile repetate era preocuparea decidenţilor, ci „necesitatea” creşterii populaţiei, pentru nevoile crescânde ale economiei şi pentru a se înfăptui o Românie cât mai mare şi cât mai puternică. În loc să se stimuleze natalitatea prin mijloace de susţinere a familiei, oamenii erau ameninţaţi cu codul penal. Şi totul, fără niciun fel de pregătire şi, în ceea ce priveşte majoritatea populaţiei, în lipsa celei mai elementare culturi contraceptive. Chiar printre ţările comuniste, România a fost singura care a procedat astfel.{52} Rezultatul, pe termen scurt, s-a dovedit spectaculos, efect al surprizei; de unde se afla la coada Europei, cu un indice de fertilitate (numărul mediu de copii la o femeie) de 1,9 în 1966 (doar Ungaria stând ceva mai rău), România sare brusc la 3,66 în anul următor, un rezultat într-adevăr de invidiat. Doar că asemenea măsuri n-au niciodată efect prelungit. Oamenii s-au adaptat şi au găsit mijloace, inclusiv nenumărate avorturi ilegale, pentru a se opune legislaţiei represive. În consecinţă, curba demografică a pornit iar în jos: de la 3,66 rată a fertilităţii în 1966 la 2,44 în 1973; noi restricţii şi măsuri represive au mai stimulat creşterea, dar incomparabil mai puţin decât în 1966–1967. S-a coborât până la 2,06 în 1983; din nou, măsuri suplimentare şi iar o uşoară creştere în ultimii ani ai regimului. Rezultatul global a fost până la urmă mediocru şi, în plus, cu oscilaţii deranjante de ritm demografic. Dar suferinţa cea mare a fost a femeilor: mai multe mii au pierit din

pricina avorturilor improvizate; multe, aflate între viaţă şi moarte, erau deja supuse interogatoriilor… Şi, peste toate, o teribilă umilinţă… Ani de zile, o bătălie surdă s-a purtat între milioane de români şi regimul comunist. A fost, s-ar putea zice, cea mai amplă mişcare de rezistenţă pe care a cunoscut-o epoca comunistă: de data asta oamenii îşi apărau spaţiul privat, ultimul lor refugiu… O bună parte din ura care s-a revărsat asupra lui Ceauşescu în decembrie 1989 a fost consecinţa necruţătoarei şi stupidei lui politici nataliste.

Emancipată de comunism, proclamată întru totul egala bărbatului, femeia a ajuns să muncească cot la cot cu acesta. Legată însă în continuare şi de tradiţionala cultură românească, a rămas şi cu partea considerabilă de muncă ce-i revenea în familie, „la cratiţă”, cum se spune. Iar peste toate, regimul Ceauşescu i-a impus şi misiunea „patriotică” de producătoare de copii în serie. Proiectul de emancipare s-a transformat astfel într-un triplu sistem de exploatare.{53}

XI.
De la „primăvara” pragheză la „toamna” românească

Speranţa era ca libertatea relativă obţinută spre mijlocul anilor ’60 se va extinde treptat până va ajunge să semene cu o libertate autentică. S-a petrecut însă fenomenul invers; vreme de un sfert de veac, românii n-au încetat să piardă din ceea ce abia dobândiseră.

Când s-a petrecut schimbarea de tendinţă? Primii ani ai „epocii Ceauşescu” păreau a înainta în direcţia cea bună, spre destindere intelectuală şi socială. De regulă, istoricii comunismului au tras linia despărţitoare la 1971, anul „tezelor din iulie” şi al „micii revoluţii culturale”. Alţii mai lasă să treacă câţiva ani, până la 1974, când se manifestă pe deplin conducerea autoritară şi cultul personalităţii lui Ceauşescu. În fapt, procesul de erodare a „libertăţilor” s-a desfăşurat constant, şi în ritm aproape egal, aşa că împărţirea pe etape e oarecum artificială. Primele semne explicite de „înăsprire” sunt anterioare anului 1974 şi chiar „tezelor” din iulie 1971. Ele datează din 1968 şi sunt răspunsul regimului comunist din România la speranţele trezite de „Primăvara de la Praga”.

În 1968, Ceauşescu s-a erijat în campion al independenţei naţionale, condamnând vehement intervenţia sovietică (şi a altor ţări din Pactul de la Varşovia), pentru a pune capăt procesului de democratizare care părea să ameninţe însăşi existenţa regimului comunist. În fapt, Ceauşescu nu gândea defel în termenii „Primăverii de la Praga”; din acest punct de vedere era cu siguranţă mai aproape de Brejnev decât de Dubcek. Supărarea lui privea strict „amestecul în treburile interne” şi încălcarea suveranităţii unui stat sub pretext de „solidaritate internaţională”; se temea că România, ea însăşi ieşită de pe drumul „drept” prin politica de independenţă promovată, ar putea fi următoarea victimă. Aşa că aparenta solidarizare cu „Primăvara de la Praga” nu a condus – contrar speranţelor – spre un plus de libertate, ci, dimpotrivă, spre stoparea procesului de liberalizare, tocmai pentru a evita un scenariu de tip cehoslovac.

De altfel, cât de limitată fusese această „liberalizare” şi cât de puţin se modificaseră reflexele autoritare ale conducerii comuniste o dovedeşte nenorocita legislaţie „antiavort”, care s-a abătut asupra

românilor, chiar în perioada de vârf a „relaxării”, spre sfârşitul anului 1966. Partidul şi Securitatea n-au slăbit controlul niciun moment; „relaxarea” fusese o concesie, pe care puteau oricând să o retragă.

La numai două luni după fulminantul discurs în care condamnase agresiunea împotriva Cehoslovaciei rebele, Ceauşescu se adresa studenţilor, cu ocazia deschiderii anului universitar, într-o manieră de-a dreptul ameninţătoare, avertizându-i că nimeni nu are dreptul să se opună regimului existent: „Oare ar mai putea cineva să gândească că în România ar fi posibil să se găsească forţe sociale în stare să pună în pericol orânduirea noastră socialistă? Eu cred că nu. Fără îndoială, tovarăşi, că niciun muncitor, niciun ţăran cooperatist, niciun lucrător din staţiunile de maşini şi tractoare sau din întreprinderile agricole de stat, niciun intelectual din institutele noastre de cercetări, din şcoli sau din institutele de învăţământ nu ar admite cuiva să pună în discuţie trăinicia şi forţa socialismului în România. Sigur, nebuni se mai pot găsi şi se vor găsi întotdeauna. Dar pentru nebuni societatea noastră socialistă dispune de mijloacele necesare, inclusiv de cămaşă de forţă”. {54} Să gândeşti altfel faţă de cum te învăţa Partidul însemna, nici mai mult, nici mai puţin, decât că ţi-ai pierdut minţile.

Nu e de mirare că un „colind” al studenţilor bucureşteni din noaptea de Crăciun a anului 1968 – manifestare aproape anodină faţă de ce se întâmpla atunci la Praga – a stârnit o reacţie disproporţionată a autorităţilor, impresionate de îndemnurile la libertate care s-au făcut auzite şi de unele incidente minore. S-a procedat la arestări, la convocarea studenţilor pentru a fi „prelucraţi”, la schimbări în redacţiile publicaţiilor studenţeşti… Ion Iliescu, viitorul mare reformist, pe atunci prim-secretar al Uniunii Tineretului Comunist şi ministru al tineretului, a înfierat cum se cuvenea această „manifestare huliganică, anarhică”, denunţând carenţele existente în educaţia ideologică a tinerilor: „Cu organizarea colindelor, este lipsă de înţelegere, de formaţie ideologică a studenţilor. Cultivăm tradiţii ale poporului, dar de ce în ajunul Crăciunului? Cât ar zice că i-am dat condiţie laică, cu urări studenţeşti, ea rămâne totuşi manifestare desfăşurată în cadrul sărbătorilor religioase de către nişte oameni, intelectuali, cu anumite pretenţii, formaţie, instrucţie. Noi vrem să înlăturăm unele reminiscenţe în manifestarea oamenilor şi studenţii devin promotori ale lor”.{55}

Grija pentru educaţia corespunzătoare a tineretului avea să se manifeste şi prin campanii de stradă, fiind molestaţi cei care îşi permiteau să se înfăţişeze puţin „altfel”: tineri cu barbă sau cu plete, tinere cu rochii prea scurte… sau prea lungi (mineriada din 1990 avea să reactualizeze această manieră, cam sumară, de identificare şi de intimidare a celor care, odată ce arătau „altfel”, însemna că şi gândeau altfel). Mai târziu, în anii ’80, până şi mustaţa devenise

suspectă, în orice caz neconvenabilă. Îmi amintesc că am fost invitat atunci la televiziune, pentru a spune câteva vorbe despre Comisia internaţională de istoriografie. „Aveţi mustaţă?", m-a întrebat persoana care îmi telefonase. Am răspuns că nu. „Foarte bine, fiindcă, dacă aveaţi, trebuia să o radeţi, nu se poate cu mustaţă la televizor." Evident, nu se putea nici cu barbă, dar nimeni nu şi-a închipuit că aş putea fi atât de „deviant" încât să port o asemenea monstruozitate. Decanul uneia dintre facultăţi tocmai îşi „lepădase" barba ca preţ al menţinerii în funcţie.

O preocupare obsesivă a regimului au ajuns să fie şi călătoriile peste hotare, „semiliberalizate" în primii ani după 1964. Nu erau agreate contactele cu lumea occidentală şi mai ales rămânerile – numeroase – în străinătate care, pe lângă pierderea unor specialişti (inclusiv a unor persoane cu funcţii importante), şifonau efectiv imaginea regimului. Un document – clasificat „strict secret" – din 1969, înregistra o creştere constantă a „rămânerilor": în 1967, din 43.676 de persoane care au călătorit în ţările capitaliste, nu se mai întorseseră 186, adică 0,4%; în 1968, din 65.067, numărul „rămaşilor" se ridicase la 644, respectiv 0,9%; în primul trimestru al anului 1969, din 8.657, rămăseseră deja 239, procentul crescând astfel la 2,5% (în total au rămas până la urmă, în 1969, 1.393 de persoane, mai mult decât dublu faţă de anul precedent).{56} Se impunea restrângerea vizelor de călătorie. Indicaţia dată în acest caz de Ceauşescu era clară: „Sunt partizanul – spunea el – unor reduceri substanţiale a plecărilor în străinătate în Vest, chiar şi pentru activişti." Iar cei cărora li se permitea totuşi să plece trebuiau cunoscuţi mai bine (ce fel de oameni sunt) şi „prelucraţi" în mod corespunzător, făcuţi să înţeleagă – explica tot Ceauşescu – „că nivelul de dezvoltare în care se găsesc aceste ţări este aşa de ridicat datorită unei perioade îndelungate a exploatării coloniilor… Este adevărat că acolo capătă un salariu mai mare, dar aceasta… datorită faptului că zeci de ani au jefuit colonii şi chiar şi România au jefuit-o".{57} Un argument, într-adevăr, de natură să oprească expatrierile! În februarie 1970, s-a procedat la „îmbunătăţirea reglementărilor privind regimul paşapoartelor".{58} „Îmbunătăţirea" însemna că „întreaga activitate de paşapoarte va fi condusă şi îndrumată de Consiliul Securităţii Statului". „Toate paşapoartele aflate la ministere, organizaţii centrale, întreprinderi, instituţii sau la posesori vor fi preluate şi păstrate în mod centralizat de către Consiliul Securităţii Statului… Regimul actual de acordare a vizelor pe termen lung sau nelimitat se desfiinţează, urmând ca viza de ieşire din ţară să se acorde pentru fiecare plecare în parte… Consiliul Securităţii Statului va lua măsuri pentru verificarea temeinică a cetăţenilor care solicită paşaport sau viză de ieşire din ţară… Cetăţenii români care au rămas în străinătate să fie trimişi în

judecată şi pedepsiţi potrivit legilor în vigoare." Curat „îmbunătăţire"! De acum şi până la sfârşitul comunismului, an de an s-a ieşit tot mai greu din România.

Cam în acelaşi timp, conducerea Partidului hotăra „să se interzică orice legături ale cetăţenilor români cu postul de radio Europa Liberă; relaţiile cu acest post să fie considerate drept activitate duşmănoasă împotriva statului român"; se solicita Consiliului de Miniştri „să elaboreze o hotărâre care să prevadă că cetăţenii pot acorda interviuri în afara graniţelor ţării numai cu aprobarea organelor competente române".{59}

Bătălia ideologică atingea punctul cel mai sensibil al regimului comunist. Uniformizarea intelectuală şi morală a societăţii era însă un obiectiv mai greu de atins decât uniformizarea economiei şi a condiţiilor de trai. Tinerii şi intelectualii, mai ales, nu erau uşor de strunit. Mare fierbere, la vârful Partidului, provocată de apariţia, neautorizată, a unor cluburi, în care elevi, studenţi, uneori şi tineri din mediul muncitoresc se întruneau pentru a asculta muzică de factură occidentală. Noroc că autorităţile au intervenit la timp. Altminteri, ele „ar fi putut evolua spre manifestări cu conţinut politic sau de descompunere morală". Câteva măsuri propuse: „Cadrele didactice care au organizat asemenea «cluburi» să fie excluse din partid şi scoase din învăţământ… Elevii şi studenţii care au participat la activitatea «cluburilor» respective să fie criticaţi în organizaţiile de tineret, în asociaţiile tinereşti sau în organizaţiile de partid din care fac parte şi să fie sancţionaţi pe linie de organizaţie şi pe linie şcolară, fără a fi însă eliminaţi de la cursuri. În cazul în care unii dintre aceştia au poziţii politice necorespunzătoare, sancţiunile să fie mai drastice".{60} Totul, pentru a se evita „descompunerea morală"!

Partidul înţelege să pună ordine în viaţa culturală şi artistică. Filmul *Reconstituirea* al lui Lucian Pintilie (1969) produsese un val de emoţie; anecdota, care scotea în relief comportamentul brutal al miliţiei, putea fi uşor înţeleasă ca o punere în discuţie a întregului sistem. La 10 februarie 1970, secretariatul Comitetului Central al Partidului, cu Ceauşescu în frunte, se lansează într-o interminabilă dezbatere în jurul respectivului eveniment cinematografic, ceea ce dovedeşte că lovitura fusese într-adevăr resimţită. Iată-l şi pe Ion Iliescu, exponent, zice-se, al tendinţelor „liberale" din Partid, care cere „să existe un control riguros de la început până la sfârşit, de la concepţia însăşi asupra filmului, de la concepţia politică a regizorului, şi să se dea la realizat numai filme care prezintă toate garanţiile din punct de vedere politic şi ideologic". Şi mai spune Iliescu, indignat de pretenţia oamenilor din cinematografie de a se pricepe mai bine la treaba lor decât activiştii de partid: „Eu am discutat cu Pintilie, regizorul filmului *Reconstituirea*. Toţi sunt nişte tipi lipsiţi de orice receptivitate la orice observaţie

critică, sunt nişte oameni înfumuraţi, desconsideră orice critică şi privesc cu desconsiderare capacitatea unor activişti politici de a-şi da cu părerea asupra a ceea ce înseamnă activitatea în cinematografie." În cele din urmă, decizia lui Ceauşescu a fost ca filmul să rămână totuşi „pe piaţă, atâta timp cât vin spectatori", „dar între timp să luăm măsuri ca să facem numai filme care să corespundă. Să atacăm şi probleme serioase, de critică a fenomenelor negative din societatea noastră, din activitatea organelor noastre. Să nu ne fie teamă să atacăm aceste fenomene, dar să le atacăm real, nu cu prostii, cu îndobitocirea tineretului, care nu corespunde realităţii".{61}

Spre nemulţumirea regimului, Lucian Pintilie avea să continue cu „prostiile" şi cu „îndobitocirea", punând în scenă, în 1972, piesa *Revizorul* a lui Grogol. De data asta, după primele reprezentaţii, spectacolul a fost suspendat, prea semănau unele scene cu ceea ce nu se cădea să semene!

Şi cercetarea ştiinţifică – în domeniile cele mai delicate – a fost supusă unui proces de disciplinare, prin înfiinţarea, în 1970, a Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice. Institutele de profil ale Academiei Republicii Socialiste România (istorie, filosofie, sociologie, economie, literatură…) trec acum în subordinea noii Academii, considerată mai sigură din punct de vedere ideologic, în componenţa ei profesioniştii autentici pierzându-se printre mai influenţii activişti politici cu pretenţii ştiinţifice (categorie căreia îi aparţinea şi Miron Constantinescu, primul preşedinte al noii instituţii).{62}

Ajungem astfel, în 1971, la faimoasele „teze din iulie", considerate, cum spuneam, de mai mulţi istorici ca marcând sfârşitul perioadei de „liberalizare". De fapt, 1971 nu face decât să exprime mai apăsat rigiditatea ideologică manifestată în repetate rânduri şi în anii precedenţi. Se cereau acum o vigilentă sporită şi infuzarea spiritului de partid în toate domeniile. Spre exemplificare: „Legarea creaţiei literar-artistice de realităţile construcţiei socialismului, creşterea rolului educativ al literaturii şi artei, responsabilitatea sporită a creatorului pentru conţinutul operei sale. Stimularea creaţiei inspirate din viaţa poporului, din lupta pentru făurirea noii orânduiri, participarea activă a intelectualităţii, fără deosebire de naţionalitate, la înfăptuirea marilor obiective ale partidului" (şi, implicit, „respingerea hotărâtă a producţiilor impregnate de spiritul concepţiilor moralei burgheze").{63}

Îngrădirile de acest fel aveau să se ţină lanţ până la prăbuşirea regimului comunist. Nu s-a mai putut totuşi reveni la îngheţul masiv al anilor '50.{64} Viaţa intelectuală a „epocii Ceauşescu" a fost mai diversificată şi mai sofisticată decât şi-ar fi dorit-o liderul Partidului. Între intelectuali şi activiştii de partid puşi să-i îndrume şi să-i controleze s-a angajat o partidă subtilă, conducând în genere la soluţii

de compromis. E neplăcut astăzi să constatăm cât de mult au cedat intelectualii; pe de altă parte însă, nici regimul nu şi-a putut aplica până la capăt proiectul ideologic. Dacă, în ansamblu, cultura n-a fost rezistentă, ea n-a redevenit nici uniform militant comunistă. Chiar necombătând comunismul, intelectualii autentici nu mai ţin acelaşi tip de discurs ca oamenii partidului, şi asta deosebeşte până şi ultimii ani, cei mai negri şi mai restrictivi, ai regimului Ceauşescu de lugubra atmosferă stalinistă a anilor ’50.

XII.
Superindustrializare, sau subdezvoltare?

Economia comunistă este aproape un mister. Potrivit cifrelor, ar fi crescut mult mai repede decât economia capitalistă. Pentru ca, la sfârşit, trăgând linie, să se constate că întârzierea ţărilor care au trecut prin comunism faţă de ţările dezvoltate din Occident a rămas la fel de mare ca înainte, dacă n-a devenit cumva şi mai mare!

Ţară a tuturor recordurilor, România a aliniat în vremea lui Ceauşescu procente ale ritmului anual de creştere industrială de 12–13, peste ritmul celorlalte ţări comuniste şi mult (de câteva ori) peste ritmurile occidentale. Se vorbea în anii ’70, în întreaga lume, cu uimire, despre „miracolul japonez”. Imediat, s-a înscris şi România în competiţie, cu un aşa-zis „miracol românesc”.

Unele cifre sunt într-adevăr impresionante (admiţând că ne aflăm în faţa unor calcule corecte). În termeni valorici, producţia industrială ar fi fost, în 1989, de 65 de ori mai mare decât în 1938 (rămâne totuşi chestiunea metodei de calcul, întrucât sunt greu de comparat preţuri din perioade atât de diferite). Oricum, energia electrică sporise în intervalul menţionat de la 1,13 miliarde kwh la 75,85 miliarde; cărbunele extras, de la 2,82 milioane tone la 66,46 milioane; producţia de otel, de la 0,28 milioane tone la 14,41; cimentul, de la 0,58 milioane tone la 13,26; iar numărul autoturismelor, de la zero la 144.000…*{65}*

Problema este că toate aceste performanţe corespundeau unei industrializări de sfârşit de secol XIX, şi nu de sfârşit de secol XX. Erau în întârziere cu o sută de ani. Ideologie tipică de secol XIX, comunismul a mizat pe genul de industrie din vremea lui Marx şi a lui Lenin: oţel, ciment, maşini-unelte… industrie grea, cât mai grea. În timp ce economia occidentală trecea printr-un proces de „dematerializare”, înclinând treptat balanţa spre zona serviciilor. Statisticile comuniste sunt oricum suspecte, „aranjarea” lor fiind ilustrată printr-un caz extrem petrecut în 1989, ultimul an al regimului comunist. S-a raportat atunci o producţie agricolă de 60 milioane de tone. Refăcându-se calculul, după căderea comunismului, rezultatul obţinut a fost de 16 milioane de tone, de patru ori mai

puţin! Dar, chiar adevărate să fie ritmurile afişate, pentru o comparaţie corectă trebuie avut în vedere ansamblul produsului naţional, nu doar producţia industrială, atât de dragă comunismului. „Producând" fără încetare, economia comunistă abia de s-a interesat de servicii şi de infrastructură (reţele de transport, comunicaţii…). Ca să nu mai spunem că şi producţia a fost abuziv dezechilibrată, prin lipsa flagrantă de interes pentru consumul populaţiei. Sunt de pus în balanţă şi costurile mari de producţie, consumul ridicat de energie, productivitatea scăzută a muncii, ca şi slaba competitivitate, cel puţin pe piaţa occidentală, a produselor de export. A apăsat asupra rentabilităţii şi nepotrivirea dintre nemăsuratele ambiţii industriale ale regimului şi fondul limitat de resurse energetice şi de materii prime de care dispunea ţara. Impunătoare în termeni statistici, producţia costa mult şi aducea câştiguri modeste.

Una peste alta, un fapt rămâne incontestabil: comunismul a industrializat România. N-a industrializat-o însă în spiritul unei industrii eficiente şi competitive. Obsedat de ideea „independenţei", Ceauşescu a visat la o economie naţională care să depindă cât mai puţin de alţii. Şi asta într-o lume a specializărilor, tot mai interdependentă, în care nici marile economii nu-şi mai permiteau să le producă pe toate. Ceauşescu nu voia însă să rateze nicio ramură industrială (România a ajuns să fabrice până şi avioane de linie), ceea ce, în loc să stimuleze economia, a sfârşit prin a o sufoca. Asta, în timp ce neglijarea bunurilor de consum a lovit în calitatea vieţii oamenilor, care nu se puteau hrăni cu oţel şi cu ciment.

Rezultatul? Iată-l: în cifre şi procente privitoare la anul 1989, calculate după căderea comunismului.{66} În ceea ce priveşte nivelul dezvoltării economico-sociale, reperul fiind Olanda, aflată pe primul loc şi marcată cu indicele 100, din 24 de ţări europene luate în considerare, România, cu nivelul 21,1, se plasa pe locul al 23-lea, în urma ei, pe ultimul loc, aflându-se Albania (nivelul Poloniei, pe locul 22, fiind apreciat la 36,6). Tot locul 23 îl ocupa şi la produsul naţional brut (Ungaria – 18, Iugoslavia – 19, Bulgaria – 20, Polonia – 21, U.R.S.S. – 22, Albania – 24). Automobile, la 1.000 de locuitori: România – 50; U.R.S.S. – 45; Polonia – 119; Bulgaria – 138; Cehoslovacia – 143; Ungaria – 202… Germania – 420. Televizoare la 1.000 de locuitori: România – 191; Ungaria – 409; Cehoslovacia – 410; Germania – 566. Studenţi la 10.000 de locuitori: România – 71 (ultimul loc în Europa); Albania – 81; Ungaria – 119; Cehoslovacia – 134; Polonia – 145; Germania – 274; Franţa – 283. Mortalitate infantilă: România – 26,9‰; doar Albania stătea mai rău, cu 30,8‰, ţările avansate aflându-se toate sub 10‰. Speranţa de viaţă: România – 71 de ani (ultimul loc în Europa, alături de U.R.S.S.). Condiţiile sociale se dovedesc chiar mai proaste decât nivelul economic, aşa

încât indicatorul sintetic al dezvoltării umane plasează România pe ultimul loc în Europa, după Albania. Superindustrializata Românie semăna de minune cu o ţară subdezvoltată din Lumea a Treia. De remarcat că şi procentul de urbanizare, rezultat al unui proces aparent spectaculos, aşază România tot în urma celorlalţi. În 1987, mediul urban al ţării cuprindea 51,5% din populaţie, în timp ce, în 1986, Bulgaria înregistra 65,5% populaţie urbană, Ungaria 58,9%, Cehoslovacia 74,3%.{67} România a ieşit din comunism ca ţara europeană cu cel mai ridicat procent de populaţie rurală, şi aşa a rămas până astăzi.

Sigur, şi România de dinainte de comunism se afla tot la coada clasamentelor europene. Comunismul promisese însă să urce ţara pe culmi de prosperitate. Or, comparativ cu ceilalţi, rezultatul era zero (dacă nu de-a dreptul cu minus). O jumătate de secol de eforturi, de chin, de sacrificii: pentru nimic!

XIII.
„Dacă demolăm tot Bucureştiul, va fi frumos”

Comunismul a însemnat un proces accelerat de industrializare şi urbanizare. În consecinţă, aspectul oraşelor s-a modificat, piesa principală a peisajului urban devenind blocul de locuinţe, multiplicat la nesfârşit, în nenumărate cartiere. De altfel, în întreaga lume modernă, o parte din populaţie s-a înghesuit în asemenea imobile. Doar că nimeni în lumea occidentală n-a pretins că acestea ar fi condiţiile ideale de locuit şi, cu atât mai puţin, că respectivele cartiere ar fi de o frumuseţe răpitoare. Ele corespundeau însă perfect atât modului de viaţă, cât şi esteticii şi simbolisticii comuniste. Mici apartamente similare în interior, iar în afară, o înşiruire ordonată şi uniformă. Asemenea ansambluri erau mândria regimului: iată ce a reuşit comunismul să înfăptuiască!

Nu Ceauşescu a inventat noul peisaj urban. Dar, ca în toate, dacă nu a inventat nimic, a înţeles să ducă totul la desăvârşire. Într-o primă fază, noul urbanism a evitat, de regulă, să afecteze nucleul istoric al oraşelor. S-a demolat şi s-a construit în special în zonele periferice sau acolo unde vechile construcţii erau de mai mică valoare. Cu unele excepţii, desigur. Ansamblul „Sălii Palatului” din Bucureşti, situat în zona ultracentrală a Capitalei, s-a realizat în jurul anului 1960 (foarte lăudat atunci; în fapt, cu o înfăţişare destul de modestă). Oraşe precum Piatra-Neamţ, Suceava, Piteşti s-au „reconstruit” în bună măsură înainte de Ceauşescu. Odată cu el, procesul s-a intensificat, iar din 1977 s-a generalizat, „schimbarea la faţă a ţării” devenind marea obsesie a liderului suprem.

Momentul declanşator al demolărilor generalizate a fost cutremurul din 4 martie 1977, care a răvăşit numeroase oraşe, în primul rând Capitala, şi mai ales zona centrală a acesteia. Pe Ceauşescu l-a fulgerat un gând: dacă tot trebuie să reconstruim, atunci să o facem până la capăt. Să aşezăm un nou Bucureşti în locul celui vechi! A spus-o răspicat într-o şedinţă a Comitetului Politic Executiv al Comitetului Central al Partidului (din 30 martie 1977): „Să ştiţi că dacă demolăm tot Bucureştiul, va fi frumos”.{68} S-a ţinut de cuvânt cu demolarea; în ceea ce priveşte „frumuseţea”… după gusturi. Mai întâi de toate

trebuia înălţat un nou Centru. În acest scop, alegerea a căzut asupra celei mai pitoreşti zone din vechiul Bucureşti, singura cu relief ceva mai accidental (Dealul Arsenalului), presărată cu case tradiţionale în cele mai diverse stiluri, cu grădini, biserici şi mănăstiri… Au fost rase peste 9.000 de clădiri, pe o suprafaţă de 450 de hectare. Mai mult chiar, au dispărut şi colinele, iregularităţile de relief: totul a fost aplatizat! În mijloc s-a înălţat gigantica Casă a Poporului (astăzi Palatul Parlamentului), cel mai mare palat de pe întreaga planetă, construcţie începută în 1984 şi încă neterminată pe deplin în momentul prăbuşirii regimului. Din faţa Palatului porneşte Bulevardul, numit pe atunci „Victoria Socialismului", lung de câţiva kilometri şi o idee mai lat decât Champs-Elysée, faimosul bulevard parizian. În apropiere, Piaţa Unirii a fost la rându-i complet demolată şi reconstruită (dispărând, printre alte clădiri, şi istoricul Spital Brâncovenesc). Jocul demolărilor şi al noilor construcţii a cuprins şi alte părţi ale Capitalei, precum strada Ştirbei Vodă, unde s-a ridicat (neterminată până astăzi şi complet abandonată) monumentala clădire a ceea ce ar fi trebuit să fie Muzeul de Istorie Naţională.

Dacă tot se refăcea întreg ţesutul urban, ocazia era ideală şi pentru realizarea altui obiectiv: eliminarea bisericilor din peisaj. 20 de biserici au fost demolate în Bucureşti – cele mai multe dintre ele, pe lângă funcţia lor religioasă, fiind şi monumente istorice – în intervalul 1977–1989. Altele au fost „acoperite" cu blocuri, în aşa fel încât să nu se mai vadă. Iar opt biserici, ameninţate cu demolarea, au fost pur şi simplu „translate", pe zeci sau sute de metri, pentru a fi şi ele ascunse în spatele perdelei de blocuri.{69} Aşa s-a întâmplat cu Biserica Mihai Vodă, aflată în mijlocul mănăstirii ridicate de Mihai Viteazul, devenită sediu al Arhivelor Statului, principalul monument simbolic al vechiului Bucureşti. N-a folosit la nimic nici măcar faptul că Mihai Viteazul era eroul preferat al lui Ceauşescu. Cine-l pusese să construiască biserici şi mănăstiri? (Astăzi, biserica poate fi „descoperită" printre blocuri, la aproape 300 de metri distanţă de amplasamentul originar; mănăstirea, firește, a dispărut.)

Bucureştiul a dat semnalul unui război total împotriva vechilor alcătuiri urbane. Istoricul Dinu C. Giurescu, care s-a ocupat îndeaproape de această campanie furibundă, apreciază că nu mai puţin de „29 oraşe au fost dărâmate în proporţie de 85–90% şi refăcute cu imobile tip" (câteva înainte de 1977, dar marea majoritate după acest an). În Moldova: Suceava, Botoşani, Iaşi, Roman, Piatra-Neamţ, Bacău, Bârlad, Vaslui, Tecuci, Focşani, Galaţi; în Muntenia: Râmnicu Sărat, Mizil, Buzău, Ploieşti, Piteşti, Slatina, Craiova, Râmnicu-Vâlcea, Giurgiu, Slobozia, Călăraşi; în Dobrogea: Medgidia, Tulcea, Constanţa, Mangalia; în Transilvania: Baia Mare. Alte 37 de oraşe, începând cu Bucureştiul, au fost afectate într-o proporţie ceva

mai mică, dar suficient de mare ca să le desfigureze.{70} Niciun oraş nu a scăpat îndemn. E cât se poate de clar că idealul lui Ceauşescu era să înlăture complet pecetea trecutului, să construiască o ţară cu înfăţişare exclusiv comunistă. Dacă ar mai fi avut vreo zece ani la dispoziţie, cu siguranţă că nu mai rămânea mare lucru din vechiul Bucureşti.

De la abuzul dărâmării oraşelor, s-a ajuns spre sfârşit la ceea ce părea a fi o autentică manifestare de nebunie: proiectul desfiinţării satelor! În *Scânteia*, ziarul oficial al Partidului, apărea, la 4 martie 1988, extravaganta cuvântare a lui Ceauşescu pe această temă. „Să reducem în mod radical numărul de sate", spunea el, de la circa 13.000 în prezent, la cel mult 5–6.000, iar satele rămase să se grupeze în jurul unor centre sau oraşe agroindustriale (ar fi fost un număr de 558 în întreaga ţară). Asta însemna, evident, deplasarea locuitorilor, distrugerea vechilor aşezări şi reaşezarea oamenilor în localităţi de tip „semiurban". Operaţiunea trebuia să se încheie în anul 2000. Urmau să se lichideze astfel deosebirile dintre oraş şi sat, explica Conducătorul, câştigându-se, desigur, şi teren suplimentar pentru agricultură.

Proiectul, din fericire, n-a căpătat decât un început de aplicare, în principal în câteva sate din apropierea Bucureştiului. Ţăranii au ajuns să locuiască într-un soi de blocuri, lipsite, fireşte, de canalizare. Şi-au adus cu ei şi animalele, să pască printre frumoasele construcţii. N-a mai fost din fericire timp pentru implementarea măreţei idei; vor fi determinat o anume ezitare şi protestele internaţionale care au izbucnit de pretutindeni. Nu se protestase atunci când fuseseră distruse oraşele, unul după altul, dar satele, asta părea prea de tot!

Iată câteva documente sugestive privind reacţia britanică la extravagantul plan. O scrisoare a lui Geoffrey Howe, secretar de stat pentru afaceri externe, către omologul său român: „Guvernul britanic nutreşte temeri că distrugerea unei jumătăţi din satele existente în România şi mutarea forţată a locuitorilor acestora, aşa cum se are în vedere, vor conduce la violări serioase ale drepturilor fundamentale ale omului. O astfel de acţiune ar constitui o încălcare a articolului 12 al Convenţiei internaţionale cu privire la drepturile civile şi politice. În plus, apare probabil că aceste distrugeri vor aduce pagube ireparabile unor aspecte ale moştenirii culturale şi arhitecturale pe care le are Europa în comun… Pot să vă asigur că, în cazul în care aceste temeri se vor materializa, reputaţia internaţională a României va avea mult de suferit".{71}

Pe de altă parte, ambasadorul Marii Britanii în România atrăgea atenţia că o biserică din Sângeorgiu de Pădure era „ameninţată cu distrugerea ca urmare a politicii de sistematizare a guvernului român. Între această biserică şi familia regală britanică există o legătură, întrucât contesa Claudine Rhedey, străstrăbunică a Majestăţii Sale

Regina, este îngropată acolo. O altă legătură se referă la aceea că regina Maria, bunica Majestăţii Sale Regina, a contribuit la restaurarea acelei biserici în 1935”.{72}

Ca răspuns, avem o notă a lui Ion Cumpănaşu, preşedintele Departamentului Cultelor. Rezultă că, într-adevăr, un sat al comunei Sângeorgiu de Pădure urma să fie demolat, pentru a face loc unei amenajări hidrotehnice. În ceea ce priveşte însă biserica reformată invocată de britanici, aici ar fi fost o confuzie. Aceasta nu va fi în niciun fel afectată. Vor fi demolate doar bisericile ortodoxă, catolică şi unitariană!{73}

Dărâmarea ţării şi reconstrucţia ei potrivit unui plan cu totul diferit nu au fost, aşa cum s-ar părea, simplul rod al unei fantezii maladive, îşi aveau originea în cea mai pură ideologie, sau mitologie, comunistă. Asta şi-a dorit comunismul să fie: o lume nouă sub toate aspectele: o societate nouă, alcătuită din oameni noi, şi un mediu înconjurător nou. Cum ar fi arătat o societate comunistă cufundată într-un peisaj care n-ar fi corespuns deloc comunismului? Doar că Ceauşescu, sigur pe sine şi excesiv cum era, şi cu cultura strict limitată la manualul de comunism, a mers mai departe decât alţii, fără compromisuri de niciun fel, până în pânzele albe, până şi-a frânt gâtul. Încurajat pe deasupra de servilismul celor din jur şi de pasivitatea unei întregi naţiuni.

XIV.
De la Burebista la Ceauşescu: manipularea prin istorie

Pe măsura ce România lui Ceauşescu se îndepărta, se rupea de trecutul său, istoria era tot mai intens valorizată şi pusă la lucru. Nu părea a fi nicio contradicţie între actualizarea (forţată) a lui Mihai Viteazul şi demolarea mănăstirii Mihai Vodă din Bucureşti. Epoca ceauşistă a fost şi o colosală (şi în bună măsură reuşită) manipulare prin istorie. Abilitatea propagandiştilor şi a istoricilor „de serviciu" a constat în recuperarea efectivă a celei mai mari părţi din tradiţionalul discurs naţional, pus însă în slujba regimului şi mai exact a liderului suprem.{74}

S-au definit şi câteva trăsături fundamentale – şi constante – ale istoriei româneşti. Acestea erau vechimea, unitatea, continuitatea şi lupta pentru independenţă. Românii apăreau ca unul dintre cele mai vechi popoare ale Europei (dacă nu chiar cel mai vechi), cu un teritoriu predestinat, care le-a aparţinut din timpuri imemoriale. Ar fi existat astfel dintotdeauna o România… în ciuda faptului că în realitate n-a existat, până la 1859, aşadar până într-o epocă destul de recentă. Însă statul dac al lui Burebista ce era altceva dacă nu o primă formă a României de astăzi, acoperind perfect toate hotarele actuale (şi chiar mai mult decât atât)? Fragmentarea ulterioară a teritoriului e doar aparentă. În urma retragerii stăpânirii romane (sfârşitul secolului al III-lea) ar fi rămas aici – afirmă, fără teamă de ridicol, *Programul* Partidului, publicat în 1974 – nici mai mult, nici mai puţin decât un *stat neorganizat* (constatare care, pe lângă contribuţia la istoria românească, aduce un punct de vedere insolit şi în materie de teorie politică, statul îndeobşte fiind considerat a fi ceva *organizat)*. Apoi, odată ce apar principatele medievale, unitatea se manifestă din plin (prin însuşi faptul existenţei unor ţări separate!). Mihai Viteazul devine marele unificator (al unui teritoriu românesc care oricum era destul de unificat). Nu mai e voie să se spună că voievodul ar fi cucerit Transilvania şi Moldova; nu le-a cucerit (căci nu poţi cuceri ceva ce-ţi aparţine), le-a „unificat". De altfel, se procedează şi la o schimbare de titulatură: Ţara Românească ajunge să fie numită Ţara Românească a Munteniei, Moldova, Ţara Românească a Moldovei, iar Transilvania,

aţi ghicit, Ţara Românească a Transilvaniei. Dar, pentru a pune unitatea cât mai bine în evidenţă, se recomandă, şi ajunge chiar să se impună, renunţarea la luarea în considerare a diviziunilor istorice. România este şi a fost una. Se interzice la un moment dat să se mai scrie istorii regionale. Aşa că nici ungurilor nu fi se poate răspunde cu o lucrare similară, atunci când publică, din perspectiva lor (deloc convenabilă pentru punctul de vedere românesc), o *Istorie a Transilvaniei*. Românii nu mai puteau produce o asemenea istorie, deoarece se ajunsese la concluzia că Transilvania de fapt nu există. Nu exista decât România. „Dar şi bulgarii se agită în chestiunea Dobrogei", remarcă cineva la o „consfătuire ideologică". „Ce facem?" „În orice caz, răspunde puţin încurcat unul dintre responsabilii politici ai istoriei, nu vom scoate şi noi o *Istorie a Dobrogei*. Poate ceva în genul «Românii din sud-estul ţării»."{75} Nici Dobrogea nu mai exista! În sfârşit, lupta pentru independenţă este o constantă; românii au luptat fără încetare, au în ei vocaţia independenţei…

Manipularea e atât de groasă, încât e de mirare că a fost atât de puţin luată în seamă. Cauza principală a receptării favorabile a atâtor abuzuri de interpretare stă în faptul că discursul naţional e de felul lui seducător, şi era cu atât mai seducător în cazul românesc cu cât venea după campania de batjocorire a valorilor naţionale din anii '50. S-a tratat un exces prin alt exces. De altfel – nu o voi repeta la nesfârşit românii suferă de teribile frustrări. Le face plăcere să audă, măcar din când în când, ca sunt un popor vechi, mare şi puternic, care a lăsat urme în istoria lumii.

Altminteri, e cât se poate de transparent faptul că proclamarea obsesivă a *unităţii* conducea direct la imperativul unităţii întregului popor în jurul Partidului şi al Conducătorului. Aceasta ar fi fost – o „dovedea" istoria – o adevărată vocaţie a românilor, care, în momentele cruciale, au înţeles să gândească toţi la fel şi să acţioneze în aceeaşi direcţie. Cum ar fi putut moldovenii să nu agreeze „unirea" lui Mihai Viteazul? (Deşi ştim bine că nu au agreat-o.) La fel, independenţa. Politica de independenţă naţională promovată de Ceauşescu era pur şi simplu actualizarea şi încununarea unei aspiraţii permanente, începând cu statul dac şi continuând cu principatele medievale…

Marile personalităţi ale trecutului priveau şi ele în direcţia liderului suprem. Cu admiraţie, fireşte. Au fost puse în scenă şi întâlniri, în cadru de epocă fastuos, dacă nu chiar cu eroii autentici, cel puţin cu actori care le interpretau rolul. Toţi, laolaltă, îl legitimau pe Ceauşescu, care apărea ca o „sumă" de regi daci şi de voievozi. Paroxismul s-a atins prin comemorarea, în 1980, a 2050 de ani de la constituirea statului dac, „centralizat şi independent" (evident!), sub conducerea lui Burebista. Un eveniment, pur şi simplu, fabricat, mai

întâi fiindcă e ridicol să comemorezi indiferent ce la 2050 de ani (decent ar fi să aştepţi să se împlinească 2500, dar Ceauşescu nu dispunea de atâta timp), iar apoi nici măcar acest bizar interval nu corespundea cu nimic, fiindcă nimeni nu ştie de fapt când s-a constituit statul dac sau când a început domnia lui Burebista. Ceauşescu a vrut să fixeze bornele unei istorii măreţe: de la Burebista la el însuşi.

Cum se vede, apelul la daci devenea tot mai insistent (comuniştii întâlnindu-se în acest punct cu extrema dreaptă a anilor ’30–40). Faţă de cuceritorii romani, veniţi la un moment dat, dacii reprezentau elementul autohton, factorul de permanenţă. Un întreg curent în istoriografia românească, cu puternice conexiuni politice (Institutul de Istorie a Partidului, „istoricii” militari, din jurul lui Ilie Ceauşescu), s-a străduit să-i evacueze pe romani şi să-i promoveze cât mai tare pe daci. O minte înfierbântata (printre istoricii de partid) venise chiar cu ideea ca România să-şi schimbe numele în Dacia! S-au reactualizat interpretările fantasmagorice ale lui Nicolae Densuşianu *Dacia preistorică*, 1914), potrivit cărora nu românii ar fi fost urmaşii romanilor, ci romanii înşişi, ca şi alte popoare înrudite, ca de altfel întreaga civilizaţie a continentului, dacă nu a lumii întregi, ar fi pornit din Dacia.

Recuperarea trecutului avea, firește, limitele ei. În ceea ce privește personalităţile, seria care conducea la Ceauşescu se încheia cu Alexandru Ioan Cuza. După domnitorul Unirii ar fi urmat regii (Carol I, Ferdinand…), care nu aveau însă ce căuta în panteonul comunist. Nu puteau fi recuperaţi nici Brătienii, nici liderii ardeleni de la 1918, în frunte cu Iuliu Maniu… Prea nu se asortau cu comunismul. S-a dat la un moment dat şi o indicaţie precisă: portretele personalităţilor expuse în şcoli, universităţi sau în alte instituţii trebuiau să se oprească, cronologic, la Cuza. Urma un interval liber, tocmai bun pentru a-l pune în evidenţă pe cel care i-a depăşit pe toţi.

Tot în anii aceştia s-a inventat şi protocronismul. Ideea era că românii au realizat, în toate domeniile, o mulţime de lucruri, înaintea altora. Departe de a avea o istorie şi o cultură întârziate, au fost deschizători de drumuri. E interesant de constatat cât de mult seamănă campania protocronistă românească cu afirmarea, în vremea lui Stalin, a nesfârşitelor priorităţi ruseşti şi sovietice (când aproape tot ce se gândise şi se inventase în lume se considera a fi operă rusească).

Ar fi greşit totuşi să ne închipuim că toată lumea cânta exact aceeaşi arie. Am spus deja că disciplinarea ideologică întreprinsă în epoca Ceauşescu n-a mai putut să întoarcă lucrurile la o formulă de exprimare uniformă. În materie de istorie, distincţia s-a precizat între profesioniştii şi „activiştii” domeniului. Profesioniştii, care au făcut şi

ei nu puţine concesii, fără să iasă la rândul lor din concepţia tradiţional-naţională despre istorie, fiindcă acesta era fondul istoriografiei româneşti, au refuzat totuşi scenariile aberante susţinute de istoricii „politici", precum originea curat dacică a poporului român şi a limbii române. Din această pricină a eşuat complet şi marele tratat de istorie, plănuit să apară, în zece volume, între 1975 şi 1980, pentru a fi pus pe masa Congresului Internaţional de Ştiinţe Istorice (desfăşurat la Bucureşti, în august 1980), împreună cu o versiune prescurtată, în câteva limbi de circulaţie. „Tratatul" s-a împotmolit de la bun început, la primul volum, din imposibilitatea de a se ajunge la un acord în problema fundamentală a formării poporului român şi a limbii române. Avea să-i ţină locul într-un fel, dar pe partea cealaltă a interpretărilor, *Istoria militară a poporului român* (cu ambiţii de istorie totală, în versiune militarizată), scoasă de grupul din jurul lui Ilie Ceauşescu (cu atragerea unor profesionişti, dispuşi la compromisuri şi mai puţin temători că s-ar compromite) şi apărută în şase volume, între 1984 şi 1989. Invadarea trecutului de către militari ultranaţionalişti şi purtători de teorii extravagante nu era un semn bun, şi nu doar pentru istorie, ci şi pentru viitorul României.

XV.
O mică mare putere mondială

S-a mai întâmplat ceva extraordinar în vremea lui Ceauşescu: România a devenit unul dintre principalii actori ai politicii internaţionale. Cu mult deasupra dimensiunilor ţării şi a importanţei ei reale.

Punctul de plecare se află în întorsătura anului 1964. România îşi proclamă independenţa şi se deschide spre Occident şi spre celelalte zone ale lumii, fără să iasă totuşi din sistemul ţărilor comuniste (organizaţia economică C.A.E.R., Pactul de la Varşovia). Independenţa aceasta „relativă" e afirmată de Ceauşescu în chip spectaculos în august 1968, în momentul dramatic al invadării Cehoslovaciei.

Ţara ajunge astfel într-o poziţie unică, dobândind o capacitate de negociere fără egal. Dacă s-ar fi desprins complet de Moscova şi de sistemul comunist, ar fi fost mai puţin interesantă pentru Occident. Aşa cum ajunsese acum, la mijloc de drum între polii de putere, se înfăţişa ca un element de legătură preţios în orice negociere. Oriunde apărea o falie în lume, Ceauşescu era prezent şi îşi oferea bunele servicii. Aşa s-a situat România, mai întâi între Uniunea Sovietică şi China, giganţii comunişti învrăjbiţi; apoi, fireşte, între lagărul sovietic şi lumea occidentală; şi nu mai puţin între Israel şi ţările arabe, fiind singurul stat din Pactul de la Varşovia care nu a rupt raporturile diplomatice cu Israelul în urma „războiului de şase zile" din 1967. Ani de zile, România a fost singura ţară din lume care se putea mândri că întreţine bune raporturi cu absolut toată lumea, ceea ce o plasa în poziţia mediatorului ideal (valorificată din plin, de pildă, în negocierile arabo-palestiniene). Pe lângă raporturile tot mai intense cu Occidentul, e de remarcat extinderea prezenţei şi influenţei româneşti în Lumea a Treia, printre ţările sărace, în „curs de dezvoltare", cărora părea că le oferă un exemplu viabil de dezvoltare economică şi de neatârnare politică.

Multă vreme, Occidentul şi-a făcut iluzii sau a închis ochii cu bună ştiinţă în faţa realităţilor româneşti; fapt este că desprinderea României de blocul sovietic s-a oprit la jumătate de drum, iar evoluţiile interne ale ţării au mers exact în sens invers faţă de valorile

promovate de occidentali. România lui Ceauşescu nu a fost Cehoslovacia lui Dubcek. Nu prin exemplul dat de România, în orice caz, avea să se transforme sistemul comunist. Aşa se explică faptul că, atunci când n-a mai fost nevoie de el, şi în condiţiile degradării accentuate a situaţiei interne, occidentalii l-au abandonat pe Ceauşescu la fel de prompt precum îl adoptaseră cu două decenii înainte.

La capitolul „vizite în străinătate", Ceauşescu a doborât toate recordurile. Dacă, în primii ani după 1965, înţelege să-şi împartă acest domeniu cu prim-ministrul Ion Gheorghe Maurer şi cu alţi responsabili guvernamentali, începând din 1970 monopolizează tot ce înseamnă vizită oficială: uneori singur, în cele mai multe rânduri însoţit de Elena Ceauşescu. S-au succedat astfel, între 1970 şi 1989, aproximativ 150 de vizite prezidenţiale, fără discriminare, în mai toate ţările lumii: comuniste, occidentale sau din Lumea a Treia. Mai-marii lumii l-au tratat cu toată consideraţia, ca pe unul de-ai lor. Printre „trofeele" obţinute, se numără vizita în România a generalului Charles de Gaulle, în mai 1968 (legendarul om de stat francez căutând să-l împingă pe Ceauşescu pe calea independenţei), vizita lui Richard Nixon (prima a unui preşedinte american în România), în 1969, ca şi a preşedintelui Gerald Ford, în 1975. Ceauşescu însuşi şi Elena Ceauşescu sunt primiţi la Casa Albă de Richard Nixon, în 1973, şi de Jimmy Carter, în 1979; principala lovitură de imagine a fost dată însă în 1978, când cuplul prezidenţial a fost primit în Marea Britanie de regina Elisabeta II, găzduit la palatul Buckingham şi plimbat în caleaşca regală!

Multiplele contacte la cel mai înalt nivel au fost de natură să satisfacă vanitatea micului ucenic de cizmar ajuns egalul mai-marilor lumii (ca şi pe aceea a semianalfabetei academiciene). Nu puteau să nu impresioneze şi pe foarte mulţi români, răzbunându-le complexele de ţară mică şi neînsemnată. În ordinea mai practică a lucrurilor, au avut însă şi un deloc neglijabil efect economic, facilitând obţinerea de credite şi tehnologie din Occident şi deschizând, cu deosebire în Lumea a Treia, pieţe de aprovizionare şi de desfacere.

Ceauşescu lăsa impresia (cel puţin celor uşor de impresionat) că e pe cale de a transforma mica Românie într-un fel de mare putere a lumii.{76} Cu o demografie şi o economie în plin avânt, ţara „creştea", fără încetare. De fapt dintotdeauna – potrivit noilor versiuni istoriografice – românii au jucat un rol de seamă în istoria lumii, atât ca forţă politică, cât şi ca făuritori de civilizaţie. Comunismul ceauşist le-a descoperit şi o capacitate militară pe măsură, prin lansarea conceptului de „război al întregului popor", trăsătură permanentă (toate fiind la români permanente şi în deplină continuitate) a strategiei de apărare autohtone, de la dacii lui Burebista, trecând prin principatele medievale, până la România comunistă. Armata

românească a secolelor XV-XVI ar fi fost de 114.000 de oameni, sau chiar de 120.000 până la 140.000, potrivit *Istoriei militare a poporului român*, care adună date rezultate din calcule obscure, prefăcându-se a nu şti (ce să-i faci: „caracterul unitar") că nu exista pe atunci o Românie, iar Transilvania, socotită la „forţele româneşti", aparţinea în realitate Ungariei. Dar rezultatul aşa iese: Ungaria (o mare putere regională în epocă), 14.000 de luptători, inexistenta România, de zece ori mai mulţi, aşadar de zece ori mai puternică. Cât despre situaţia prezentă, în caz de război, după estimările lui Ilie Ceauşescu, România, mobilizând „întregul popor", ar fi putut alinia o armată cu efective cuprinse între 4.680.000 şi 6.254.000 de oameni, mai mult probabil decât americanii sau sovieticii; eventual, doar China ar fi întrecut-o.{77}

Nu visase Cioran la o Românie cu populaţia Chinei şi destinul istoric al Franţei? Iată că visul lui începea să se materializeze.

Nimeni n-a spus-o atât de convingător ca Dan Zamfirescu (exemplu tipic de intelectual fascinat de măreţia ceauşistă a României): „România a fost, incontestabil, de la «Declaraţia din aprilie 1964», şi până la revoluţia din Decembrie 1989, a patra putere politică a lumii, după Israel (statul şi etnia universal răspândită), S.U.A. şi U.R.S.S."{78} Odată ce e incontestabil, nici nu mai avem ce discuta. Dacă Israelul este prima putere, de ce n-ar fi şi România a patra?

Cum totul în comunismul românesc e paradoxal şi contradictoriu, spectaculoasa deschidere internaţională de la nivelul de sus s-a reflectat, la nivelul obişnuit al populaţiei, printr-o închidere la fel de accentuată. Oamenii trebuiau feriţi de contactul direct cu „ceilalţi", care ar fi putut conduce la o periculoasă contaminare ideologică. De la un an la altul, condiţiile de acordare a vizelor de ieşire din ţară se înăspresc, iar persoanele cu „rude în străinătate" (inclusiv în ţările cu regim comunist) sunt privite cu tot mai multă suspiciune şi neadmise sau îndepărtate din locurile şi funcţiile sensibile. Pentru mulţi români, „străinătatea" apare aidoma unui tărâm mitic, care atrage cu forţa de seducţie a fructului oprit. Într-o Românie „insularizată", „ceilalţi" capătă, în bine sau în rău, sau şi în bine, şi în rău, tot mai accentuate trăsături de alteritate.

XVI.
Biserica

Cooperarea „armonioasă” dintre statul comunist şi Biserica Ortodoxă Română exprimă un alt paradox românesc. Desigur, credinţa religioasă trebuia să dispară cândva în comunism… dar până acolo mai era cale. Constituţiile succesive (din 1948, 1952 şi 1965) garantau libertatea cultelor, însă împiedicau educaţia religioasă, şcoala fiind despărţită de Biserică şi nicio confesiune neavând dreptul să întreţină alte instituţii de învăţământ decât cele destinate formării personalului de cult (după cum, evident, nici ore de religie nu se mai făceau în şcoli). Regimului îi era însă „permis” să practice o intensă propagandă zisă ateist-ştiinţifică (cu rezultate până la urmă modeste, dacă nu chiar inexistente); iar pe Ceauşescu l-am văzut dărâmând bisericile una după alta, anticipând astfel decorul urban laicizat al României comuniste de mâine.

Toate confesiunile, toate Bisericile au avut de pierdut în comunism; li s-au luat proprietăţile, şcolile, li s-a îngrădit prezenţa în mijlocul societăţii. Pierderea absolută a suferit-o Biserica Greco-Catolică, desfiinţată pur şi simplu în 1948 şi „trecută” la Biserica Ortodoxă; toţi episcopii ei şi mare parte dintre preoţi, care n-au acceptat să-şi lepede confesiunea, au fost întemniţaţi. Toate cultele au plătit un tribut închisorilor; se consemnează un număr de 1.725 de preoţi ortodocşi arestaţi, cifră, evident, impunătoare{79}. Multe mănăstiri ortodoxe au fost desfiinţate; de la 6.420 de călugări şi călugăriţe în 1959, numărul lor scade la 1.814 în 1966; la 1948, mănăstirile ortodoxe posedau terenuri în suprafaţă de aproape 16.000 de hectare, în 1962 rămăseseră cu puţin peste 1.800. Preoţi ortodocşi erau 15.928 în 1948 şi numai 9.356 în 1962; în Biserica Romano-Catolică, în acelaşi interval, scăderea fusese de la 1.317 la 696.{80}

Totuşi, Biserica Ortodoxă a fost de la început ceva mai bine tratată (sau mai puţin rău).

Primise în 1948 un preţios cadou, prin desfiinţarea rivalei sale, Biserica Greco-Catolică. Patriarhul Justinian Marina, care a păstorit vreme îndelungată (din 1947 până în 1977), ajunsese în fruntea Bisericii propulsat tocmai de comunişti, iar bunele sale raporturi cu

Gheorghiu-Dej erau de notorietate. A putut astfel să intervină, uneori cu oarecare succes, în apărarea unor preoţi arestaţi. În 1956 a obţinut reînfiinţarea a şase seminarii ortodoxe desfiinţate în 1948 (când rămăseseră, pentru pregătirea preoţilor, doar două Institute Teologice). Un raport al Securităţii, din ianuarie 1966, semnalează şi numărul mare de tipărituri care s-a permis Bisericii Ortodoxe (sau la care autorităţile au închis ochii): „În 1953, Patriarhia ortodoxă a primit aprobare pentru tipărirea calendarului de perete pentru anul 1954 în 300.000 exemplare. S-au tipărit însă 623.320 exemplare, fiind facturate doar 300.000. În 1954 a primit aprobarea pentru anul 1955 pentru 300.000 exemplare, s-au tipărit 687.000, facturându-se numai 300.000… În 1958, «cartea de rugăciuni» pentru episcopia Romanului şi alte eparhii s-a tipărit în câte 16–20.000 exemplare, în loc de 10.000 cât avea aprobarea”.{81}

Dacă fiecare cult şi-a avut „rezistenţii” săi, toate şi-au avut şi „colaboraţioniştii”. În Biserica Romano-Catolică, în lipsa unui acord cu Vaticanul privind numirea episcopilor, eparhiile de Iaşi şi Bucureşti au rămas descoperite, fiind conduse decenii de-a rândul de câte un „ordinar substitut”, înlocuitor de episcop, recunoscut de autorităţile române, dar privit cu suspiciune de Vatican. În fruntea arhiepiscopiei de Bucureşti s-a aflat astfel, între 1962 şi 1983, preotul Francisc Augustin, fost deţinut politic, dar devenit informator al Securităţii şi ajuns şi deputat în Marea Adunare Naţională.

Cedările parţiale ale celorlalte culte sunt însă departe de colaborarea masivă la care s-a ajuns între regimul comunist şi Biserica Ortodoxă. Să fim bine înţeleşi: nu sunt în discuţie preoţii consideraţi individual, ci Biserica Ortodoxă ca instituţie, reprezentată prin ierarhii săi.

Cum s-a ajuns la o asemenea cooperare nu e greu de înţeles. Mai întâi, fondul problemei: Biserica Ortodoxă a fost, dintotdeauna, prin tradiţie, respectuoasă faţă de orice regim politic; nici n-a avut vreodată mari ambiţii de implicare în viaţa socială, precum catolicii sau protestanţii. Cât priveşte raporturile specifice cu regimul comunist, chiar dacă a pierdut destul, a şi câştigat, nu mai puţin. „Înghiţirea” Bisericii Greco-Catolice a fost, pentru ortodoxie, un succes istoric. Departe de a eroda credinţa oamenilor, sau cel puţin obiceiurile înrădăcinate care implicau intervenţia Bisericii (botezul, căsătoria, înmormântarea), comunismul, fără să vrea, desigur, a adus Biserica în poziţia de singură alternativă majoră la ideologia oficială. Cert este că Biserica şi credinţa au pierdut mult mai mult teren în permisibilele societăţi occidentale decât în regimurile comuniste atee. Iar în România, în mod special, s-a ieşit din comunism cu o credinţă religioasă neclintită, în marea masă a populaţiei. S-a ieşit şi cu o ţară mult mai ortodoxă decât fusese înainte de comunism: 72,6% ortodocşi

în 1930, aproape 90% la sfârşitul perioadei comuniste, diferenţa explicându-se în mare măsură prin trecerea forţată la ortodoxie a greco-catolicilor – aproape 8% în 1930 – şi prin plecarea masivă din România a cetăţenilor români de alte etnii şi confesiuni: evrei, germani, maghiari… Pentru ortodoxie, un bilanţ deloc rău!

Pe de altă parte, pentru responsabilii comunişti, dacă tot n-aveau încotro şi trebuiau să tolereze credinţele şi manifestările religioase, Biserica Ortodoxă era preferabilă celorlalte. Net majoritară, pur românească şi facă raporturi suspecte în afara teritoriului naţional: tot atâtea calităţi! Catolicii, în majoritate, nu erau etnici români şi, peste toate, ascultau şi de o putere străină: Vaticanul! Reformaţii erau maghiari, iar luteranii, germani, şi ei cu destule legături în afară. Iar neoprotestantii, cu activismul şi prozelitismul lor şi cu multiplele lor raporturi în întreaga lume, exasperau pur şi simplu autorităţile.

La ce putea servi Biserica Ortodoxă? Mai întâi la stăvilirea „celorlalţi". Reprezenta o barieră în calea proliferării cultelor neoprotestante, după cum, în Transilvania, rolul ei era de a nu mai permite reînvierea greco-catolicismului. Pe teme de patriotism, Biserica Ortodoxă şi regimul Ceauşescu se înţelegeau destul de bine, promovând în egală măsură un naţionalism de factură etnicistă. Şi mai era „lupta pentru pace", marota comunismului, slogan fabricat de sovietici în vremea lui Stalin (pentru a-i împinge pe adversarii „imperialişti" în postura neconvenabilă de „aţâţători" la război) şi preluat întocmai de Ceauşescu, care se vedea a fi marele campion al păcii în arena mondială. Cum creştinismul, prin esenţa lui, e o religie a păcii, Biserica era chemată să sprijine sub acest aspect propaganda demagogică a regimului.

Şi mai servea la ceva Biserica Ortodoxă, într-un domeniu foarte sensibil pentru regimul comunist: la divizarea şi manipularea emigraţiei româneşti. Într-adevăr, era greu să convingi de binefacerile comunismului oameni care fugiseră din ţară tocmai pentru a scăpa de comunism;

Biserica însă le putea cultiva nostalgiile româneşti, atrăgându-i în felul acesta spre „patria-mamă". Într-un raport din 1979 referitor la comunităţile religioase ale emigraţiei române, se arăta că acestea „au un rol important în direcţia atragerii emigraţiei pe poziţii de loialitate faţă de patrie". Contribuiau în acest sens şi publicaţiile lor, care cultivau tradiţiile istorice româneşti, inclusiv prin „materiale destinate combaterii propagandei iredentiste maghiare".{82} Cu alte cuvinte, Biserica îi îndemna pe românii emigraţi să facă abstracţie de comunism şi să-şi aducă aminte că sunt români. 27 de comunităţi religioase româneşti risipite în întreaga lume se aflau în 1979 sub jurisdicţia Patriarhiei române (6 dintre ele înfiinţate numai în 1979): în Franţa, Austria, Italia, Germania, Suedia, Belgia, Spania, Elveţia,

Olanda, Israel, Australia, Noua Zeelandă, Venezuela… Personalul lor (câte un preot, eventual şi un cântăreţ) era plătit de Departamentul Cultelor, prin asimilare cu personalul diplomatic (preotul, cu secretarul III de ambasadă, iar cântăreţul cu ataşatul I).{83} Mai era de lucrat în Statele Unite, care, cum se vede, lipseau de pe lista amintită. Funcţionau acolo două eparhii distincte, cea mai importantă dintre ele fiind ataşată Bisericii autocefale americane (preponderent rusească). La Bucureşti, misiunea trasată a fost de a se acţiona în vederea unităţii religioase româneşti pe continentul nord-american, prin influenţarea preoţilor pentru a ieşi de sub jurisdicţia Bisericii autocefale americane şi a reveni sub jurisdicţia Patriarhiei române. Aveau să fie selecţionaţi preoţi, călugări şi teologi „care să fie trimişi în Statele Unite şi Canada la studii, în vizită la rude, sau pentru stabilire, sau pe căi indirecte, fiind instruiţi şi pregătiţi în scopul încadrării lor ulterioare la parohiile vacante din cadrul celor două eparhii”.{84} Nu e cazul să ne mai întrebăm dacă toate astea implicau şi raporturi speciale între Biserica Ortodoxă şi Securitate!

Înalţii ierarhi ortodocşi se comportau ca funcţionari disciplinaţi ai statului român. Mergeau în străinătate cu „mandat”, aşa cum îl vedem în 1979 pe patriarhul Iustin Moisescu, în vizită în Suedia. „Mandatul” îi indică punct cu punct ce are de făcut: va înfăţişa marile înfăptuiri ale regimului, bunele raporturi dintre stat şi Biserică, punând în evidenţă deplina libertate şi egalitate asigurate cultelor, şi, fireşte, va insista asupra luptei pentru pace (cu referire expresă la contribuţia adusă de Ceauşescu).{85}

O conversaţie aproape suprarealistă are loc între mai-marii Bisericii şi Ceauşescu, cu prilejul alegerii ca patriarh a lui Teoctist Arapaşu (în noiembrie 1986).{86} Tonul e dat de alocuţiunea noului patriarh: „Preţuim la cea mai înaltă valoare capacitatea geniului dvs. creator, adevărat făuritor al vieţii noi din ţara noastră, gândirea dumneavoastră, punând pecetea păcii şi a iubirii de patrie pe tot ceea ce zidiţi şi creaţi în scumpa noastră patrie. Fiecare nouă zidire, fiecare lăcaş, fiecare izvor de lumină şi viaţă poartă pecetea gândirii dumneavoastră geniale, a dragostei faţă de popor şi de ţară, poartă pecetea păcii a cărei vocaţie o transmiteţi cu toată dăruirea şi atâta hărnicie în această epocă pe care o trăim cu toţii şi pe care, pe bună dreptate, o numim «Epoca Nicolae Ceauşescu» *. La rândul lui, Ceauşescu îndeamnă la o şi mai mare implicare în lupta pentru apărarea păcii, iar în interior, la fermitate sporită faţă de activitatea diverselor secte religioase. Peste toate, liderul comunist confirmă funcţia naţională a ortodoxiei: „Biserica ortodoxă a fost întotdeauna o biserică care în momentele bune şi rele a mers cu poporul, a mers şi cu crucea şi cu sabia, când a trebuit, a mers cu sabia pentru a apăra independenţa ţării”.

Acest schimb de amabilităţi se petrece în momentul de vârf al campaniei de demolare a bisericilor şi într-o vreme când viaţa oamenilor, cufundaţi în frig, întuneric şi lipsuri de tot felul, devenise insuportabilă. Sunt mai mulţi preoţi care, individual, protestează. Dar nu protestează Biserica, instituţia bisericească, în frunte cu ierarhii săi. Era, totuşi, singura instituţie care ar fi putut schiţa o împotrivire sau putea măcar să îndemne autorităţile la un dram de moderaţie. Nu a făcut-o, iar această complicitate, oricâte scuze sau explicaţii s-ar imagina, rămâne un capitol fără glorie din istoria Bisericii Ortodoxe.

XVII.
România în frig şi întuneric

Comunismul s-a prăbuşit de la sine. Nimeni nu l-a împins din afară în prăpastie. Pur şi simplu, n-a fost în stare să mai funcţioneze. A fost atunci o surpriză de proporţii în întreaga lume, dar, judecând astăzi retrospectiv, mirarea nu e că s-a prăbuşit, ci că a trebuit atâta timp ca să se ajungă aici. De când s-a născut, comunismul era condamnat să dispară. Contravenea naturii umane şi mecanismului firesc al societăţilor. Dacă a mers atâta vreme – cu destule poticneli – este fiindcă a fost obligat să meargă: a fost împins cu forţa. Statul comunist a mobilizat până la ultima picătură resursele naturale şi energia umană. Dar o asemenea mobilizare forţată nu putea să dea rezultate la nesfârşit, în lipsa oricărui stimulent, pe care numai concurenta liberă şi interesul individual, complet dispreţuite, l-ar fi putut aduce. În anii ’80 s-a ajuns la scadenţă, şi nu doar în România, ci în tot sistemul sovietic. Trecerea Occidentului la societatea postindustrială a grăbit degringolada comunismului, care n-a înţeles nimic din noile orientări tehnologice: în loc să-şi restructureze economia (oricum, era incapabil de orice fel de restructurare), comunismul a rămas credincios modelului de secol XIX pe care îl urmase de la bun început. Evident că n-a mai putut face faţă.

Economia şi societatea românească sufereau de toate tarele comunismului, şi nu oricum, ci în forma lor agravată. Se importau în neştire materii prime şi surse de energie, pentru a se alimenta un aparat industrial supradimensionat, care nu servea decât pentru a da iluzia unei economii de mare anvergură. Trebuia exportat cât mai mult ca să se poată importa cât mai mult; din nefericire însă, exporturile începuseră să întâmpine dificultăţi pe pieţele occidentale, din pricina calităţii mediocre a produselor. În unele sectoare s-a ajuns să se producă în pagubă, doar de dragul producţiei. Şi, ca şi cum situaţia n-ar fi fost şi aşa destul de gravă, a intervenit şi accesul de „mândrie naţională” al lui Ceauşescu, obsesia independenţei absolute a României, prin decizia de a se achita cât mai repede şi până la ultimul dolar datoria externă a ţării (vreo 10 miliarde de dolari). România nu mai trebuia să fie datoare nimănui. Asta poţi s-o faci –

dacă nu eşti prea inteligent (fiindcă de fapt n-are rost s-o faci) – în condiţiile unui ritm înalt de creştere; dar cum să te apuci de aşa ceva când economia dă semne de oboseală? În consecinţă, s-au redus la minimum importurile (ceea ce a afectat şi mai mult o industrie bazată în mare măsură pe importuri) şi s-au forţat la maximum exporturile, exportându-se orice putea fi vândut, inclusiv bunuri de consum şi alimente necesare populaţiei. Între timp, marile construcţii, menite să schimbe înfăţişarea ţării, mergeau înainte, în ritm accelerat, înghiţind şi ultimele resurse. În aceste împrejurări, după 1980, condiţiile de viaţă s-au înrăutăţit constant, iar din 1985, în ultimii cinci ani de comunism, viaţa a devenit de-a dreptul insuportabilă (în mediul urban încă în şi mai mare măsură decât în cel rural, unde oamenii se mai descurcau cu modestele resurse ale gospodăriei proprii). Magazinele alimentare se goliseră (nu e o figură de stil, erau goale în sensul strict al termenului), iar când se aducea câte ceva, sau doar se zvonea că ar putea să se aducă, se formau în faţa lor cozi nesfârşite. Jumătate de an, oamenii tremurau în blocuri sau la locul de muncă, fiindcă nu se mai dădea aproape deloc căldură; dormeau, sub plapumă, îmbrăcaţi, eventual şi cu cojocul pe ei. Se făcea şi economie de curent electric, aşa că şi lumina se oprea, de preferinţă în cursul serii; ore în şir, în diversele localităţi şi, e drept, numai câte o oră la Bucureşti. Când mergea curentul, se putea privi la televizor, însă exclusiv între orele 8 şi 10 seara; rămăsese un singur canal şi programul se restrânsese la două ore. Începea cu *Telejurnalul* de seară, axat în principal pe agenda soţilor Ceauşescu şi pe diversele înfăptuiri ale socialismului, continua, eventual, cu un scurt program artistic, de cântece şi recitări patriotice, apoi cu un film, sau mai bine zis, din lipsă de timp, cu o jumătate de film, cealaltă jumătate putând fi vizionată în seara următoare, şi se încheia în grabă (ce repede trec două ore) cu *Telejurnalul* de noapte, care relua ştirile transmise cu puţin timp înainte. Mulţi români renunţaseră să mai urmărească un asemenea program şi îşi făcuseră diverse instalaţii pentru a avea acces la posturi din afara României. Cei din vestul ţării, mai norocoşi, îi puteau „prinde” pe sârbi sau pe unguri, cu emisiuni ceva mai occidentalizate, ieşenii se mulţumeau cu Chişinăul, iar bucureştenii priveau peste Dunăre, în Bulgaria; după câţiva ani de asemenea vizionări, mulţi dintre locuitorii Capitalei ajunseseră să se descurce binişor în bulgăreşte!

Ca şi cum deteriorarea condiţiilor de trai n-ar fi fost de-ajuns, regimul devenise tot mai abuziv şi mai sâcâitor. Militarii, studenţii, elevii erau mobilizaţi pentru diverse munci „patriotice”, evident fără plată (şcolile şi facultăţile participau toamna, săptămâni la rând, la culesul recoltei). În universităţi, încă de la sfârşitul anilor ’70, se introduseseră din nou forme de discriminare, care aminteau de prima perioadă a comunismului; mai precis, facultăţile cu profil politico-

ideologic (inclusiv Istoria, ca să dau un exemplu care îmi e mai bine cunoscut) nu-i mai primeau pe candidaţii cu diverse „tare” sociale: rude în străinătate, condamnări în familie, copii de preoţi… Tipăriturile erau tot mai strict controlate, în ciuda faptului că cenzura (Direcţia Presei) fusese desfiinţată în 1977; în pura logică comunistă, dispariţia cenzurii însemna însă şi mai multă cenzură, aceasta trecând mai întâi în responsabilitatea redacţiilor sau editurilor, cu timpul adăugându-se şi un control mai minuţios al textelor şi înregistrărilor din partea Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste (echivalentul Ministerului Culturii) şi Secţiei de presă a Comitetului Central al Partidului.

Un amuzament suplimentar pentru intelectuali a fost controlul maşinilor de scris. Acestea se verificau an de an, pentru a fi se identifica „amprentele” (de teama manifestelor, a textelor clandestine). Posesorii unei asemenea aparaturi suspecte trebuiau să le ia în braţe şi să meargă cu ele la secţia de miliţie, unde, sub supravegherea unor miliţieni nu foarte prietenoşi, erau puşi să copieze nesfârşite şiruri de fraze şi de semne.

Sunt doar câteva exemple, dintr-o politică de hărţuire permanentă. În materie de a-i scoate pe oameni din sărite, regimul dovedea o imaginaţie inepuizabilă. Era un cerc vicios: cu cât motivele de iritare se accentuau, cu atât autorităţile, în loc să scadă presiunea, recurgeau la tracasări suplimentare. Asta în vreme ce până şi la Moscova, unde Gorbaciov îşi lansase „perestroika”, bătea un vânt de schimbare. În felul lui, Ceauşescu avea dreptate: simţea că orice „slăbiciune” reformatoare ar produce fisuri iremediabile, conducând la disoluţia regimului (exact ce s-a întâmplat cu Gorbaciov). În fapt, sistemul comunist era oricum condamnat; fie cu reforme, din pricina efectului reformelor, fie fără reforme, din pricina lipsei acestora!

Semnele de nemulţumire s-au înmulţit, însă tot puţine au rămas, şi mai ales izolate, fără un ecou semnificativ în masa societăţii: greva minerilor din Valea Jiului din 1977, revolta muncitorilor din Braşov din noiembrie 1987, o disidenţă ceva mai numeroasă, dar tot extrem de rarefiată… Se părea că românul îndură la nesfârşit, orice i-ai face. România nu va mişca: era convingerea cvasigenerală (inclusiv, evident, a lui Ceauşescu). Se ştia doar că „mămăliga nu face explozie”. Profund greşit. Tocmai mămăliga explodează. În lipsa supapelor de siguranţă, acumularea tensiunilor conduce inexorabil spre o explozie de mari proporţii.

XVIII.
Decembrie 1989

Revolta a izbucnit la Timişoara, la 16 decembrie 1989. Armata a tras; au fost zeci de morţi. Pentru a linişti lucrurile, Ceauşescu a reluat, pe 21 decembrie, scena balconului care îi reuşise atât de bine în august 1968. Gravă eroare a dictatorului: cineva trebuia să-i adune pe bucureşteni, şi acela a fost tocmai el! Acelaşi loc ca în 1968, şi tot o masă imensă de oameni. Trecuseră însă două decenii. Le-a promis celor adunaţi un supliment meschin de salariu. Încerca să cumpere o revoluţie! I s-a răspuns cu huiduieli. Aşa ceva nu se mai auzise în România comunistă. „Vreţi şomaj?", le-a strigat el. Era ultimul argument. Peste noapte, a curs sânge şi la Bucureşti. A doua zi, înconjurat de un milion de oameni, nu-i mai rămânea cuplului dictatorial decât fuga. Un elicopter i-a ridicat de pe terasa Comitetului Central. Au fost prinşi, închişi într-o cazarmă din Târgovişte, judecaţi de un tribunal improvizat, condamnaţi la moarte şi împuşcaţi în ziua de Crăciun.{87}

Revoluţia din decembrie 1989 prezintă încă destule zone de umbră. Misterioşii „teroriştі", în primul rând, şi vărsarea de sânge, care, în loc să se oprească, a continuat şi chiar s-a amplificat timp de câteva zile şi după fuga soţilor Ceauşescu. Unele dintre „mistere" vor fi poate cândva desluşite, altele s-ar putea să nu-şi găsească nicicând rezolvarea. Perspectiva de ansamblu e totuşi destul de clară: ştim, în esenţă, ce s-a petrecut.

A fost o revoluţie, aşa cum i se zice? A fost mai curând o simplă revoltă populară? Sau o lovitură de stat, care a confiscat revolta, răpindu-i şansa de a se transforma cu adevărat într-o revoluţie? Au fost în fapt toate acestea adunate şi amestecate: şi revoltă populară, şi lovitură de stat, şi revoluţie!

Revolta populară este greu de contestat sau de relativizat. Argumentul că n-ar fi fost întru totul spontană, ci stimulată de „complotişti" din interior sau de servicii secrete din afară, nu schimbă (admiţând că s-ar dovedi asemenea scenarii) nimic din amploarea ridicării populare. Au ieşit în stradă, primejduindu-şi libertatea şi chiar viaţa, sute şi sute de mii de oameni. Nimeni n-ar fi putut să-i

împingă dacă ei n-ar fi fost gata să o facă.

La fel de evidentă este şi lovitura de stat. Bineînţeles că a fost o lovitură de stat, pe fondul revoltei populare. Mulţimea n-avea nici program, nici conducători. Societate civilă structurată nu exista în România, sau se reducea la câţiva disidenţi. Puterea au luat-o alţii: tot comunişti, din eşalonul doi, sau care fuseseră marginalizaţi, dintr-un motiv sau altul, de Ceauşescu şi eventual „umanizaţi" printr-o lungă „traversare a deşertului".

A fost, totuşi, o revoluţie – deşi negată de unii pe motiv că tot comuniştii au rămas la putere. Nicio revoluţie nu se împlineşte însă într-o zi. Revoluţia nu e un moment, ci un proces. Decembrie 1989 e punctul de plecare al unui şir de transformări care a dus de la România comunistă la România de astăzi. Poate să ne placă sau nu rezultatul, dar odată ce România arată în prezent cu totul altfel decât în 1989 înseamnă că am trecut printr-o revoluţie.

Oricât ar părea de ciudat, nu a fost însă în punctul său de plecare o revoluţie anticomunistă. A avut, desigur, şi o asemenea dimensiune, rămasă însă minoritară. Oamenii, în majoritatea lor, s-au revoltat din motive mai curând „alimentare" decât filosofice. Nu împotriva comunismului ca sistem, ci ca răspuns la insuportabila deteriorare a condiţiilor de trai, vinovat nefiind socotit neapărat regimul, ci Ceauşescu. Dovezile unei asemenea afirmaţii? Le vom avea foarte repede, din păcate…

Cât despre noua conducere a ţării, aceasta numai anticomunistă nu era: alcătuită, cu mici excepţii, din foşti lideri comunişti sau din odraslele unor foşti lideri comunişti. De altfel, ce să-i pretinzi lui Ion Iliescu? Şi-a mărturisit el însuşi crezul politic, acuzându-l pe Ceauşescu că a încălcat „nobilele idealuri ale comunismului". Într-o primă etapă, cel puţin, proiectul său nu mergea mai departe de „perestroika" lui Gorbaciov.

Din primul moment, noii conducători „democraţi" ai României şi-au dat arama pe faţă. Transmisia revoluţiei în direct, la televizor, s-a dovedit a fi fost o manipulare ordinară, iar soţilor Ceauşescu li s-a intentat un proces stalinist, de cea mai autentică speţă, cu acuze fantasmagorice şi cu pledoaria unui avocat al apărării încă mai acuzator decât procurorul… Se va spune că nici nu meritau altceva, poate însă că societatea românească ar fi meritat altceva. S-a pornit în drumul spre democraţie cu stângul.

Găselniţa supremă a fost desfiinţarea, trecerea în neant, a Partidului Comunist. Deodată, nimeni nu mai era comunist. Nici Frontul Salvării Naţionale, instalat în fruntea ţării (prima versiune a actualului RS.D.), nu avea nimic în comun cu comunismul. Aşa că cine l-ar fi putut bănui că frânează detaşarea de vechile structuri? E multă minciună la începuturile noii democraţii româneşti.

Cehii au trecut printr-o „revoluţie de catifea”, cu ceva îmbrânceli, dar fără victime. Românii, dimpotrivă, au avut parte de o revoluţie neînchipuit de violentă, cu o impresionantă vărsare de sânge. Schimbarea politică radicală s-a petrecut însă nu în România, ci în Cehoslovacia, prin venirea la putere a lui Vaclav Havel. În timp ce, cu Iliescu în frunte, românii au avut parte de schimbare… în continuitate. Cea mai violentă ruptură cu comunismul a fost şi cea mai limitată dintre toate.

XIX.
Despărţirea de comunism… cât mai încet cu putinţă

Un lucru e sigur: românii s-au despărţit anevoie de comunism. Şi nu doar fiindcă au fost manipulaţi. Au fost, fără îndoială, şi încă masiv. Semnificativ e însă faptul că s-au lăsat manipulaţi.

„Aţi minţit poporul cu televizorul”, scandau pe atunci adversarii regimului Iliescu. Prin televiziune, într-adevăr, noii conducători ai ţării au reuşit să-şi păstreze ani de zile un cvasimonopol al informaţiei. Ca în bunele vremuri ale comunismului, până prin 1995–1996 n-a existat decât un singur canal de televiziune: televiziunea oficială. Aceasta a profitat din plin de ataşamentul aproape maladiv al românului (prezent şi astăzi) faţă de micul ecran. După postul îndelungat impus în anii ’80, foamea de televiziune era imensă. Doar că, în timp ce propaganda comunistă ajunsese să se limiteze la cele două ore de emisie, acum noii propagandişti aveau tot timpul la dispoziţie: în principal, pentru a-i discredita pe adversarii „democraţiei originale”.

Despărţindu-se de comunism, dar reticent şi faţă de modelul occidental, regimul Iliescu lansase, fără teamă de ridicol, conceptul de „democraţie originală”. După ce inventaseră fantezista variantă ceauşistă a comunismului, românii erau cât pe ce să recidiveze, aducându-şi o contribuţie similară şi la teoria democraţiei! Asta însemna, de pildă, acceptarea pluripartidismului, dar cu o „forţă conducătoare” care ar fi rămas Frontul Salvării Naţionale. Reapăruseră pe scenă, încă firave, grupate în jurul supravieţuitorilor din închisori, partidele „istorice”: liberalii, naţional-ţărăniştii, social-democraţii. Cum sistemul partidului unic nu mai era posibil, tactica regimului a fost de a permite înfiinţarea unui număr nesfârşit de partide, cele mai multe fantomatice, însă toate reprezentate în parlamentul provizoriu al ţării. Ion Iliescu pretinde şi azi că asta a însemnat adevărata democraţie: „să dai drumul” la partide! În fapt, manevra e cât se poate de transparentă: trebuiau devalorizate şi sufocate autenticele partide de opoziţie.

Câte nu s-au vârât atunci – prin arma absolută a televiziunii – în mintea oamenilor! Pericol, vin moşierii, vă vor lua pământurile: a fost

un avertisment cu mare efect. Un tir neîncetat de calomnii lovea în regele Mihai şi în monarhie, în genere, în timp ce partizanii regelui, mult mai puţin numeroşi decât adversarii, scandau „Monarhia salvează România". Legionarii erau identificaţi peste tot; orice adversar al regimului Iliescu risca să se pricopsească cu o asemenea etichetă. „Piaţa Universităţii", cea mai amplă manifestare de protest împotriva „confiscării" Revoluţiei, a fost catalogată ca fiind alcătuită din infractori, drogaţi, legionari… Nici măcar în spiritul comunismului reformist, ci al stalinismului de cea mai joasă speţă, Iliescu şi ai săi au apelat, în repetate rânduri, la „clasa muncitoare", aducând cu autobuzele lucrătorii din întreprinderi pentru a sparge manifestaţiile de protest. Punctul culminant l-a reprezentat brutala incursiune a minerilor din Valea Jiului la Bucureşti (14–15 iunie 1990), încheiată cu un bilanţ tragic, dar şi cu vorbele de mulţumire ale preşedintelui Iliescu, care a ţinut să-i elogieze pe cei care îi dăduseră o mână de ajutor pentru „înalta lor disciplină civică, muncitorească" (iarăşi, o apreciere mai apropiată de spiritul anilor '50; adevărul e că ce înveţi în tinereţe se ţine cel mai bine minte). Ce mai conta că Occidentul privea cu uimire această ţară de-a dreptul primitivă de la marginea Europei!

Chiar ţinând seama de toată manipularea şi de atmosfera aproape de război civil, rezultatele alegerilor din mai 1990 pot fi considerate în linii mari corecte, adică „autentice". Pentru preşedinţia ţării s-au înfruntat Ion Iliescu, liberalul Radu Câmpeanu şi ţărănistul Ion Raţiu. Rezultatul a fost zdrobitor în favoarea lui Iliescu, care a obţinut 85% din voturi (celorlalţi doi revenindu-le 10%, respectiv 4%). Nu vreau să spun că toţi cei 85% erau comunişti sadea. Erau însă, în genere, în diverse grade, oameni ridicaţi pe scara socială de regimul comunist, sau care se acomodaseră cu comunismul, sau care ezitau să se lanseze în necunoscut, pe tărâmurile incerte ale democraţiei de factură occidentală. Una peste alta, erau persoane care nu avuseseră vreun diferend major cu comunismul. 85%. E de reţinut. În ceea ce priveşte partidele, cifrele confirmau tendinţa: Frontul Salvării Naţionale a obţinut două treimi din sufragii; liberalii au trebuit să se mulţumească cu şapte procente, iar ţărăniştii, cu două şi jumătate. De remarcat antipatia pe care a ştiut să o cultive regimul Iliescu faţă de Partidul Naţional Ţărănesc, cândva principalul adversar al comuniştilor; aşa se explică şi faptul că, oricare i-ar fi fost insuficienţele, după revirimentul din anii Convenţiei Democrate, acest partid s-a prăbuşit şi practic a dispărut, plătind oalele sparte, el singur, pentru toţi.

Continuitatea cu regimul comunist e vizibilă la nivel instituţional şi aproape deplină în ceea ce-i priveşte pe oameni, mai ales pe cei plasaţi în poziţii-cheie. Serviciile secrete, de pildă, şi-au schimbat numele şi şi-au adaptat obiectivele şi metodele: dar, într-o primă fază cel puţin,

au rămas tot cu vechii securişti, inclusiv în funcţiile de conducere (şi, implicit, cu ceva din vechile năravuri!). Academia Republicii Socialiste România a devenit, sau redevenit, Academia Română, deşi era îndoielnic dreptul ei moral de a prelua numele vechii Academii, abolită de regimul comunist în 1948; atunci, mai mulţi academicieni au pierit în închisoare sau au fost aruncaţi pe drumuri; acum, singura pierdere umană înregistrată a fost aceea a academicienei doctor inginer Elena Ceauşescu. Din personalul universităţilor nimeni n-a fost clintit din loc, deşi unii profesori numai universitari nu meritau să fie; boicotaţi de studenţi, câţiva au preferat să se retragă în cele din urmă, dar cine a vrut să rămână a rămas. Ce să mai spunem de patriarhul Teoctist, compromis rău de tot cu regimul comunist; se vedeau atunci inscripţii pe ziduri, de genul „Teoctist, comunist, securist, antichrist". După ce s-a pocăit o lună, două, la o mănăstire, a revenit, pe deplin purificat, în fruntea Bisericii Ortodoxe. În fond, de ce Iliescu da, şi el nu?

S-a văzut cât de mult prinsese şi ideologia naţionalist-izolaţionistă a comunismului. Aşa a reuşit regimul Iliescu, în primii săi ani, să cultive temeri obscure la adresa Occidentului. „Nu ne vindem ţara" a fost unul dintre sloganurile de succes. Şi românii reveniţi din Occident (cazul lui Câmpeanu, al lui Raţiu) erau priviţi cu neîncredere: se molipsiseră de metehnele Occidentului, într-un fel sau altul, şi, oricum, „nu mâncaseră salam cu soia" (în contrast cu lipsurile îndurate de românii din ţară; de remarcat componenta frecvent „alimentară" a imaginarului românesc). Ţara s-ar fi putut vinde la un preţ încă convenabil la 1990, însă a rămas să fie furată – gratis, se înţelege – de improvizaţii capitalişti autohtoni, descinşi direct din regimul comunist. Foarte bine, sunt cel puţin de-ai noştri!

În aceste condiţii de „continuitate", nimeni nu avea să plătească pentru crimele comise. Deşi marii responsabili ai sistemului represiv, Alexandru Drăghici şi Alexandru Nicolschi, erau la îndemână (au murit la câţiva ani după Revoluţie). Torţionarii închisorilor comuniste au continuat să primească pensii substanţiale – doar îşi făcuseră bine treaba! (Şi câţi mai sunt în viaţă le primesc şi astăzi.) Se păstrează astfel o justă ierarhie, pensiile foştilor deţinuţi politici fiind considerabil mai mici. Iar atunci când a intervenit legea de deconspirare a Securităţii (în 1999), au căzut în plasă nu foştii ofiţeri de Securitate, ci doar informatorii Securităţii (mulţi dintre ei trecuţi prin închisori şi şantajaţi), ca şi cum aceştia ar fi principalii vinovaţi. Rămâne să ne consolăm cu gândul că în 2007 regimul comunist a fost declarat în mod oficial „ilegitim şi criminal". Totuşi, nu e prea multă ipocrizie, dacă nu de-a dreptul minciună sfruntată?

XX.
Cu ce ne-am ales

Ne tragem din comunism: incomparabil mai direct decât din daci şi din romani, şi mai substanţial decât din perioada interbelică, pe care ne place atât de mult s-o invocăm ca punct de plecare imaginar, într-o istorie din care paranteza comunistă ar fi dispărut ca prin farmec. Adevărul este că suntem o altă Românie decât România de dinainte de comunism. Comunismul a distrus enorm şi a clădit enorm. Marca pe care a lăsat-o e mai adânc întipărită decât întreaga istorie anterioară.

Desigur, şi din comunism se putea ieşi mai bine sau mai rău. Românii au „ales" să iasă în varianta cea mai rea, tocmai fiindcă au ezitat mult timp să facă pasul decisiv, pentru a trece hotărât la alt tip de economie şi de societate. Au sperat că vor păstra şi în capitalism unele dintre „avantajele" comunismului. S-au temut de impactul brutal al unei societăţi deschise. Dar, până la urmă, s-a consumat şi „tranziţia", şi suntem astăzi în măsură să apreciem rezultatele. Nu sunt chiar de natură să ne încânte.

Din epopeea industrială a comunismului n-a mai rămas aproape nimic. E un câmp în paragină, presărat cu ruine. Sunt mulţi români care regretă colosalul aparat de producţie de pe vremuri (nu foarte îndepărtate), care plasa România printre puterile industriale ale lumii şi asigura oricărui român un loc de muncă, mediocru plătit… dar garantat. Asupra acestui punct nu mai încape însă îndoială: marea industrie a comunismului nu putea funcţiona decât în comunism, în condiţiile în care era „obligată" să funcţioneze. Logica economiei de piaţă nu mai permitea să se producă de toate, cu costuri mari şi cu rentabilitate mediocră sau chiar nulă. Unii se lamentează: cum să vinzi ditamai întreprinderea pe câţiva dolari? Bine, dar, dacă nu mai producea decât pierderi, până şi cei câţiva dolari se cheamă că n-au fost un preţ chiar atât de rău. Acestea fiind zise, nu e mai puţin adevărat că reprofilarea economiei, cu întreaga suită de falimentări şi privatizări, s-a petrecut extrem de defectuos. Motivele? Incompetenţă, pe de o parte, o teribilă mărginire intelectuală: s-a putut constata că nu mari specialişti în economia de piaţă formase comunismul! Dar, pe de altă parte, şi chiar pe partea principală, devalizarea cu bună ştiinţă

a economiei ţării, ceea ce în termeni populari se numeşte, simplu, hoţie: multă, prea multă hoţie. Comuniştii ştiau cel puţin unde vor să ajungă (mai bine n-ar fi ştiut). Dar România de astăzi încotro se îndreaptă? Are vreun proiect economic coerent? Până una-alta, a devenit aproape legendară incapacitatea românilor de a construi autostrăzi. Ca să nu mai spunem că o ţară cu vocaţie agricolă importă masiv tocmai produse alimentare. Dacă nu e incompetenţă, atunci ce e?

Da, am spus-o, e şi multă hoţie. Sub diversele ei forme, această „metodologie" de trecere la economia de piaţă explică în bună măsură dereglările României postcomuniste. Cheia problemei e simplă: aproape întreaga avuţie naţională aparţinea statului comunist, adică tuturor, adică nimănui. Şi la pândă, înfometată, o întreagă haită, gata s-o înşface, provenită, de regulă, din instituţiile influente ale regimului prăbuşit (Securitatea, în primul rând). Aşa s-a petrecut un transfer enorm de bogăţie şi aşa s-a creat (nu doar aşa, dar în mare parte aşa) noua clasă a îmbogăţiţilor. Mulţi oameni politici (majoritatea lor?) au participat şi ei, şi încă din plin, la această competiţie a umplerii buzunarelor. Îi numărăm acum, anchetaţi, unul după altul, de Direcţia Naţională Anticorupţie. Dar câţi vor rămâne neanchetaţi, „nedovediţi"? Asta a denaturat complet sensul politicii. În România postcomunistă, politica, în loc să fie pusă în slujba ţării, a fost, mai înainte de orice, un mijloc de îmbogăţire individuală.

În mod ironic, societatea oarecum egalitară fabricată de regimul comunist a condus, după căderea comunismului, la o stratificare socială şi mai inegalitară decât cea existentă înainte de comunism. Prăpastia dintre bogaţi şi săraci este acum şi mai adâncă. Modelul pare a fi nu capitalismul modern, îmblânzit, ci capitalismul sălbatic al „acumulării primitive". S-a refăcut marea burghezie. S-a refăcut şi moşierimea. Se dăduse alarma, pe la începutul anilor '90, că „se întorc moşierii". Şi iată-i. Însă – cu mici excepţii – nu sunt cei vechi (cărora, oricum, nu le mai rămăseseră mari proprietăţi după reforma agrară din 1921), ci noii moşieri, incomparabil mai bogaţi, stăpâni peste întinderi nesfârşite.

Procesul e încheiat, şi ce s-ar mai putea face? Noua clasă dominantă e bine instalată, ancorată solid, la locul ei. Provenită, dacă nu în întregime, în tot cazul în mare majoritate, din structurile comuniste, cu o semnificativă componentă „securistică" (rămânând în seama viitoarelor cercetări, atunci când se vor putea întreprinde, să confirme, eventual să nuanţeze, o asemenea constatare, deocamdată empirică).

Comunismul a pierdut partida. Comuniştii însă au câştigat-o. E ca şi cum întreaga poveste a comunismului n-ar fi avut alt rost decât acela de a înlocui o clasă dominantă prin alta. Cel puţin nu trebuie să ne temem că oamenii aceştia, foşti comunişti sau urmaşi de comunişti, ne

vor întoarce spre regimul care i-a ridicat pe scara socială. Nicio grijă, s-au convertit total şi se simt ca acasă în jungla capitalistă. Riscul e mai curând să nu fi devenit prea capitalişti!

Ce ne facem însă cu confuzia intelectuală? Tot din comunism provine. Timp de decenii, s-a practicat amalgamul, mediul intelectual adunând de-a valma intelectuali autentici, intelectuali improvizaţi şi activişti de partid cu vagă spoială culturală, puşi să-i îndrume şi să-i controleze pe cei dintâi. După 1989, cum am văzut, nu s-a făcut nici cea mai elementară curăţenie. Dimpotrivă, s-a dat drumul la o „supraproducţie" de „intelectuali", odată cu proliferarea instituţiilor de învăţământ superior, mai ales a celor particulare (România fiind la acest capitol campioana Europei), care numai scopuri de ordin intelectual nu urmăreau. Ce s-ar mai putea spune, dacă în România până şi serviciile secrete sau poliţia dispun de propriul învăţământ „superior", inclusiv la nivel de şcoli doctorale! Fabrica de diplome a ajuns să fie una dintre puţinele industrii româneşti care funcţionează la capacitate maximă. Scandaluri recente au scos la iveală o întreagă mafie a tezelor de doctorat: cumpărate sau plagiate pe bandă rulantă (mai ales în folosul oamenilor politici, care îşi împodobesc astfel blazonul, printr-un furt intelectual, pe care nici nu-l percep ca infracţiune). A intervenit recent şi povestea incredibilă a autorilor din închisori: sute de lucrări „ştiinţifice" elaborate de deţinuţi în vederea unei eliberări anticipate. Cum a fost posibil ca o asemenea maculatură să fie apreciată drept producţie ştiinţifică?

Sunt mulţi oameni de valoare în câmpul intelectual, dar care ajung să se piardă într-un ocean nediferenţiat, unde domină adesea mediocritatea şi impostura. Ce poate fi mai grăitor decât faptul că până şi universităţile româneşti cu tradiţie nu prind decât locurile din urmă în clasamentele internaţionale? Grav e că nu se găseşte nimeni care să pună ordine şi să separe grâul de neghină. România ar avea nevoie de o ofensivă de disciplinare intelectuală, în spiritul junimismului de acum un veac şi jumătate. „În lături!", se intitula, cât se poate de explicit, un articol scris de Titu Maiorescu (în 1886). Atunci, s-a reuşit, cel puţin la nivelul de sus al vieţii intelectuale. Dar era o elită restrânsă şi, oricum, de formaţie occidentală. Acum, ghemul e mult mai încurcat. Eşti uluit uneori să constaţi cum pot gândi până şi intelectuali cu poziţii recunoscute în societate. Am arătat recent – şi e doar un mic exemplu – câte vrute şi nevrute s-au putut debita la Academia Română, cu prilejul comemorării lui Eminescu.{88} Pentru mulţi, ca şi cum terapia junimistă nici n-ar fi existat, patriotismul de paradă trece iar înaintea judecăţii responsabile. Sunt încă destui istorici pentru care „vechimea, unitatea şi continuitatea" poporului român au rămas, ca în Programul Partidului Comunist, cuvinte de ordine, dându-le, se vede, sentimentul

că susţin astfel drepturile fundamentale ale naţiunii (care ar fi, chipurile, ameninţate), rezultatul fiind însă o viziune desuetă şi un discurs anost, de care nimeni nu mai ţine seama în lumea de azi. Ar fi o dovadă de puţinătate intelectuală să ne închipuim că România poate fi reprezentată şi apărată de Traian şi Decebal sau de Mihai Viteazul; răspunderea nu e a lor, ci a noastră, prin ceea ce producem în prezent, şi în spiritul prezentului, inclusiv printr-un discurs istoric adaptat timpului nostru, de natură să trezească interes pentru producţia istoriografică românească. (Altminteri, impactul istoriografiei „patriotice" se poate constata urmărind prezenţa, sau mai corect spus absenţa românească în recentele istorii ale Europei; una dintre cele mai apreciate, aceea a britanicului Norman Davies{89}, care acordă de altfel un spaţiu destul de larg Europei Centrale şi Răsăritene, ignoră complet istoria României de până la al Doilea Război Mondial: nicio vorbă despre originile daco-romane, despre continuitate, despre apărarea Europei în faţa pericolului otoman, despre Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul, despre 1859 şi 1918… Să fie „străinii" atât de neînţelegători, sau mai curând românii sunt incapabili să-şi promoveze istoria – o istorie inteligentă şi credibilă, nu înşiruire de clişee depăşite?)

Toate ca toate, dar să nu se spună că era mai bine în comunism! Şi asta nu numai fiindcă nu era mai bine, privind lucrurile în ansamblu, nu bucată cu bucată, ci fiindcă întreg dezechilibrul actual al României tocmai în comunism îşi are originea. Cu alte cuvinte, n-am fi aşa cum suntem dacă n-am fi trecut prin comunism. Iată o temă interesantă de *history fiction:* reinventarea unei Românii care n-ar fi cunoscut comunismul. Nu spun că am fi trăit într-o lume ideală. Anii '30 au fost mai puţin splendizi decât ni-i imaginăm, cu întârzieri, dereglări şi tensiuni care ar fi complicat inevitabil mersul societăţii româneşti. Mi se pare însă de necontestat că România de astăzi ar fi fost mult mai aşezată, nu fără corupţie, dar cu mai puţină corupţie (nici n-ar fi fost atâta de furat!) şi cu o elită şi mai ales o intelectualitate – o aveam deja în anii '30 – cu adevărat racordată la cultura şi spiritul occidental. Plătim azi şi vom mai plăti pentru comunism. Tot acolo vrem să ne găsim alinarea? Cam jumătate dintre români se leagănă în genul ăsta de nostalgie. N-ar strica să viseze ceva mai constructiv.

Societatea civilă românească se încheagă extrem de greu. Iarăşi o moştenire a comunismului! Colectivismul comunist a avut un rezultat exact pe dos. Oamenii s-au convins că e mai util să alerge şi să-şi rezolve treburile fiecare pentru sine. „Binele public" este şi astăzi un concept destul de străin mentalităţii româneşti.

Occidentul este o societate de reguli. În România ne strecurăm printre ele: o meteahnă, de altfel, mai veche; comunismul a amplificat-o şi ne-a lăsat-o ca durabila amintire. Şi acum, prioritatea

românului este să se descurce: cu legea, sau pe lângă lege.

De obârşie comunistă este şi dramatizarea peste măsură a raportului cu „străinătatea”, amestec de deschidere şi închidere, de admiraţie şi respingere, de slugărnicie şi accese de orgoliu. Când ne vom normaliza şi vom scăpa de complexe?

Desigur, în toate e şi un progres. După cum e stupid să idealizezi comunismul, uitându-i falimentul total, ar fi absurd să nu percepem marile schimbări care s-au petrecut în ultimul sfert de veac. Pe lângă meritul românilor, cât va fi fost, România a avut şi mult noroc (ca şi în alte momente cruciale ale istoriei: şi la 1859, şi la 1918…). Norocul, de data asta, a fost extinderea N.A.T.O. şi a Uniunii Europene spre Europa Centrală şi Răsăriteană. Cât de pregătită era România să intre în structurile europene, cu o corupţie a cărei nemaipomenită amploare abia acum am ajuns să o sesizăm (şi cu numeroase alte tare sau insuficienţe), nu e cazul să mai comentăm. Bine că s-a trecut peste multe, şi am fost primiţi în casa construită de occidentali. Dacă tot ne jucăm de-a ficţiuni istorice, cum am fi astăzi şi cum am arăta, aflându-ne în afara cadrului atlantic şi european? Noi între noi, şi doar cu draga noastră clasă politică. Prefer să nu mă gândesc.

Rămâne să sperăm că istoria ne va fi în continuare aliată. Odată ce am intrat în logica unei democraţii de tip occidental, s-ar putea ca mecanismul acesta să se dovedească mai puternic decât inerţiile noastre. Cu timpul, comunismul va rămâne tot mai departe, în urmă. Dar câte generaţii irosite!

Addenda

Teatrul absurdului în comunism: două documente din arhiva Comitetului Central al Partidului Comunist Român

Aceste documente sunt „preferatele” mele, dintre toate cele pe care le-am parcurs, căutând prin dosarele conducerii supreme a Partidului Comunist. Sunt parcă mai vii decât altele, mici piese de teatru, s-ar zice, un „teatru al absurdului”, din păcate cu personaje şi situaţii cât se poate de reale. În centru, fireşte, Ceauşescu, care ne face cinstea să ne împărtăşească multe dintre ideile lui fixe; iar în jurul său, nenumăraţi figuranţi cântându-i în strună.

Primul document, datat 30 martie 1977, la scurt timp, aşadar, după marele cutremur din 4 martie, dezvăluie, de la primele cuvinte ale dictatorului, „concepţia” sa despre reconstrucţia Capitalei. O spune foarte pe scurt, doar în zece cuvinte, dar ce poate fi mai clar: „Să ştiţi că dacă demolăm tot Bucureştiul, va fi frumos” (nimeni, fireşte, dintre cei prezenţi, n-are nimic de obiectat!). Lucrurile fiind clare cu Bucureştiul, se trece la problema acută a disidenţilor: scriitorul Paul Goma şi istoricul Vlad Georgescu. Cei doi sunt catalogaţi drept „măgari”, iar dispoziţia dată e că trebuie arestaţi. Securitatea ar manifesta o intolerabilă slăbiciune: „s-a introdus un spirit nu ştiu cum dracu’ să-l numesc”, zice Ceauşescu. Cum disidenţii căutau protecţie la ambasade, aminteşte că „avem o lege care interzice orice legătură cu străinii”, aşa că e cazul „să interzicem complet să se meargă la ambasadele străine”. Revenind la istoricul Vlad Georgescu, soluţia e „să-l trântim 20–25 de ani şi să muncească până o învăţa istoria bine. Aşa să le facem la toţi aceştia, imbecili; niciun fel de inimă faţă de asemenea oameni… Trebuie loviţi, fără cruţare”. În ceea ce-l priveşte pe Goma, „întrerupt telefonul, orice legături, cum încearcă să ia legătura cu ambasadorul, arestat public, pentru spionaj şi trimis în judecată”. Şi cum tot venise vorba de străini şi străinătate, „nu se dă nimănui autorizaţie de emigrare. Se lichidează orice autorizare, în afară de cazurile excepţionale”. Inclusiv în ceea ce priveşte căsătoriile, doar „bărbaţi şi femei sunt destui aici”. „Sunteţi de acord”, conchide Ceauşescu, fără să-i mai întrebe dacă sunt sau nu. „Cu asta am

terminat şedinţa.”

Până la urmă, se mai găseau unele portiţe în acest zid de intransigentă. Contau, cât de cât, şi presiunile externe. Şi Paul Goma, şi Vlad Georgescu au scăpat de detenţie şi au putut pleca din ţară. Însă tocmai aici e interesul documentului; îl vedem pe Ceauşescu înfuriat, spunând exact ce are în minte; e mai radical chiar decât Securitatea, reacţiile lui primare sunt pur staliniste.

De remarcat şi abundentele greşeli de exprimare (sau de transcriere), unele cu efect comic, precum „sta… la cloacă” în loc de „stă… la clacă”, sau „ciuma lui Caragiale” în loc de „ciuma lui Caragea”!

Al doilea document relatează primirea de către Ceauşescu a patriarhului Teoctist, la 14 noiembrie 1986. În ceea ce mă priveşte, fără comentarii. Las cititorului această plăcere sau neplăcere. Trist spectacol de slugărnicie!

O ultimă precizare: documentele (având cotele Arhivele Naţionale ale României, C.C. al P.C.R., Cancelarie, 42/1977 şi C.C. al P.C.R., Cancelarie, 85/1986) sunt reproduse prin fotocopiere, pentru a fi se păstra înfăţişarea autentică. Sunt dactilografiate, ca orice text care circula în zona Comitetului Central, cu caractere speciale, de mari dimensiuni. Ar fi fost din pricina faptului că Ceauşescu refuza să poarte ochelari.

STENOGRAMA

şedinţei Comitetului Politic Executiv al Comitetului Central al Partidului Comunist Român

– 30 martie 1977 –

Au participat tovarăşii: Nicolae Ceauşescu, Emil Bobu, Cornel Burtică, Elena Ceauşescu, Gheorghe Cioară, Lina Ciobanu, Ion Dincă, Emil Drăgănescu, Ion Ioniţă, Petre Lupu, Manea Mănescu, Paul Niculescu, Gheorghe Oprea, Gheorghe Pană, Ion Păţan, Dumitru Popescu, Gheorghe Rădulescu, Leonte Răutu, Iosif Uglar, Ilie Verdeţ, Andrei Ştefan, Iosif Banc, Ion Coman, Teodor Coman, Mihai Dalea, Miu Dobrescu, Ludovic Fazekaş, Mihai Gere, Vasile Patilineţ, Ioan Ursu.

Tov. Nicolae Ceauşescu:

Să ştiţi că dacă demolăm tot Bucureştiul, va fi frumos. Am fost aici vis-a-vis unde este blocul acesta, cu sportul.

Acesta trebuie mutat la 23 August. Ce fel de sport este acesta? Toţi trebuie mutaţi rapid de acolo. Nu se poate una ca asta.

Tov. Elena Ceauşescu:

Este mare clădirea, este imensă.

Tov. Nicolae Ceauşescu:

Este o construcţie destul de bună. Până una alta să stea pe teren, la cluburile muncitoreşti în judeţe. Să stea la cluburi pe teren.

Nu avem nevoie de funcţionari; toată activitatea să se desfăşoare acolo. Federaţia, antrenorii să stea pe stadion. Ţinem să avem funcţionari la federaţie.

Sa vedem de ce am convocat şedinţa. În legătură cu unele probleme privind activitatea măgarului acesta de Goma, care continuă să ia legătura prin telefon, şi acum, la Europa Liberă, s-a publicat o listă cu aproape 180 de oameni care au semnat-o.

Tot felul de oameni sunt. Niciunul nu este cunoscut; este şi asta adevărat. Aici este, inclusiv un antrenor Horvath Constantin.

Nu-l cunoaşteţi. Asta înseamnă că organele noastre de securitate nu şi-au făcut datoria în niciun fel, deşi ne-au spus că ei urmăresc şi ştiu fiecare mişcare a lui Goma. Am aflat că alaltăieri seara a fost la Ambasada americană şi întreţine legătură cu ambasadorul.

De altfel, ieri, tovarăşii au arestat un istoric, pe Vlad Georgescu, de la Institutul acesta de istorie.

Tov. Cornel Burtică:

Institutul de studii sud-est europene.

Tov. Nicolae Ceauşescu:

Tot institut de istorie este, şi, care întreţine legături de spionaj cu americanii şi direct cu ambasadorul american.

De altfel, acesta este un măgar, aşa de ultima speţă şi eu le-am dat aprobare să-l aresteze, dar cu întârziere, după ce a depus documentele, cu întârziere, la ambasada americană.

De ce trebuia să staţi să depună documentele. Avem din acest punct de vedere nişte carenţe foarte serioase în activitatea organelor noastre de securitate. Pentru că aceasta, indiferent de elementul declasat care este, trebuia de la început, ca şi în cazul altora, de comunicat organizaţiilor de partid judeţene, trebuia acţionat cu fermitate. Nu s-a făcut nimic.

Tovărăşii mi-au spus: „Am mai înregistrat, ştim noi câte ceva”! Nu se poate să stăm aşa; s-a introdus un spirit nu ştiu cum dracu să-l numesc, dar parcă sunt nişte protopopi la interne.

Problemele umanitare, problemele umanismului revoluţionar, presupun inclusiv măsuri ferme împotriva oricăror manifestări duşmănoase care lovesc în interesele poporului, ale clasei muncitoare

Am spus, nu o dată, că mai sunt elemente deplasate pe care de asemenea, nu le poţi folosi. Sigur, ca lumea, atmosfera generală, şi astăzi mergeau femei, bătrâni, tineri, îţi dădeau flori, dar pe lângă cele 21 şi ceva de milioane sunt şi nişte derbedei şi vor fi şi peste 100 şi peste 200 de ani. Împotriva acestora, a sta cu mâinile în sân, înseamnă a da dovadă de lipsă de umanitarism. Nu îl înţeleg pe Coman şi nici pe ceilalţi de la interne. Staţi jos, nu prin ridicarea în picioare se soluţionează problemele. Mi-e imposibil să înţeleg acest lucru.

Am convocat întreaga conducere, până la şefii de secţie din Ministerul de Interne, din direcţiile acestea, pentru că trebuie să punem foarte serios ordine aici. În primul rând, trebuie pus capăt oricăror activităţi şi legături ale lui Goma cu orice legături cu ambasade străine. Trebuie arestat şi trimis în judecată pentru spionaj.

În general trebuie să atrag atenţia ca chiar nişte activişti ai noştri, care întreţin legătură cu reprezentanţe străine, ambasadori chiar, s-a creat la mese o stare de liberalism, deşi avem o lege care intrezice orice legătură cu străinii, decât prin organismul nostru şi convorbirile nu se fac decât în mod organizat şi în prezenţa a unei alte persoane, chiar dacă cineva ştie bine limba. Nu se respectă, însă, acest lucru. Trebuie să interzicem complet să se meargă la ambasadele străine. Iar la recepţii cei care au aprobare.

Sunt unii tovarăşi pe care îi găseşti la toate recepţiile, cum este Mihnea Gheorghiu, care sta toată ziua la recepţii şi la cloacă. Trebuie cu hotărâre pusă capăt unor asemenea stări de lucruri. Să se discute clar, cu activul, începând de astăzi şi mâine, cu activul central, în conformitate cu legea şi cine o încalcă, fără niciun fel de autocritică, imediat scos din muncă, sancţiuni de partid şi trimis în fabrică, la muncă. Să terminam cu această indisciplină.

Mai sunt unii care o fac pe oamenii atotştiutori, pe oamenii un fel de „mecena”, care apar ca sprijinitori ai artei, ai culturii, poarta discuţii libere, până când sunt gata sa meargă şi în piaţă să discute. Trebuie şi aici să punem capăt. Am mai discutat. Orice activist de partid, care discută în afara organizaţiilor, va fi imediat sancţionat prin scoaterea din muncă. Indiferent cine este. Nu am ajuns un grup mic-burghez. Suntem un partid revoluţionar şi cine nu se supune disciplinei revoluţionare, trebuie să tragă consecinţele. Nu putem să admitem niciun fel de indisciplină şi dezordine. Dacă au ceva de spus să spună în organizaţia unde îşi desfăşoară activitatea. Oricine va discuta aceste lucruri în afară, trebuie să punem capăt şi să tragă învăţăminte. Indiferent ce probleme discută: politice, economice, trebuie făcute numai în organizaţiile de partid. În afară, trebuie să explice şi sa susţină politica generală a partidului.

Aceasta este o obligaţie elementară. ABC-ul de a fi membru al Partidului Comunist Roman şi, cu atât mai mult, de a fi activist al Partidului Comunist Român.

Într-un şir de domenii, să revedem cum este şi cu Institutul acesta de istorie. S-au aciuit tot felul de elemente deplasate. Nu vor lucra decât comuniştii care au o poziţie fermă pe linia generală a partidului.

Iată, la acesta, tovărăşii au găsit o lucrare la el despre istoria P.C.R., din ce perioadă?

Tov. Teodor Coman:
Din 1944 până în 1977.

Tov. Nicolae Ceauşescu:
În care era întreaga politică a partidului. Acum că îl plăteam institutul acesta, a scris alta lucrare. Cum îi zice?

Tov. Nicolae Pleşiţă:
„Ciuma lui Caragiale”, o parodie în legătură cu acest caz, cu cutremurul din zilele noastre. Calomniază grav politica partidului, legată de eforturile de redresare ale economiei noastre.

Tov. Nicolae Ceauşescu:
Şi să-i dăm acum „ciuma”, să-l trântim 20–25 de ani şi să muncească până o învăţa

istoria bine. Aşa să le facem la toţi aceştia, imbecili; niciun fel de inimă faţă de asemenea oameni.

Tov. Elena Ceauşescu:

Să foloseşti şi acest prilej, este o calamitate naturală, să-l dai pe seama partidului, este inadmisibil, este un ticălos. Libertatea este libertate, dar pentru a-şi bate joc de popor, de eforturile lui, pentru aceştia nu există niciun fel de libertate.

Tov. Nicolae Ceauşescu:

Trebuie loviţi, propriu-zis, fără cruţare.

Aceasta ca măsură generală, tovarăşi, care să fie luate peste tot unde avem asemenea oameni. Să discutăm pe aceea, care nu au asemenea manifestări, să-i facem să înţeleagă, să-i determinăm ca fiecare să-şi vadă de treabă acolo unde este pus.

Cu acesta care este aici, cu Goma, niciun fel de mişcare, întrerupt telefonul, orice legături, cum încearcă să ia legătura cu ambasadorul, arestat public, pentru spionaj şi trimis în judecată. Fără niciun fel de discuţii şi cu toţi care vor proceda aşa.

Aceştia care sunt pe lista aceasta, cu organele de securitate respective, o comisie de partid în fiecare judeţ, să stea de vorbă cu ei, să se vadă dacă este aşa sau nu, pentru că nu s-a stat de şi vorbă cu niciunul şi să se procedeze în raport cu poziţia pe care o vor avea. Chiar dacă este aşa cum se spune aici că ia dat telefon, să fie puşi în colectivul de întreprindere în discuţie, judecaţi, şi ce vor hotărî muncitorii. Dacă vor să-i bată, să-i bată. Să-i lăsăm, într-adevăr, pe oameni să-i judece şi aici care se dovedesc aşa, nu pot rămâne în întreprinderile respective.

Aici, comisia cu Verdeţ, Stănescu, Burtică, Popescu şi ministrul de interne, mă refer la cadrul acesta, să analizeze toate aceste probleme şi să urmărească cum se aplică aceste măsuri, îmi raportează zilnic.

Am pus aceste probleme aici, la Comitetul Politic Executiv, pentru că este vorba de probleme de muncă, de partid, de măsuri de partid şi cu aceasta trebuie să încetam cu activitatea de propagandă. Sigur, organele de securitate îşi fac datoria pe linia lor în conformitate cu legile. Trebuia să-şi facă, pentru că eu nu sunt mulţumit de felul cum s-a acţionat şi consider că nu şi-au făcut datoria. Aceasta în legătură cu problema aceasta. Pe urmă vreau să mai trec la un aspect.

Spuneţi ce părere aveţi? Dacă sunteţi de acord.

Tov. Dumitru Popescu:

Cu ambasadorul american trebuie să se mai discute.

Tov. Nicolae Ceauşescu:

Da. Sigur, dacă cineva are o altă părere, rog să o spună aici. Suntem de acord, da. Să nu spună nimeni că am avut alte păreri şi nu am fost ascultat. Dacă are altă părere îl rog sa spună aici şi sa hotărâm aici.

Cine are altă părere?

Nu sunt alte păreri.

În legătură cu problemele ridicate alaltăieri cu emigrarea.

Ai dat deja tovarăşilor din secretariat, cere se ocupă cu domeniul acesta, nu la toţi, Verdeţ, Burtică, Popescu, Andrei, Stănescu şi ministrul de interne, sarcina de a clarifica bine şi de a spune răspicat, de a fi o linie foarte clară: nu se dă nimănui autorizaţie de emigrare. Se lichidează orice autorizare, în afară de cazurile excepţionale. Problema reuniunii familiilor, care realmente, înseamnă familie, care este prevăzută în legile noastre până la gradul 3–4, unde este vorba de reuniune şi, s-a demonstrat, că prin comisia de partid le soluţionează în general într-un spirit de înţelegere pentru a veni în întâmpinarea acesteia. Şi, am spus, ca pe linia aceasta un şir de măsuri de propagandă pe linia partidului, presei, radioului, televiziunii.

Dacă şi asupra acestor probleme suntem de acord cu toţii?

Tov. Cornel Burtică:

Să indicaţi să se întrunească şi Consiliul naţionalităţilor.

Tov. Nicolae Ceauşescu:
Am stabilit pentru săptămâna viitoare, însa măsurile acestea sunt şi pe linia politică.

Tov. Petre Lupu:
Poate ar trebui mai bine concretizat cadrul familiei.

Tov. Nicolae Ceauşescu:
Noi avem o lege care prevede până la gradul 2–3, chiar şi în codul muncii.

Tov. Petre Lupu:
Codul familiei este prea direct.

Tov. Nicolae Ceauşescu:
Noi avem o lege. Este o lege specială în materie şi aceasta este valabila. Aici sunt părinţii şi copii. Nu merg nici la frate şi nici la văr. Acesta nu se poate duce la frate; numai dacă este minor atunci merge la frate, la întreţinere şi, dacă, nu are pe nimeni.

Tov. Teodor Coman:
Şi la căsătorii la fel.

Tov. Nicolae Ceauşescu:
Şi aici trebuie să desfăşurăm o muncă. Când cineva este chemat, să înţeleagă că găseşte şi aici, bărbaţi şi femei sunt destui aici.

Numai pentru aceasta ara convocat, pentru că şedinţa propriu-zisă o s-o facem pe marţi.

Trebuie sa discutăm un şir de probleme legate de Congresul ţărănimii şi alta legată de retribuţie, aşa cum am stabilit să le pregătim, ca să realizăm creşterea cu 30 la sută a retribuţiei şi o serie de probleme cu pensiile ţărănimii. O să le vedeţi când suntem gata.

Sunteţi de acord. Cu aceasta am terminat şedinţa.

30. III.1977
CV/2 ex.

STENOGRAMA

primirii de către tovarăşul Nicolae Ceauşescu, preşedintele Republicii Socialiste România, a patriarhului Bisericii Ortodoxe Române, Teoctist Arapaşu.

– 14 noiembrie 1986 –

La primire au participat tovarăşii Manea Mănescu, vicepreşedinte al Consiliului de Stat, şi Ion Cumpănaşu, preşedintele Departamentului Cultelor.

Au fost de faţă membrii Sinodului permanent al Bisericii Ortodoxe Române – Antonie Plămădeală, mitropolitul Ardealului, Nestor Vornicescu, Mitropolitul Olteniei, Nicolae Corneanu, mitropolitul Banatului.

Teoctist Arapaşu:
Mult stimate domnule preşedinte Nicolae Ceauşescu,
Preşedintele Republicii Socialiste România,

Sunt foarte emoţionat şi recunoscător pentru acest moment deosebit de însemnat din viaţa mea, când mă prezint în faţa dumneavoastră pentru a vă mulţumi personal cu toată recunoştinţa în numele Sinodului şi clerului Bisericii Ortodoxe Române pentru confirmarea prin înalt Decret prezidenţial a alegerii mele ca patriarh al Bisericii Ortodoxe Române. Suntem toţi, cu toată suflarea noastră, admiratori al domniei voastre.

Preţuim la cea mai înaltă valoare capacitatea geniului dvs. creator, adevărat făuritor al vieţii noi din ţara noastră, gândirea dumneavoastră, punând pecetea păcii şi a iubirii de patrie pe tot ceea ce zidiţi şi creaţi în scumpa noastră patrie. Flecare nouă zidire, fiecare lăcaş, fiecare izvor de lumină şi viaţă poartă pecetea gândirii dumneavoastră geniale, a dragostei faţă de popor şi de ţară, poartă pecetea păcii a cărei vocaţie o transmiteţi cu toată dăruirea şi atâta hărnicie în această epocă pe care o trăim cu toţii şi pe care, pe bună dreptate, o numim „Epoca Nicolae Ceauşescu”.

Făcând parte din această epocă, noi sprijinim înfăptuirea ei. Noi, clerul, Biserica Ortodoxă Română von depune eforturile noastre şi pe această nouă cale pe care pornim acum prin puterea înaltului Decret prezidenţial pe care l-am primit potrivit vechilor noastre pravile româneşti.

Vă încredinţăm în numele întregii noastre Biserici că prin eforturi sporite vom sprijini munca avântată a poporului nostru, minunatele dumneavoastră iniţiative închinate zilnic ridicării scumpei noastre patrii.

Vom duce cu noi împreună peste tot şi cu mijloacele noastre proprii ideile de pace, de apărare, ideile de mare valoare umană şi socială, pe care dumneavoastră le aduceţi necontenit în gândirea actuală a ţării noastre, a poporului nostru şi a lumii întregi.

Vă rugăm ca în aceste clipe să ne îngăduiţi să vă exprimăm cât ecou a avut în inimile noastre noua iniţiativă pentru reducerea cu 5 la sută a cheltuielilor, armelor, efectivelor şi cheltuielilor militare, cât ecou puternic a însemnat aceasta pentru conştiinţa noastră de fii ai poporului.

În ziua de 23 noiembrie vom fi alături de întregul nostru popor şi vom spune un DA hotărât pentru pacea vieţii, pentru viitorul luminos al harnicului popor român.

Vă rog să-mi îngăduiţi cu tot respectul ca în aceste clipe luminoase de adâncă responsabilitate şi în numele Sinodului permanent, al clerului şi credincioşilor, să ne îndreptăm un gând de aleasă cinstire şi preţuire către doamna Elena Ceauşescu, om de ştiinţă de renume mondial, care prin iniţiativele şi măsurile pe care le întreprinde pentru ştiinţa românească aduce un aport şi în ştiinţa universală.

Cu această gândire vă mulţumesc pentru încrederea pe care ne-aţi acordat-o şi vă asigur că mă voi strădui să fiu la înălţimea încrederii arătate prin semnarea Decretului prezidenţial.

Să trăiţi mulţi şi fericiţi ani!

Tov. Nicolae Ceauşescu:

Eu aş dori în numele Consiliului de Stat, al meu personal, să vă adresez cele mai calde felicitări pentru alegerea dumneavoastră ca patriarh al Bisericii Ortodoxe Române. Confirmarea, conform obiceiurilor străvechi din ţara noastră, vine să sublinieze că Biserica Ortodoxă Română, prin întreaga ei activitate, trebuie să slujească poporul, munca de făurire a noii revoluţii sociale, a societăţii socialiste multilateral dezvoltate, pentru bunăstare materială, spirituală, de întărire continuă a prestigiului ţării, activitatea sa externă de pace şi colaborare cu toate naţiunile lumii, fără deosebire de orânduire socială.

Doresc să vă urez ani mulţi, succese în întreaga activitate şi să-mi exprim convingerea că aşa cum au făcut şi predecesorii dumneavoastră, şi mai actuali şi mai îndepărtaţi, veţi fi întotdeauna un patriarh care să îndrume activitatea credincioşilor ortodocşi spre unitate, spre înfăptuirea năzuinţelor de bunăstare, de independenţă, de libertate şi de pace a poporului.

*

Cred că a fost unanimitate în Sinod?

Teoctist Arapaşu:

A fost unanimitate deplină. De altfel, în anii noştri este această conştiinţă a unanimităţii nu numai pe planul nostru bisericesc, dar şi pe acţiunile pe care le-aţi animat dumneavoastră şi care ne sunt noua aşa de scumpe. În asemenea împrejurări participă toţi reprezentanţii din toată ţara.

Tov. Nicolae Ceauşescu:

Este foarte bine de folosit acest prilej legat de organizarea referendumului pentru pace. Sunt şi ceva reprezentanţi străini. Poate ar fi bine de folosit acest prilej pentru a schimba păreri cu privire la intensificarea luptei pentru pace. În fond, trebuie să facem totul pentru a se elimina armele nucleare din Europa, în primul rând, unde există deja un acord între Statele Unite şi Uniunea Sovietică şi după aceea pentru eliminarea lor totală, precum şi pentru reducerea armelor convenţionale. Pacea trebuie să fie problema centrală, indiferent de credinţa unora sau altora, toţi trebuie să înţeleagă că pacea este esenţială.

Teoctist Arapaşu:

Noi vom avea prilejul, domnule preşedinte, să ne întâlnim în zilele următoare – duminică şi luni – cu reprezentanţi ai bisericii din Apus şi din Răsărit, din Orientul Mijlociu.

Tov. Nicolae Ceauşescu:

Cu atât mai mult trebuie insistat în problema soluţionării conflictelor prin tratative, inclusiv în Orientul Mijlociu, pentru că popoarele lumii doresc pacea. Chiar la această mică întâlnire din Costineşti au venit reprezentanţi ai opiniei publice din Israel, din O.E.P., au discutat cum să ajungă la pace, la convieţuirea celor două naţiuni, naţionalităţi, în pace. Pentru că nu există altă cale. Trebuie ca Biserica Ortodoxă să se angajeze în această activitate şi pe plan internaţional cu mai multă forţă. Sigur, după câte ştiu, celelalte culte din România au o poziţie similară. Există un comitet.

Tov. Ion Cumpănaşu:

Se fac reuniuni comune.

Teoctist Arapaşu:

Am avut trei până acum numai în ţara noastră. Unul dintre cei care a participat la Costineşti a cerut şi s-a întâlnit cu noi.

Antonie Plămădeală;

Era preot catolic şi s-a arătat deosebit de recunoscător pentru onoarea de a veni în ţara noastră. Dacă mi-aţi permite să redau cum spunea, de a veni în „ţara lui Ceauşescu”, o spunea în mod foarte simplu dar emoţionant pentru noi. A fost emoţionat

de primirea care i s-a făcut.

Tov. Nicolae Ceauşescu:
Nu vreau acum, dar poate vom găsi un prilej să discutăm şi unele probleme legate de activitatea unor secte faţă de care Biserica Ortodoxă ar trebui să fie mai activă.

Nicolae Corneanu:
Am vrea să vă spunem că şi pe plan internaţional am întreprins unele iniţiative – conduşi de ceea ce domnia voastră ne-aţi spus şi sfătuit întotdeauna pentru eliminarea prozelitismului acesta care devine din ce în ce mai activ.

Tov. Nicolae Ceauşescu:
Sunt tot felul de cercuri care încearcă să folosească grupurile de secte şi care până la urmă devin instrumente ale diferitelor cercuri din străinătate. Or, Biserica Ortodoxă a fost întotdeauna o biserică care în momentele bune şi rele a mers cu poporul, a mers şi cu crucea şi cu sabia, când a trebuit. A mers cu sabia pentru a apăra independenţa ţării.

Teoctist Arapaşu:
Şi în această privinţă, dacă ne îngăduiţi, vă suntem recunoscători pentru că aţi arătat în multe împrejurări datoria noastră de a fi alături de poporul nostru în toate împrejurările. Istoria ne-a dat multe exemple, faţă de slujitorii istoriei care nu s-au jenat să pună mâna şi pe sabie şi ne sunt pildă.
Noi, biserica noastră – cum ştiţi – în baza libertăţii religioase, facem parte din aceste foruri internaţionale creştine unde ducem cu noi întotdeauna mesajul dumneavoastră, în numeroase rânduri ne-a fost dat să trăim satisfacţia aceasta a unanimităţii şi acolo în străinătate unde am prezentat fapte ale poporului român, iniţiative pentru pace. În faţa tuturor conferinţelor creştine pentru pace, care îmbracă toate religiile din lume, cu care noi stabilim raporturi frăţeşti, am vorbit de încetarea prozelitismului.

Nicolae Corneanu:
În condiţii de loialitate am încercat să gravităm în jurul nucleului care este patria noastră.

Tov. Nicolae Ceauşescu:
Sigur, Biserica Ortodoxă este independentă din acest punct de vedere. Însă, întotdeauna organismele internaţionale şi religioase şi de altă natură au fost un mijloc de amestec în treburile interne. Evoluţia istorică a dus ca biserica ortodoxă să se dezvolte în ţările în care există în mod independent, deşi a avut întotdeauna şi au şi acum anumite relaţii, după câte cunosc, dar fiecare îşi păstrează deplina independenţă şi autonomie.

Teoctist Arapaşu:
Chiar această alegere a conducerii bisericii noastre este un fapt practic că biserica noastră este independentă. Ei vin acum şi participă la solemnităţi.

Tov. Nicolae Ceauşescu:
Trebuie ca şi relaţiile de prietenie, colaborare în toate domeniile să fie bazate pe respectarea independenţei. Problema principală este pacea în ceea ce priveşte activitatea internaţională. Nu se mai pune problema să se schimbe crucea cu sabia sau altă armă nici în viitorul apropiat, deoarece am convingerea că vom ajunge la dezarmare, dar biserica trebuie să participe la activitatea de dezvoltare a patriei. Nu în sensul că să pună mâna pe sapă – deşi unii o fac şi acum şi trebuie să o facă şi în viitor, dar trebuie să participe activ la realizarea programelor de dezvoltare ale ţării. Acestea sunt de fapt două probleme fundamentale – dezvoltarea ţării, bunăstarea poporului, independenţa, suveranitatea sa şi pacea.

Nicolae Corneanu:
Am avut de curând o întâlnire la nivelul tuturor bisericilor ortodoxe, la Geneva, unde al patrulea punct de pe ordinea de zi a fost tocmai acesta enunţat de dumneavoastră:

grija bisericilor în apărarea păcii. Delegaţia noastră a avut acolo doi mitropoliţi. Am exprimat principiile dezvoltării şi am introdus ideea păcii axată pe dreptate socială, care nu poate fi decât pe o nouă ordine economică internaţională. Era tendinţa ca aici, ţinând un discurs pios, ca în secolul al XVI-lea, să nu fie în concordanţă cu activitatea actuală. Am venit cu aceste idei şi vă mărturisesc că au intrat în documentul final.

Tov. Nicolae Ceauşescu:

Apreciez mult toate acestea şi încă o dată vă urez succes. Este practica în biserică, după câte ştiu, să se bea vin. Dar, la noi este o hotărâre să nu se bea în sediu.

Teoctist Arapaşu;

Cea mai nobilă băutură binefăcătoare este întâlnirea cu dumneavoastră astăzi.

Sănătate şi mulţi ani!

Noi nu scăpăm prilejul mâine să închinăm pentru poporul nostru, după tradiţia noastră străveche, personal pentru preşedintele ţării.

CV, 2 ex.

{1} Lucian Boia, *De ce este România altfel,* Humanitas, Bucureşti, 2012.

{2} Priviri de ansamblu asupra comunismului românesc: Dennis Deletant, *România sub regimul comunist,* Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1997; şi în engleză: *Romania under Communist Rule*, 1998; Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc,* Curtea Veche, Bucureşti, 2005; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc,* ediţie revăzută şi adăugită, Humanitas, Bucureşti, 2014; Comisia prezidenţială pentru analiza dictaturii comuniste din România, *Raport final,* editori: Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrincu, Cristian Vasile, Humanitas, Bucureşti, 2007 (în continuare, *Raport final)] Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale raportului Tismăneanu,* coordonatori: Vasile Emu, Costi Rogozanu, Ciprian Şiulea, Ovidiu Ţichindeleanu, Editura Cartier, Chişinău, 2008; *Istoria românilor*, voi. X, *România în anii 1948–1989,* coordonator Dinu C. Giurescu, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2013.

{3} François Fejtö, *Histoire des democraties populaires, L'ère de Staline, 1945–1952,* Editions du Seuil, Paris, 1952, p. 195.

{4} *Recensământul general al populaţiei României din 29 decembrie 1930* publicat de Sabin Manuilă, vol. VII, Bucureşti, 1941, pp. X–XI. 400.000 de muncitori industriali este şi cifra propusă de Michael Shafir, în *Romania. Politics*, *Economics and Society,* Boulder, 1985, şi preluată de Vladimir Tismăneanu *(Stalinism pentru eternitate*, ed. cit., p. 73).

{5} Procente calculate potrivit datelor din *Recensământul general...,* ed. cit, vol. VII.

{6} Anatole Leroy-Beaulieu, autorul unei remarcabile cărţi despre Rusia, *L'Empire des Tsars et les Russes*, a intuit, încă înainte de 1900, disponibilitatea revoluţionară a societăţii ruseşti: „Nu există poate nicio altă ţară unde spiritul de opoziţie să fie atât de răspândit… Graţie mirului moscovit, în Rusia revoluţia şi socialismul se prezintă sub formă agrară… Rusia se crede a fi naţiunea europeană cea mai puţin expusă sub acest aspect; e poate, dimpotrivă, cea mai expusă dintre toate" (vol. II, ediţia 1897, pp. 533 şi 549).

{7} Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail". Mişcare socială şi organizaţie politică*. *O contribuţie la problema fascismului internaţional*, Humanitas, Bucureşti, 1999, Tabel 10: „Alegeri pentru Camera Deputaţilor, 1919–1937", pp. 474–478.

{8} Dennis Deletant, *Romania under Communist Ruley* ed. cit, p. 17.

{9} Armin Heinen, op. cit., pp. 474–478.

{10} Ibidem, pp. 157–158.

{11}Bogdan Murgescu, *România şi Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010),* Polirom, Iaşi, 2010, p. 229.

{12} *Enciclopedia României*, vol. I, Bucureşti, 1938, capitolul „Populaţia României", pp. 142–147.

{13} Bogdan Murgescu, op, cit., pp. 273–274.

{14} *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945–1965),* volum editat de Mihnea Berindei, Dorin Dobrineu, Armand Gosu, Humanitas, Bucureşti, 2009, doc. 131 („Situaţia statistică a membrilor de partid"), p. 565 (în continuare: *Documente Gheorghiu-Dej)*.

{15} Pericle Martinescu, *Jurnal intermitent*, Editura ExPonto, Constanţa, 2001, p. 21.

{16} *Documente Gheorghiu-Dej*, 2–3 aprilie 1946, pp. 47–59.

{17} Dinu C. Giurescu, *Falsificatorii*. *„Alegerile" din 1946*, RAO, Bucureşti, 2007; Petre Ţurlea, *Partidul Naţional Liberal Tătărescu*, Libra, Bucureşti, 2001.

{18} Daniel Barbu, „Destinul colectiv, servitutea involuntară, nefericirea totalitară: trei mituri ale comunismului românesc", în *Miturile comunismului românesc* (ed. Lucian Boia), Nemira, Bucureşti, 1998, pp. 192–193.

{19} Alexis de Tocqueville, *De la democratie en Amerique* (1835–1840). Vezi şi Lucian Boia, *Mitul democraţiei*, Humanitas, Bucureşti, 2003.

{20} Despre utopia comunistă, în general: Lucian Boia, *Mitologia ştiinţifică a comunismului*, Humanitas, Bucureşti, 1999 (şi ediţii ulterioare); vezi şi punctele de vedere exprimate de Andrei Pleşu, Gabriel Liiceanu şi Horia-Roman Patapievici în volumul colectiv *O idee care ne suceşte minţile*, Humanitas, Bucureşti, 2014.

{21} Vladimir Tismăneanu, op. cit., p. 110.

{22} *Raport final,* p. 255.

{23} Bogdan Murgescu, *op. cit.,* p. 389.

{24} *Raport final,* în principal pp. 459–460.

{25} Cu privire la inadecvarea termenului „genocid", vezi Gabriel Andreescu, „Raportul: ansamblul şi detaliile" şi Michael Shafir, „Genocid, politicid, democid: lacune importante în

raportul Tismăneanu", în *Iluzia comunismului*, ed. cit., pp. 61–62 şi 185–200.

{26} Lucian Nastasă, „Conduita conspirativă sub regimul comunist", în *Miturile comunismului românesc* (ed. Lucian Boia), ed. cit., pp. 202–203.

{27} Bilanţuri ale represiunii: *Raport final*, pp. 459–469 şi 535–543; Dorin Dobrincu, *Listele morţii. Deţinuţi politici decedaţi în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securităţii, 1945–1958*, Polirom, Iaşi, 2008; *Istoria românilor*, vol. X (ed. Dinu C. Giurescu), Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2013, pp. 648–651.

{28} Dorin Dobrincu, *op. cit.*

{29} Comentarii transmise pe data de 10 februarie 2016, în legătură cu condamnarea definitivă la 20 de ani de închisoare a lui Alexandru Vişinescu, acuzat de moartea mai multor deţinuţi.

{30} O privire de ansamblu asupra represiunii comuniste, la Claudia-Florentina Dobre, *Un pays derriere les barbeles. Breve histoire de la repression communiste en Roumanie*, Fundaţia Culturală „Memoria", Bucureşti, 2013; şi în engleză: *A Country Behind Barbed Wire. A Brief History of Communist Repression in Romania,* 2015.

{31} Despre vârfurile elitei intelectuale în primul deceniu de comunism, în Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 şi 1950,* ediţia a III-a revăzută şi adăugită, Humanitas, Bucureşti, 2013.

{32} *Documente Gheorghiu-Dej*, „Notă informativă asupra compoziţiei aparatului de stat", 26 octombrie 1949, pp.223–224.

{33} *Ibidem,* p. 225.

{34} *Ibidem*, pp. 201–205 („Tabel cu numărul studenţilor care urmează să plece în toamnă în Uniunea Sovietică, repartizaţi pe specialităţi", 7 septembrie 1949). Termenul „aspiranţi" îi denumea pe absolvenţii de facultate care „aspirau" să devină „candidaţi în ştiinţe", un simulacru de doctorat în sistemul de învăţământ sovietic, adoptat şi în România.

{35} Daniel Barbu, *loc. cit.,* p. 194.

{36} Cu privire la acest subiect, vezi Liviu Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă, 1944–1965*, Polirom, Iaşi, 2004.

{37} *În viaţă sunt lucruri care nu se fac. Şi care totuşi se fac… Péter Vàrdy în dialog cu Imre Tóth*, Humanitas, Bucureşti, 2014, p. 45.

{38} Lucian Boia, *Cum s-a românizat România*, Humanitas, Bucureşti, 2015.

{39} *Istoria comunismului din România* (editori: Mihnea Berindei, Dorin Dobrincu, Armand Gosu), vol. II, *Documente Nicolae Ceauşescu (1965–1971),* Polirom, Iaşi, 2012, pp. 241–243 (în continuare: *Documente Nicolae Ceauşescu*).

{40} *Documente Gheorghiu-Dej*, pp. 261–266.

{41} *Raport final*, p. 678.

{42} Vezi ampla teză de doctorat, încă nepublicată, a lui Dorin Dobrincu, *Rezistenţa armată anticomunistă din România (1944 – începutul anilor '60),* Iaşi, 2006.

{43} *Istoria românilor,* ed. cit., vol. X, p. 637.

{44} Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvârşirii construcţiei socialiste*, vol. III, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 540.

{45} Despre economia „paralelă", studiul sociologic al lui Liviu Chelcea şi Puiu Lăţea, *România profundă în comunism. Dileme identitare, istorie locală şi economie secundară la Săntana*, Nemira, Bucureşti, 2000.

{46} Ben Lewis, *Hammer and Tichie. The History of Communism Told Through Communist Jokes,* Phoenix, London, 2008.

{47} Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, ed. cit.

{48} Despre invazia Securităţii în spaţiul privat, cartea exemplară a lui Gabriel Liiceanu, *Dragul meu turnător,* Humanitas, Bucureşti, 2013.

{49} „Populaţia României", în *Enciclopedia României*, ed. cit, vol. I, pp. 143–146.

{50} *Recensământul general…*, ed. cit, vol. VII, pp. XXVII.

{51} Datele care urmează sunt preluate de la Luciana M. Jinga: *Gen şi reprezentare în România comunistă, 1944–1989. Femeile în cadrul Partidului Comunist Român*, Polirom, Iaşi, 2015.

{52} Asupra acestui subiect, vezi Gail Kligman, *Politica duplicităţii: controlul reproducerii în România lui Ceauşescu*, Humanitas, Bucureşti, 1998, şi Corina Doboş (coordonator), Luciana M. Jinga şi Florin S. Soare, *Politica pronatalistă a regimului Ceauşescu. O perspectiva comparativă*, Polirom, Iaşi, 2010.

{53} „Tripla exploatare" a femeii e remarcata de Claudia-Florentina Dobre: „Introducere" la

Prezentul comunismului: memorie culturală şi abordări istoriografice (ed. Claudia-Florentina Dobre şi Valeriu Antonovici), Editura Ratio et Revelatio, Oradea, 2016, p. 18.

{54} Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvârşirii construcţiei socialiste*, vol. III, p. 542.

{55} *Documente Nicolae Ceauşescu,* p. 439.

{56} *Ibidem*, pp. 523 şi 551.

{57} *Ibidem*, p. 539.

{58} *Ibidem*, pp. 582 şi 584.

{59} *Ibidem*, p. 558.

{60} *Ibidem*, pp. 590–591.

{61} *Ibidem*, pp. 559–571.

{62} Despre Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice, vezi Cosmin Popa, „Moştenirea otrăvită a «clanului Ceauşescu» sau ştiinţa slujeşte politica", în *Sinteza,* decembrie 2015, pp. 93-99. Cu privire la primul preşedinte al acestei instituţii: Ştefan Bosomitu, *Miron Constantinescu: O biografie,* Humanitas, Bucureşti, 2015.

{63} *Documente Nicolae Ceauşescu*, pp. 638–648.

{64} Cu privire la evoluţia raportului cultură-politică în perioada comunistă, vezi cele trei volume succesive ale lui Cristian Vasile: *Literatura şi artele în România comunistă, 1948–1953,* Humanitas, Bucureşti, 2010; *Politicile culturale comuniste în timpul regimului Gheorghiu-Dej,* Humanitas, Bucureşti, 2011; *Viaţa intelectuala şi artistică în primul deceniu al regimului Ceauşescu, 1965–1974,* Humanitas, Bucureşti, 2014.

{65} Bogdan Murgescu, *op. cit.,* p. 341.

{66} Constantin Grigorescu (coordonator), *Nivelul dezvoltării economico-sociale a României în context european, 1989*, Editura Expert, Bucureşti, 1993.

{67} Arhivele Naţionale ale României, fond Comitetul Central al Partidului Comunist Român, Cancelarie, 113/1988 (în continuare: ANR, CCPCR, C).

{68} A.N.R., C.C.P.C.R., C, 42/1977.

{69} Lista bisericilor demolate şi a celor deplasate, în *Istoria românilor,* ed. cit., vol. X, pp. 931–934.

{70} *Ibidem*, pp. 376 şi 412–413.

{71} ANR, CCPCR, C, 109/1988, f. 40 (12 septembrie 1988).

{72} *Ibidem*, f. 39 (16 septembrie 1988). Contesa Rhedey a fost bunica Mariei, prinţesă de Teck, devenită regina Mary a Marii Britanii, ca soţie a regelui George V, la rândul ei bunică a actualei regine. Prinţul Charles s-a referit în mai multe rânduri la străbunică sa transilvană, în contextul relaţiei sale speciale cu Transilvania.

{73} *Ibidem*, f. 43 (19 septembrie 1988).

{74} Cu privire la deformările comuniste ale istoriei, trimit la cartea mea *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Humanitas, Bucureşti, 1997 (şi numeroase ediţii ulterioare).

{75} Amintire personală.

{76} Lucian Boia, „Destinul mare al unei ţări mici", în *Miturile comunismului românesc*, ed. cit., pp. 207–219.

{77} Ilie Ceauşescu, *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români. Din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Editura Militară, Bucureşti, 1980; *Istoria militară a poporului român,* vol. II, Editura Militară, Bucureşti, 1986, pp. 39–41.

{78} Dan Zamfirescu, *Războiul împotriva poporului român*, Editura „Roza Vânturilor", Bucureşti, 1993, p. 145.

{79} *Raport final*, p. 272.

{80} *Documente Nicolae Ceauşescu*, tabele alcătuite de Departamentul Cultelor în ianuarie 1966, pp. 92–98.

{81} *Ibidem*, Raport al Securităţii privind activitatea Departamentului Cultelor, 12 ianuarie 1966, pp. 77–79.

{82} A.N.R., C.C.P.C.R., C, 12/1979, ff. 3-4.

{83} *Ibidem*, 9/1981.

{84} *Ibidem*, 12/1982.

{85} *Ibidem*, 12/1979, f. 17.

{86} *Ibidem,* 85/1986.

{87} Am împrumutat aici un scurt pasaj din cartea mea *România, ţară de frontieră a Europei* (2007; reed. 2015, Humanitas, Bucureşti, p. 142).

{88} Lucian Boia, *Mihai Eminescu, românul absolut. Facerea şi desfacerea unui mit*, Humanitas, Bucureşti, 2015, pp. 186–191.

{89} Norman Davies, *Europe. A History*, Oxford University Press, 1996.

CUPRINS

Introducere
    România, mereu altfel
    Terminologie: „comunism”, sau „socialism”?
I. Ţara cu o mie de comunişti
II. Cucerirea puterii
III. Logica perversă a utopiei
IV. Mai sovietici decât sovieticii
V. Represiunea şi răsturnarea elitelor
VI. Evrei „internaţionalişti” şi români „patrioţi”
VII. Rezistenţa
VIII. „Comunismul de omenie”
IX. Stalinism, sau ceauşism?
X. Femeia: emancipată şi asuprită
XI. De la „primăvara” pragheză la „toamna” românească
XII. Superindustrializare, sau subdezvoltare?
XIII. „Dacă demolăm tot Bucureştiul, va fi frumos”
XIV. De la Burebista la Ceauşescu: manipularea prin istorie
XV. O mică mare putere mondială
XVI. Biserica
XVII. România în frig şi întuneric
XVIII. Decembrie 1989
XIX. Despărţirea de comunism… cât mai încet cu putinţă
XX. Cu ce ne-am ales
Addenda